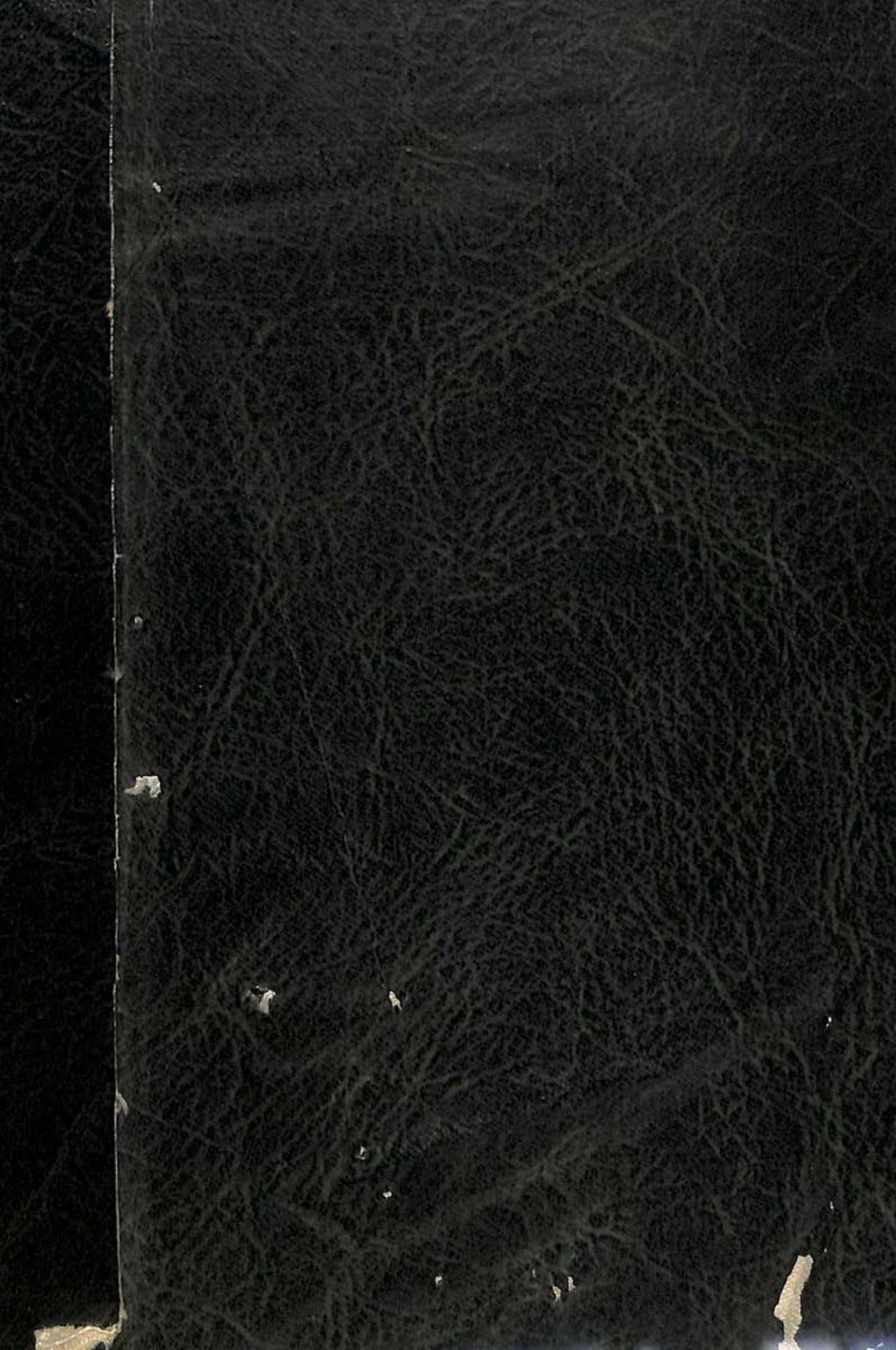

081

793

210

081
Ե 93 | 210
Հոր երկիր
Բացառիկ թիվ:

Հոր և
Բացառիկ Թիվ:

4 - 93

979.35

3. ԹԻԻՐԱՊԵԱՆ

A $\frac{11}{79403}$

ՆՈՐ ԵՐԿԻՐ

ԲԱՑԱՌԻԿ ԹԻԻ

2334

210

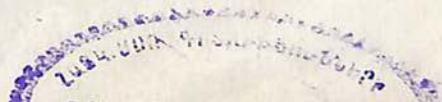
ԳԻՒ՝ 100 Ֆր.

IMPRIMERIE H. TURABIAN

227 BOULEVARD RASPAIL

PARIS

1946

Յ. ԹԻԻՐԱՊԵԱՆ

թ 98

ՆՈՐ ԵՐԿԻՐ

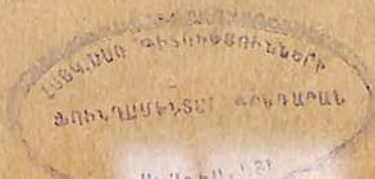
ԲԱՑԱՌԻԿ ԹԻԻ

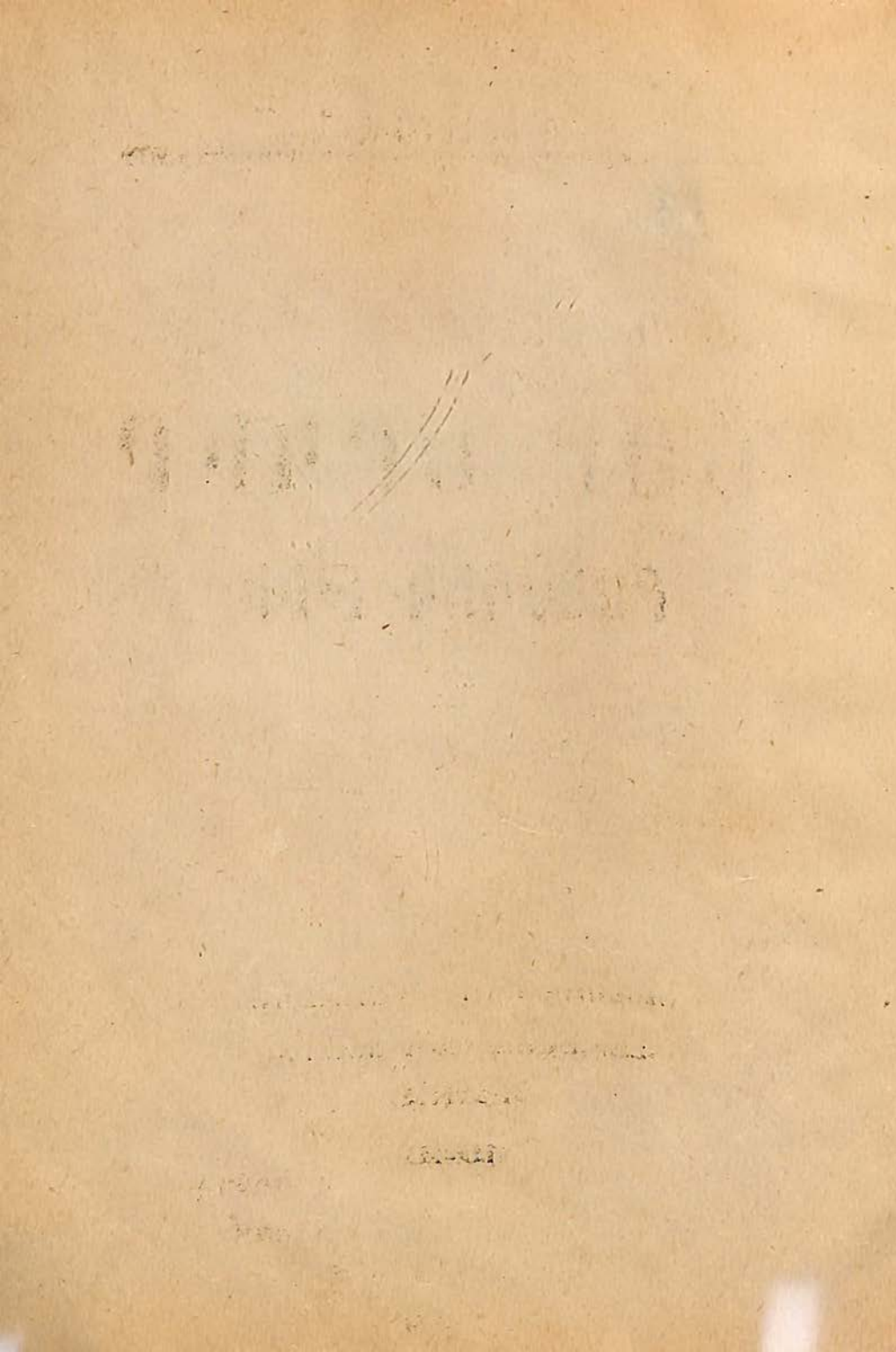
IMPRIMERIE H. TURABIAN

227 BOULEVARD RASPAIL

PARIS

1946

**Ս. Դ. ՀՆԶ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ԱՄՐՈՒԹԻՒՆՆ
ՈՒ ԴԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԽՈՐՀՐԴԱՅՆԱՑՄԱՆ ՄԷՋ**

Երբ ակնարկ մը նետենք 90ական թուականէն ի վեր հայութեան մէջ դործող քաղաքական կուսակցութիւններու պատմութեան վրայ, կը հաստատենք որ Ս.Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ միա՛կն ըլլալով՝ իր ծագման թուականէն մինչեւ այսօր կը մնայ անշեղ հետեւողական իր ծրագրին:

Եւ այդ ծրագիրը, պատմական գէպքերու դասաւորումով, գտած է այսօր իր լիակատար արտայայտութիւնը հայ իրականութեան մէջ:

Հնչակեան կուսակցութիւնը, քաղաքական ուրիշ հայ կազմակերպութիւններու նման, բխումն է՝ անցեալ դարու վերջին կիսուն՝ հայ իրականութեան մէջ զարգացող պայմաններուն: Բայց, հայեցակէտի կենսական տարբերութեամբ մը, որուն վրայ կ'արժեժանրանալ, անդրադառնալէ առաջ անոր ծրագրային հիմունքին:

«Հնչակ»ի Ա. Թիւի խմբագրականին մէջ (1887 Նոյեմբեր, Ժընեւ) կը կարգանք հետեւեալ տողերը, որոնք կը պահեն իրենց ամբողջ Թարմութիւնը, իբր Թէ այսօր եւ այսօրուան համար գրուած ըլլային:

«Թիւրքա-Հայաստանի հայ ժողովրդի վերաբերութեամբ, կը գրէ «Հնչակ», մենք այն խորը համոզմունքն ունենք, որ պէտք է անպատճառ շուտով ջարդուեն նրան առաջդիմել արգելող ամբապինդ շղթաները եւ նա ունենայ քաղաքական անկախութիւն, իբր անհրաժեշտ պայման նրա կեանքի ապահովութեան եւ նրա բազմադիմի գարգացման համար »:

Ի՞նչ է սակայն այդ «քաղաքական ազա - տութիւնը», որուն անունով, համաշխարհային Ա. պատերազմէն յետոյ, Ամերիկայէն խնդրուեցաւ հոգատարութիւն, եւ որուն անունով դարձեալ, մինչեւ այսօր, ցնորամտութիւնը չէ կորսնցուցած իր գոյութեան իրաւունքը՝ հայրենադաւ պայքարը կոյր ուժգնութեամբ չա - րունակելու համար Խ. Հայաստանի դէմ:

Այդ մասին, «Հնչակ» իր Ա. Թիւի խմբագրականին մէջ կ'ըսէ. —

«Ասելով քաղաքական անկախութիւն, մենք դա չենք համարում այնպիսի վերջնական կէտ, որը կարող կը լինի բաւարարութիւն տալ նրա կեանքի բոլոր պահանջներին, որից աւելին, իւր ողջ գոյութեան ժամանակ նա էլ պէտք չունենայ: Ոչ. քաղաքական անկախութիւնը հայ ժողովրդի համար պիտի համարուի լոկ այն անհրաժեշտ պայմաններից մէկը, որի իրագործումից յետոյ միայն բացվում է ասպարէզ հայ ժողովրդի քաղաքական ու սօցիալ. —

տնտեսական կեանքի մէջ մտցնելու համար մի երկայն շարք հիմնաւոր, արմատական վերանորոգումներ: Քաղաքական անկախութեան իրագործումից յետոյ հայ ժողովուրդը պէտք է դիմի դէպի կեանքի այնպիսի կերպերը, որոնց գոյութեամբ ամէնքն իրար հաւասար ու եղբայր նանաչեն, որոնց գոյութեամբ ճշմարիտ ուղի բացուէ եւ հաստատ հիմք լինի ընդհանրութեան մտաւոր, բարոյական եւ աֆֆեկտական լիակողմանի զարգացման համար »:

Կը նշանակէ պարզապէս թէ՛ հա ժողովուրդը իր քաղաքական անկախութիւնը պիտի փնտռէ ո՛չ թէ իբր վերջին նպատակ, այլ իբր միջոց՝ ընթանալու համար դէպի իր ընկերային ազատագրումը: Որովհետեւ, ժողովուրդի մը բարօրութիւնը ապահովելու համար չի բաւեր թօթափել զայն կաշկանդող օտար լուծը, այլ, որպէսզի ընդհանրութեան « մտաւոր, բարոյական եւ աֆֆեկտական » լիակողմանի զարգացման համար հնարաւորութիւն ստեղծուի, պէտք է զայն փրկել նաեւ իր հարստահարիչներէն:

Այն թուականին, երբ « Հնչակ »-ի վերոյիշեալ տողերը կը գրուէին, ի՞նչ էին հայ ժողովուրդին ընկերային, քաղաքական պայմանները, որոնց խոր ուսումնասիրութեան իբր եզրակացութիւն կը մշակուի անմիջական եւ հեռաւոր նպատակներով ծրագիր մը, որ մինչեւ մեր օրերը կը պահէ իր այժմէութիւնը:

Տիրող վարչաձեւը, բռնատիրութեան կըրօթնած աւատապետութիւնն է լայնատարած ու յեամանաց Թուրքիոյ մէջ, ուր բոլոր ժողովուրդները առհասարակ, բայց մասնաւորաբար հայ ժողովուրդը, կը հեծեն նոյն խեղդող մթ-

նորոգութիւն մէջ: Տարբերութեամբ մը, սակայն, որ հայ ժողովուրդին մէջ արթնցած հայրենասիրութիւնը կը դիմէ դէպի հասունութիւն, փնտռելով իր արտայայտութեան միջոցները:

Վասթունական թուականներուն, Փարիզի մէջ, Քրանսական յեղափոխութեան շունչով սնած հայ երիտասարդ մտաւորականներու Պոլիս վերադարձը նոր մղում մը կուտայ վերադարձնող ոսմանթիկ հայրենասիրութեան: Թուրք կառավարութեան հաւանութեամբ կը ստացուի եւ գործադրութեան կը դրուի Ազգային Սահմանադրութիւնը՝ (1862) իր դրական եւ բացասական կողմերով՝ որ թրքահայ ժողովուրդի կեանքին մէջ կը բանայ նոր շրջան մը: Ազգային Պատրիարքարանի հեղինակութիւնը բարձրացած է յաշտ ժողովուրդին, որ պահ մը կը սնանի տեսակ մը ինքնավարութեան պատրանքով: Խաղաղ միջոցներու հետապնդումով լաւագոյն օրերու յոյսը կը մեծնայ հայ սրտերուն մէջ: Նախնական կրթութեան ցանցը կը տարածուի Պոլսէն սկսեալ Թուրքիոյ ամենէն հեռաւոր վայրերը: Կը հիմնուին Ուսումնասիրաց րնկերութիւններ, որոնք ի վերջոյ «Միացեալ Ընկերութեան» հաւաքական մեծ ուժին մէջ ձուլուելով, լուսաւորութեան ջահը կը պտտցնեն հայ ժողովրդական գանգուածներու մէջ: Մամուլ եւ գրականութիւն կը փորձեն յորդիլ միջակութեան սահմաններէն:

Արիշաններ եւ Պէշիկթաշլեաններ իրենց ազատաթուիչ բանաստեղծութիւններով Հայ նոր կեանքը կ'երգեն: Ռուսահայերու մէջ ալ ազատական նոր գաղափարներով տոգորուած մտաւորական երիտասարդ ուժեր կ'իջնեն ասպա-

րէզ: Դամառ—Քաթիպաներ, Նալպանտեաններ,
Րաֆֆիներ կ'երգեն ու կը քարոզեն թրքահայե-
րու ազատագրութիւնը:

Բայց Ազգ. Մահմանադրութիւնը բնակա-
նաբար, չէր կրնար ոեւէ՝ փոփոխութիւն մտցնել
երկրի մը մէջ, ուր տիրապետողի եւ տիրա-
պետեալի մտայնութիւնն է, որ կը շարունակէ
հիմնական սկզբունք ծառայել կամայական ու
բռնատիրական վարչաձեւի մը: Թալանն ու
կողոպուտը կը շարունակուէին ըստ առաջնոյն:
Թուրքեր, Քիւրտեր, Չէրքէզներ ու լազեր
սանձարձակ ու անպատիժ կերպով կը կեղեքէ-
ին հայ ժողովուրդը, կը կողոպտէին անոր ինչ-
քը, կը բռնաբարէին անոր պատիւը՝ առեւան-
դելով հայ կիներն ու աղջիկները, եւ այսպի-
սով մշտատեւ ահ ու սարսափի մէջ կը պահէին
իրենց ազդեցութեան շրջանին մէջ գտնուող
Հայերը, որոնք ստիպուած էին գրաստի նման
ծառայել թուրք եւ քիւրտ աւատապետներուն:

Հայութիւնը պահանջներ կը տեղացնէ
«կեանքի, ինչքի եւ պատուի» ապահովութեան
համար: Ազգ. Պատրիարքարանը անվերջ քաղ-
րիքներով կը հրաւիրէ Բ. Դրան ուշադրութիւ-
նը դաւառի հայութեան այս ողբալի կացու-
թեան վրայ, բայց ի դուր: Թուրք կառավարու-
թիւնը ինքն իսկ էր Հայութեան քայքայումը,
բնաջնջումը ծրագրողը:

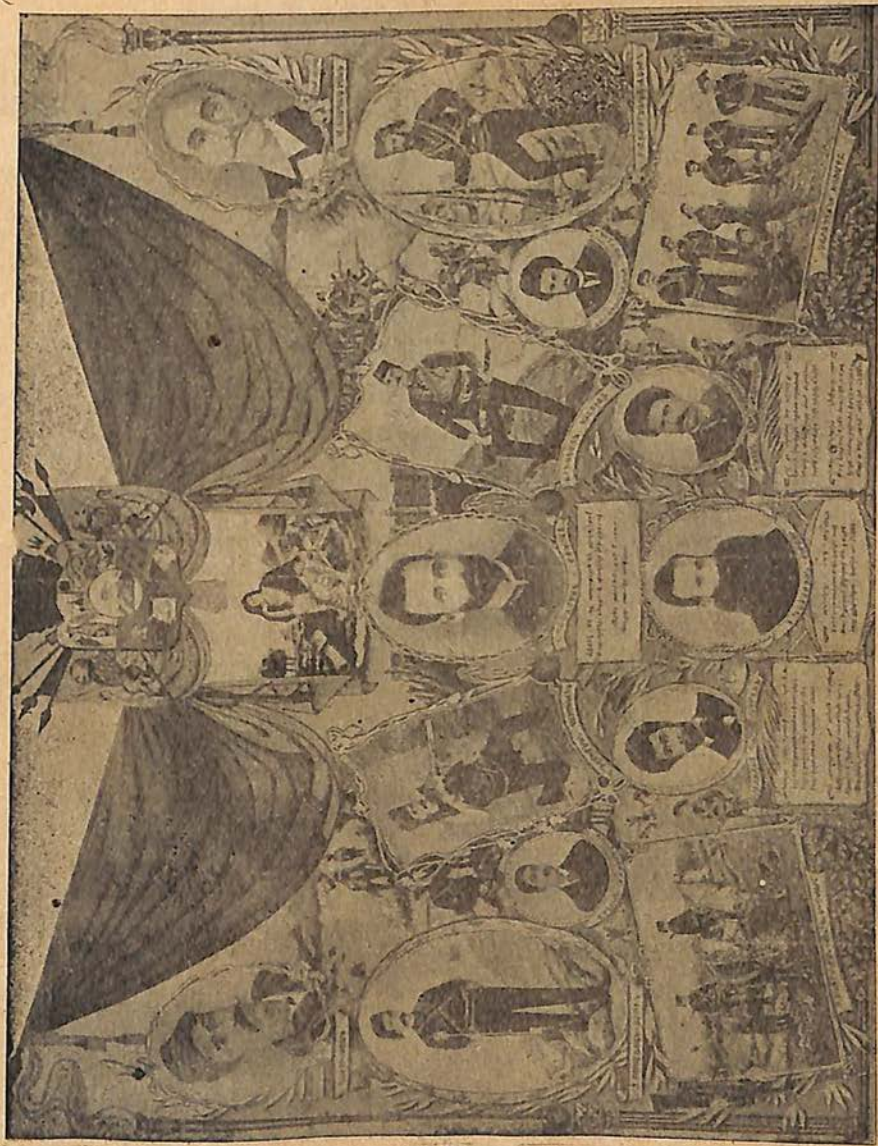
Ահա, իր ընդհանուր գիծերուն մէջ, հարե-
ւանցի տրուած այս կացութեան մէջ է, որ ծը-
նունդ կ'առնէ Հնչակեան կուսակցութիւնը, ո՛չ
միայն մէկ հունի մէջ ամփոփելու համար
պողթկացող ազատագրական ձգտումներն ու
շարժումները, այլ մանաւանդ անոնց տալու

Համար նշանաբանն եւ ուղղութիւնն:

Անուրանալի է թէ առաջին անգամ Հնչակեան կուսակցութիւնն է որ հայ իրականութեան ներարկած է գիտական ընկերվարութեան շիճուկը՝ իբր իրապէս ուսումնասիրուած միակ դարմանը համատարած ցաւին: Կուսակցութեան հիմնադիրները անպայման կրած են Կարլ Մարքսի խոր ազդեցութիւնը, բայց զայն նրբօրէն պատշաճեցուցած են հայկական միջավայրի պայմաններուն եւ քաղաքական ու ընկերային պահանջներուն:

Լոնտոնի Ա. Միջազգայինէն (1864 Սեպտ.) մինչեւ Հնչակեան կուսակցութեան հիմնադրութիւնը (1887) Արեւմտեան Եւրոպան մասնաւորաբար կը բոլորէր բանւորական շարժումի զարգացման տենդոս շրջան մը: Եւ այդ յեղափոխան մթնոլորտին մէջ շնչող երիտասարդ հիմնադիրները չեն յապաղեր նշմարելու լոյսը, որ բոլոր ճնշուած ժողովուրդներու եւ անոնց կարգին՝ Հայ ժողովուրդին քաղաքական եւ ընկերային ազատագրութեան համար կը բխէր՝ ընկերվարութեան բարձրացող աստղէն:

«Հայ ժողովուրդը, կը բանաձեւէին անոնք, Հնչակեան կուսակցութեան ծրագրին մէջ, ներկայումս գտնուում է միապետական – փաղափական կարգերի տակ, որոնց կառավարական, հարկային ու ֆինանսական սխտմներն աներիչ են նրա համար. նա գտնվում է նաեւ այնպիսի տնտեսական մի շրջանում, երբ մի կողմից սկսել են ծագել արդիւնաբերութեան կապիտալիստական կերպեր եւ միւս կողմից, շարունակ ընկնում ու փայփայվում են տնտեսական նահապետական կերպերը: Այս

Թրքահայ Դատին համար մահատալիսած Հնչակեան անձնուէր գործիչներ

բոլոր պայմանների շնորհով է, որ հայ սօցիալիստ ռամկավարականի համար, սօցիալիստական հասարակական կազմակերպութեան իրագործումը հայութեան մէջ՝ յայտնվում է *հեռաւոր նպատակ* եւ նրա գործունէութեան ու ձգտումների առաջ ներկայանում է մէկ ուրիշ *անմիջական պահանջ* իբրեւ *մօտակայ նպատակ*: Ահա հէնց այդ *մօտակայ նպատակն* է, որ գործնականապէս տրված է հայ սօցիալիստ ռամկավարականի, հայ յեղափոխականի առջեւ, **Հնչակեան Կուսակցութեան** առջեւ:

«Այդ մօտակայ նպատակը կայանում է հետեւեալում. — Յեղափոխել ու ոչնչացնել միապետական կարգերը, փրկել հայ ժողովուրդին իր բնդհանուր ստրկական դրութիւնից, տալ նրան քաղաքական կարելիութիւն միջամտելու քաղաքական գործերում, վերացնել այն խոչընդոտները, որոնք արգելիք են լինում նրա տնտեսական զարգացման, առհասարակ նրա կուլտուրական առաջդիմութեան, ստեղծել քաղաքական պայմաններ, որոնք աշխատանք դասակարգին միջոց տան ազատ կերպով արտայայտելու իր ձգտումներն ու պահանջները, աւելի ու աւելի բարելաւելու աշխատանքի ծանր պայմանները, դասակարգային գիտակցութիւն ձեռք բերելու ու կազմակերպելու իբրեւ ինքնուրոյն քաղաքական մարմին եւ դիրացնելու նրա այն բոլոր հասարակական ջանքերը, որոնք պէտք է ամէն տրամադրելի հասարակական պայմանների միջոցով, նպաստեն նրա առաջխաղացութեան դէպի հեռաւոր նպատակը:

«Այս բոլոր նկատումների հիման վրայ

Հնչակեան կուսակցութեան մօտակայ նպատակն է — կոիւ մղել՝ միապետական կարգերը տապալելու համար, եւ նրանց փոխարինելու հանրային ռամկավարական սահմանադրական կարգերով, որոնց հիմնական պայմանները պէտք է լինեն հետեւեալները. — (եւայլն) :

Ահա այս ընդհանուր եւ մասնաւոր ըսկըգրունքներու հիման վրայ է, որ Հնչակեան կուսակցութիւնը նոյն այդ ծրագրին մէջ կը բանաձեռէ Թրքահայ Դատի իր ըմբռնումը, որուն լուծման կը հետեւի հերոսական զոհաբերումով :

Իր այդ մօտակայ նպատակն էր Հայ Ժողովուրդին եւ Հայաստանի ճակատագիրը միանգամ ընդ միշտ զատել թուրք կայսրութեան ճակատագրէն — « ըստ որում պատմական անհրաժեշտութիւն է ներկայանում Հայ ազգային անկախութիւնը, որն էլ այսպիսով կազմում է մօտակայ նպատակի մի հիմնական մասն ու առաջին պայմանը » :

Ահա այսպիսի քաղաքական-տնտեսական ծրագրով էր որ հրապարակ կ'իջնէր Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ ղեկավարուած երիտասարդ, կորովի պարագլուխներով, աշխոյժ, նուիրուած ու մտաւորական գործիչներով, որոնք բոլոն սիրով համակուած դէպի հրենց տառապակոծ քոյրերն ու եղբայրները, խանդավառութեամբ նետուեցան յեղափոխական ասպարէզը եւ երէկուան ստորունկերէն կերտեցին քաջարի մարտիկներ : Եւրոպացի կարգ մը հեղինակներու կողմէն կորովագուրկ որակուած Թրքահայերը «Հնչակ»ի շունչովը հովահարուած, սկսան անվախօրէն բողոքել իրենց հա-

բատահարիչներու գործած անարդարութեանց
դէմ՝ հրապարակային ցոյցերով եւ ապստամ-
բական շարժումներով:

Հնչակեան կուսակցութեան կազմակեր-
պած Պոլսոյ, Սասունի եւ Զէյթունի ցոյցերն
ու ապստամբութիւնները, Մարգուանի, Ամա-
սիոյ, Եոզկատի, Թոքատի, Շ. Գարահիսարի,
Կեսարիոյ, Արարկիւրի, Տիգրանակերտի, Խար-
բերդի եւ Վանի ինքնապաշտպանութեան կռիւ-
ները արեւոտեալ վիճակ մը ստեղծեցին Մեր-
ձաւոր Արեւելքի մէջ, սարսեցին թուրք պետու-
թեան հիմերը եւ ստիպեցին եւրոպական մեծ
պետութիւնները, որ միջամտեն թուրքիոյ ներ-
քին գործերուն եւ յիշեն Պերլինի Վեհաժողո-
վին հանդիսաւոր սրոշումը եւ մշակեն բարե-
նորոգումներու ծրագիրը, որ ծանօթ է Մա-
յիսեան Բէֆօրմներ անունով:

«Թրքահայ Դատը, մեր հերոսները եւ մեր
նահատակները» հատորին մէջ, որ չուտով մա-
մուլի կը յանձնուի, ընդարձակօրէն կ'անդրա-
դառնանք Թրքահայ Դատին հետապնդման դա-
նադան գրուագներուն, իրր կուսակցութեան
մօտակայ նպատակին կապուած անմիջական
գործունէութիւն:

Այժմ, շարունակենք, իր ընդհանուր գիծե-
րուն մէջ, ներկայացնել՝ շեռաւոր նպատակի
ճամբուն վրայ կուսակցութեան զադափարա-
կան մաքրութիւնն ու անշեղ հետեւողականու-
թիւնը:

Ընկերվարութիւնը, սկզբնական շրջանին,
իրր տեսարանութիւն եւ գործունէութեան մը-
ղիչ ազդակ, խորթ հնչած է հայ ժողովուրդի
ականջին: Երկար ժամանակ պէտք եղաւ թա-
փանցելու համար անոր համամարդկային ու

ազգային մեծ իմաստին: Ռօմանթիք հայրենասիրութեան մը երազանքին մէջ թմրելու տրամադրութիւնները չէին հաշտուիր ոեւէ տեսաբանութեան հետ, որ հին արժէքներու վերագնահատումը կը պահանջէր մարդկային ու համազգային չափանիշով: Միւս կողմէ, ժողովրդային մտայնութիւնը առաջնորդել յաւակնող կարգ մը տարրեր՝ առհասարակ արկածախնդիր նկարագրով, իրենց գործունէութեամբ եւ քարոզչութեամբ, հակակրանք կը ծրագրէին ամէն խօսքի ու գործի դէմ, որ չէին կրեր թթու ազգայնամոլութեան մը կնիքը: Այս մտայնութիւնը չէր կրնար իր անդրադարձումները չունենալ ոեւէ կուսակցութեան մէջ, որ ընկերվարութիւնը կը դաւանի իբր ազգային հարցի լուծման առաջին եւ կենսական ազդակ մը:

Եւրոպական դիւանագիտութեան նենգ խաղերն ալ կուգային ուժ տալ հակաընկերվարական ազգայնամոլութեան: Հայ ժողովուրդը, իր առաջնորդ խակ մտաւորականութեամբ, կ'ուշանար ըմբռնելու թէ՛ ոչ թէ ընկերվարութեան վախը, այլ դրամատիրութեան եւ անոր պաշտպան պետականութեան շահերն են, որ կը դաւեն իր գոյութեան եւ իր ազգային պահանջներուն դէմ:

Այս կարգի տարրեր չէին պակսիր եւ Հընչակեան Կուսակցութեան մէջ: Անոնք փորձեցին խախտել կուսակցութեան դադափարական հիմունքը եւ դնել զայն լոկ ազգայնական գետնի վրայ:

« Կուսակցութեան սօցիալիստական ծրագիրն է պատճառը, որ եւրոպական պետութիւն-

ները լքեցին Հայկական Դատը, հետեւաբար անոր սօցիալիստական մասը պէտք է վերցնել եւ զուտ ազգայնական հողի վրայ գործել՝ հաճելի ըլլալու համար եւրոպական պետութիւններուն», կը մտածէին այդ տարրերը:

Այս կերպով էր, որ կը կազմուէր «վերակազմեալ» հատուածը, որուն չարաշուք գործունէութեան վախճանը ծանօթ է բոլորին:

Հնչակեան կուսակցութեան հոծ զանգուածը, սակայն, կը մնար անխախտ իր ընկերային ու ազգային դաւանանքին վրայ, ինչ որ թոյլ կու տար իրեն աւելի յստակատես ու հեռատես ուղղութիւն մը որդեգրելու ազգային հարցի զարգացման զանազան դրուագներուն առջեւ:

Այսպէս էր որ 1907ին, Ժէօն Թուրքերու նախաձեռնութեամբ Փարիզի մէջ գումարուած «Քօնկրէս»ին, որուն ջերմօրէն մասնակցեցաւ Դաշնակցութիւնը, Հնչակեան կուսակցութիւնը ո՛չ միայն չմօտեցաւ, երես դարձուց անկէ, այլ եւ հրապարակաւ զայն նկատեց Նոր Թուրքերու նոր խաղը, որ ապագային աւելի վտանգաւոր կրնար դառնալ Հայ Ժողովուրդին համար:

Հնչակեան կուսակցութիւնը Հին եւ Նոր Թուրքերու հոգեբանութեան ու ձգտումներուն լիովին ծանօթ, անտեսելով այդ հրաւերը, զգուշացուց նաեւ հայ յեղափոխական կուսակցութիւնները:

Հին եւ Նոր Թուրքերու միացեալ խաղերուն արդիւնք թրքական «Սահմանադրութիւնը», երբ շատ շատերը խանդավառած էր, յեղյեղուած ազատութիւն, հաւասարութիւն եւ արդարութիւն բառերէն գինովցած էին նոյն

իսկ հայ քաղաքական կուսակցութիւնները՝ տրուած «սահմանադրութիւնով» Հայութեան գոյութիւնը խարսխուած տեսնելով, Հնչակեան կուսակցութիւնը միա՛կն էր, որ չէր բաժներ այդ տեսութիւնը եւ լրջօրէն, պաղարիւնօրէն կը հետեւէր դէմքերուն ու դէպքերուն: Բոլորովին չանտեսելով, չարհամարհելով հանդերձ ստեղծուած քաղաքական սեղմ ազատութիւնը, «Սահմանադրութեան» գրեթէ մեղրալուսնի օրերուն՝ Հնչակեան Կեդրոնը ընդհանուր շրջաններու մասնաճիւղերուն կ'ուղարկէր շրջաբերական մը, որը անգամ մը եւս փաստը կը բերէ հեռատես ու իմաստուն քաղաքականութեան մը:

Ահա՛ մէկ քանի հատուածներ այդ պատմական շրջաբերականէն.

«Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութիւնը իր անցեալը դատապարտած եւ իր միասիայի մէջ թերացած կը լինի, եթէ պատմական ներկայ մօմէնտի մէջ զօրեղ թափով առաջ չնետուի եւ ազգերի իրաւահաւասարութեան սկզբունքի վրայ կանգնած իր յանդուգն պայքարը չմղի ու չկասեցնի ձուլման քաղաքականութեան այն խօլ թափը, որ սպառնում է կլանել ամէն ինչ որ ապագայ եւ կեանք է խոստանում:

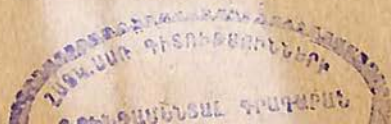
Օսմ. Պետութիւնը՝ հազիւ բռնատիրական լուծը թօթափած՝ նրա իրական վերածնութեանը աշխատող կուսակցութիւնը պիտի ջանար օր առաջ տապալել այն բոլոր կապերը, որոնցմով աւատապետական կարգերը նորը կապել են հինով: Աւատապետական մնացորդների թաղումովն էր, որ նոր Թուրքիան յարութիւն պիտի առնէր եւ սակայն, իրերը իրենց բնական

1940-3

Ա. Դ. Հնչակեան ճրդ կամաւորական խումբը՝ ուս- քրական մականին վրայ

270
2334

կան ուղին թողած՝ ճիշդ հակառակ ընթացքն են ուզում առնել, որովհետեւ նացիօնալիստական շահերից մղուած, այս երկրի ներքին քաղաքականութեան մի երեսն է՝ նոյն իսկ յետադիմական այդ տարրերը զօրացնել, որպէս զի մի գուցէ Նորի տիրապետութեամբ՝ Հայ ազգութիւնը կենսունակութեան նոր պայմաններ ձեռք բերած լինէր »:

Իսկ 1910ին, Պոլսոյ մէջ գումարուած Զ. րդ Ընդհ. Պատգ. Ժողովը իր որոշումներուն կարգին, կ'արձանագրէ նաեւ հետեւեալը. —

« Նկատելով որ քուրֆ նացիօնալիստները եւ այդ նացիօնալիզմի արտայայտիչը եղող ֆաղափական գործիչները գիտակցաբար ձրգտում են ապագգայնացնելու Թուրքիոյ մէջ գտնուող ազգութիւնները եւ նրանց ձուլելու՝ Թուրք ազգութեան մէջ՝ Օսմանցի, Օսմանականութիւն, Օսմանեան ազգութիւն ընդհանուր անուան տակ, Ս. Դ. շնչակեան Կուսակցութեան Զ. րդ Ընդհ. Պատգ. Ժողովը ժխտելով ժխտում է ապագգայնացման այդ ֆաղափարը եւ վճռում է ոգի իրոին պայքարել այդ ուղղութեան դէմ՝ ընդունելով ազգերի պատմա — անհատական գոյութեան անձեռնմխելիութիւնը եւ նրանց անկաշկանդ, ազատ զարգացման ու ինքնորոշման իրաւունքը:

Միւս կողմէ՝

« Ընդունելով որ Ս. Դ. շնչակեան Կուսակցութեան հիմնական սկզբունքը եղած է՝ իր հիմնադրութեան օրից իսկ, *գիտական սօցիալիզմը*, այդ սկզբունքը՝ կուսակցութեանս ամբողջականութեան հետ միասին, պիտի մնայ անվերածելի եւ պահպանուի, որչափ որ գո-

յուրիւն կ'ունենայ կուսակցութիւնը »:

Իր ամբողջ գործունէութեան ընթացքին ուրեմն, Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը անշեղ կանգնած դիտական ընկերվարութեան հիմունքին վրայ, անվհատ հետապնդելով իր մօտակայ եւ հեռաւոր նպատակները, հաւատքով ու խանդավառ յուզումով կը դիմաւորէ ընկերային մեծ յեղափոխութիւնը եւ իր բոլոր կարելի միջոցներով կ'օժանդակէր՝ Հայաստանի մէջ խորհրդային վարչաձեւի հաստատման:

Իր այս . ընթացքով կուսակցութիւնը ո'չ միայն կը մնար հաւատարիմ եւ հետեւողական իր դաւանանքին, այլ, ինչպէս իր հիմնադրութեան սկզբնական շրջանին, այս անգամ եւս ի ցոյց կը բերէր առարկայական եւ հեռատես դատողութիւն մը եւ Հայ ժողովուրդին եւ երկրին պայմաններուն խոր ուսումնասիրութեան վրայ հիմնուած՝ առողջ եւ փրկարար քաղաքականութեան մը անուրանալի փաստերը:

Ծանօթ է բոլորին թէ՛ ինչպէս Անդրկովկասեան Սէյմը, որուն փարած կը մնար Դաշնակցութիւնը, քայքայուեցաւ եւ թուրքերու պահանջին վրայ յայտարարուեցաւ Հայաստանի Անկախութիւնը, որուն վճռական կերպով դէմ էին Ստ. Մամիկոնեան, Աւետիս Ահարոնեան, Ռուբէն Տէր Մինասեան, Տ. Բէգլարեան, Ա. Բաբալեան եւ սօցիալիստ յեղափոխականները(*): Դէմ էին, որովհետեւ, դաշնակ կառավարութիւնը, անկախութեան յայտարարութեամբ ինքզինքը կը դնէր ծանր բեռան մը

(*) Ս. Վրացեան, «Հայաստանի Հանրապետութիւն», էջ 130:

տակ, որուն տողալու ուժը կը պակսէր իրեն: Գիտէին թէ՛ Թուրքիոյ ճնշումով ստացուած անկախութիւնը կը ծառայէր միայն ու միմիայն թուրք կայսերական շահերուն ի վնաս Հայութեան, եւ իրենք զիրենք կը դռնէին իրենց համար զարհուրելի երկրնորանքի մը առջեւ, — Ընդունիլ քուրճիկն պարտադրաբար նուիրած անկախութիւնը՝ իր բոլոր վտանգներով, եւ կամ՝ Հայաստանի դռները բանալ խորհրդային վարչաձեւին առաջ, ինչ որ կը նշանակէր խոստովանիլ իրենց տկարութիւնը:

Դեր եղած են՝ Խ. Կարճիկեան, Ս. Յարութիւնեան, Ա. Շահխաթունեան, Ս. Վրացեան, Ա. Երզնկեան եւ ուրիշներ: « Իսկ վճռական խօսքն ասողը եղաւ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը »: (*)

Կուսակցական մեծամոլութիւնը, ուրեմն, յաղթող հանդիսացաւ առողջ դատողութեան վրայ եւ Հայութիւնը առաջնորդուեցաւ դէպի կորուստ:

« Այսպէս, ուրեմն, ընդ հուր եւ ընդ սուր անցնելով, կը գրէ Պ. Ս. Վրացեան, Հայաստանը կոչւեց անկախ պետական գոյութեան: Յնձուրեան աղաղակներով ու ծափերով չընդունուեց նրա անկախութիւնը: Ընդհակառակը, շատերի համար նա նկատուում էր դժբախտութիւն: Հիւանդ երեխայ աշխարհ բերած մօր պէս, հայ ժողովուրդը գլուխ էր ծեծում սգաւոր եւ շշնջում ականջին « դու իմ ուրախութիւնն ես, դու դժբախտութիւնն իմ... »:

(*) Ս. Վրացեան, «Հայաստանի Հանրապետութիւնը», էջ 130:

« **Փաստօրէն** **Հայերի** **ձեռքը** մնացել էր մի փոքրիկ հողաշերտ — հազիւ 12,000 ֆառ. ֆիւլմետր աղփառ ու կիսակործան մի երկիր — կծկւած ցամաք լեռների մէջ, աշխարհի խուլ անկիւնում, ծանրաքեռնւած գաղթականներով ու որբերով, շրջապատւած ատամ կրճրտացնող թշնամիներով, անհաց, անդեղ, անօգնական: Սով ու հիւանդութիւն, կոտորածի սարսափ: Իսկ միւս կողմ՝ **էմվերի** բանակը յաղթական՝ համաքրփական երազներով տոգորուած, որ **Հայաստանի** մարմնի վրայով ձգտում էր դէպի **Ապշերոն** ու **Թուրքեստան** »: (*)

Քաղաքականապէս մեկուսացուած, տրնտեսապէս քայքայուած ու անիրաւուած, սոված ու մերկ դաղթականներով լեցուած եւ Պ. խատիսեանի իսկ հրապարակային խոստովանութեամբ, « առանց ամերիկեան ալիւրի սովամահ կորչելու դատապարտուած » եւ ամէն կողմէ թշնամիներով շրջապատուած այդ փոքրիկ հողամասի կառավարութիւնը, փոխանակ իր ներքին շինարարութեանը մասին մտածելու եւ հարեւան երկիրներու հետ բարեկամական յարաբերութիւններ մշակելու, սկսած էր անվերջ, սպանող պատերազմներ մղել Ազրբէջանի եւ Վրաստանի դէմ եւ Տօնքեչօտութեան սպառնալիքներ ուղղել Մոսկուայի հասցէին:

Հայութեան վիճակը աւելի վատթարացաւ եւ մահուան ուրուականը չօքեցաւ Հայաստան:

(*) **Ս. Վրացեան**, «**Հայաստանի Հանրապետութիւնը**», էջ 155:

նի վրայ, կը հաղորդէր Կովկասի Հնչ. Կեդր. Վարչ.—Թեան մէկ տեղեկագիրը, երբ դաշնակ կառավարութիւնը պատերազմ յայտարարեց Թուրքիոյ դէմ: Այդ պատերազմին պատճառով, Հայաստանի եւ Հայ Ժողովուրդի համար ստեղծուած զարհուրելի դրութիւնը ստիպեց Կեդր. Վարչութիւնը՝ Թիֆլիզի մէջ գումարել Անդրկովկասեան շրջանի արտակարգ քօնֆէ — րանս մը՝ Հայ Ժողովուրդը ստոյգ կործանում մէ փրկելու համար:

Հնչ. Կուսակցութեան այդ պատմական քօնֆէրանսը տեղի կունենայ 1920 նոյեմբերի առաջին չաբաթը եւ կուտայ հետեւեալ որոշումները, որոնք հրատարակուած են Թիֆլիզի « Կօմունիստ Դրող » թերթին մէջ. —

« Նկատելով որ՝ դաշնակ կառավարութեան ապիկարութիւնը պատճառ դարձած է որ Հայութիւնը քշուառութեան ու սովի մատնուի.

« Նկատելով որ՝ Հայ աշխատանքութեան ֆիզիքական եւ տնտեսական գոյութիւնը կ'երաշխարհութի միմիայն Խորհրդային Ռուսաստանի յաղթական պրօլետարիատի եղբայրական աջակցութեամբ եւ Հայաստանի մէջ Խորհրդային իրաւակարգի հաստատմամբ.

« Ս.Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Վրաստանի Խորհրդաժողովը իր 11րդ նիստին մէջ կ'որոշէ Տապալել Դաշնակցական կառավարութիւնը եւ ստեղծել բանտրա — գիւղացիական կառավարութեան խորհրդային բէժիմ »:

Հնչակեան Կուսակցութիւնը երբ իր պատմական դերին մէջ մտած, անգամ մըն ալ երեւան կը բերէր իր մեծութեան եւ անչահախըն-

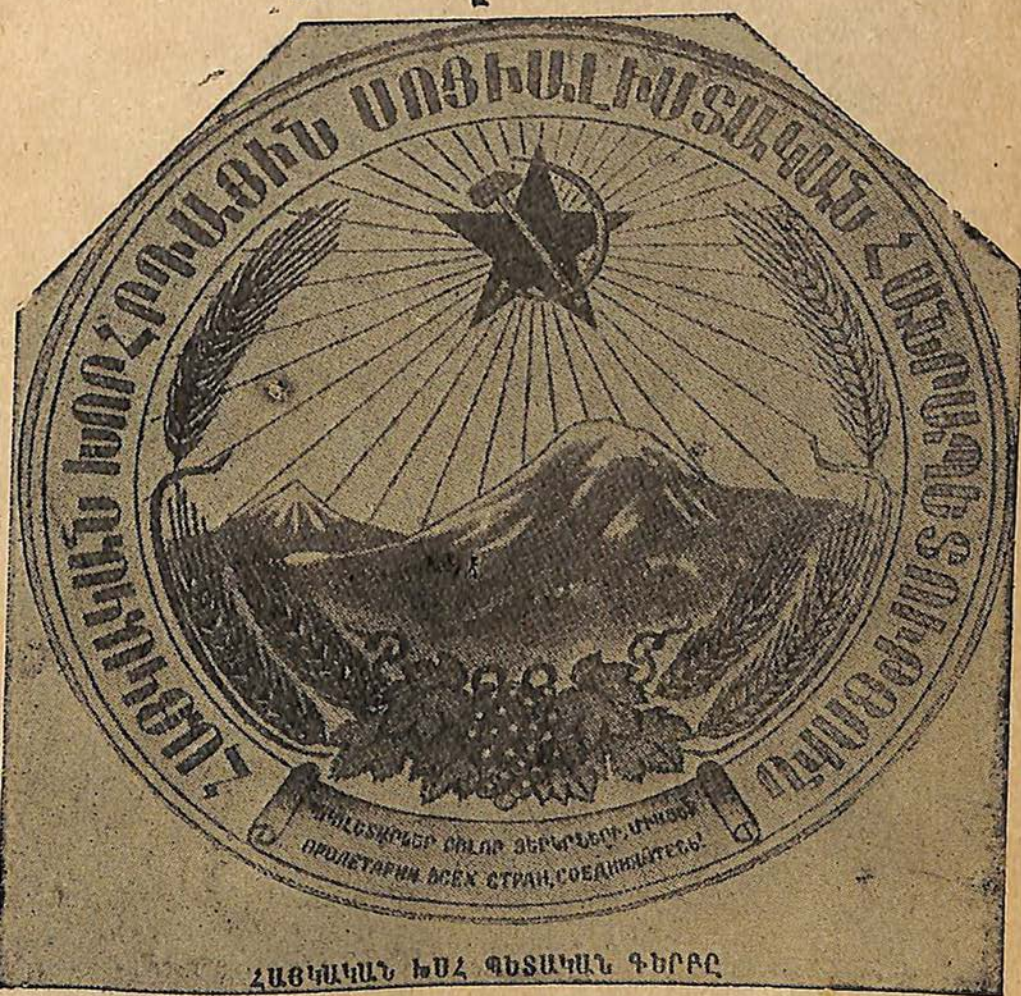
Կովկասի հայատեաց փոխարքայ Գօլիցինի
 շնչակեան ահաբեկիչները
 Ձախեն աջ—1, Մեծ Վարդան՝ Սասունցի.
 2, Մկրտիչ՝ Արարատեան խմբի փիյոշերը,
 Սասունցի. 3, Երիտասարդ Պզոտի Վարդան՝
 Սասունցի. 4. Զինուած նստողը Միերն է,
 Ցրոնք գիւղէն. 5. Սասունցի Մարտիկ.

դիր հայրենասիրութեան փաստը, Հայաստանի Կոմունիստ Կուսակցութեան երբեմնի ղեկավարներէն շատերը — Ս. Երզնկեան, Ս. Փրութեան, Ս. Դարբինեան եւայլք, կը դործակցէին վրաց մենչեւիկներուն հետ եւ ո՛չ միայն իրենց «Նոր խօսք» օրկանին մէջ երեք շաբաթ ուշ — այն ալ մեր ընկերներու պնդումին վրայ — կը հրատարակէին Հնչակեան Կուսակցութեան վերայիշեալ որոշումը, այլ եւ անոր կը կցէին խմբադրական ծանօթութիւն մը, ըսելով թէ՛ իրենք դէմ են այդ բանաձեւին, հետեւաբար ե՛ւ հակառակ՝ Հայաստանի մէջ խորհրդային կարգերու հաստատման:

1920 Նոյեմբեր 29ին, Հնչակեան ուժերու մասնակցութեամբ, Հայաստանի մէջ կը հաստատուէր խորհրդային վարչաձեւը, իսպառ հեռացնելու համար Հայ Ժողովուրդին Գոյութեան սպառնացող ամէն վտանգ, եւ անոր անսպառ կորովին ու արթուն իմացականութեան առջեւ բանալու համար տնտեսական եւ մշակութային անօրինակ վերելքի մը ճամբաները:

Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութիւնը « իբրեւ Ռուսաստանի Սօց. Դեմոկրատիայի հնազոյն, Յեղափոխական գնդերից մէկը »(1) իր գործօն մասնակցութիւնը բերաւ նաեւ Վրաստանի խորհրդայնացման: Կեդր. Վարչութիւնը յարաբերութեան մէջ մտաւ Վրաստանի Կոմկուսի հետ, որուն լիազօր անդամներ՝ Գալակտիոնի եւ Շահսուվարեանի հետ ունեցաւ մի քանի խառն նիստեր: Մէնչէվիկներու վայրագու-

(1) Յայտարարութիւն Մոսկուայի Կոմինտէրնի:

թիւները Լօռիի հայ գիւղերուն բնակչութեան մէջ յառաջ բերած էին ընդհանուր զայրոյթ եւ առիթ տուած ապստամբական շարժումներու, որոնց մէջ՝ Հնչակեան յայտնի գործիչ Ասատուրի ղեկավարութեամբ՝ մեր ընկերները մեծ դեր կատարեցին:

1921 Փետրուար 25ին Լօռիի ապստամբները Կարմիր Բանակի օգնութեամբ յաղթականօրէն մտան Թիֆլիզ եւ հաստատեցին խորհրդային կարգեր:

Վրաստանի ժամանակաւոր կառավարու թեան պետ Թոտրիա, որ գիտակցած էր Հնչակեաններու ուժին, տեսակցութիւն ունեցաւ Կեդր. Վարչութեան անդամներուն հետ եւ Թիֆլիզի բոլոր կրթական — մշակութային հաստատութիւններու պաշտպանութիւնը յանձնեց Հնչակեան ղինւորներու՝ ղեկավարութեամբ համալսարանի փրոֆ. ընկ. Արշակ Բաբեանի, մինչ միւս կողմէն մեր ընկերները կը մասնակցէին քաղաքին մէջ յեղափոխական կարգը պահպանելու գործին:

Ամէն օր կուսակցութիւն եւ սկզբունք փոխող գաղափարի փերեզակները, որոնք կը յանդգնին Հնչակեան Կուսակցութիւնը մեղադրել նացիոնալիզմի մէջ, թող ուշի ուշով կարդան այս տողերը եւ իրենց ականջին օղ ընեն Կոմինտերնի այն յայտարարութիւնը որով պաշտօնապէս կ'ընդունի Հնչակեանութիւնը՝ իրրեւ առաջաւոր մարտիկը յեղափոխական մարք — սիգմի:

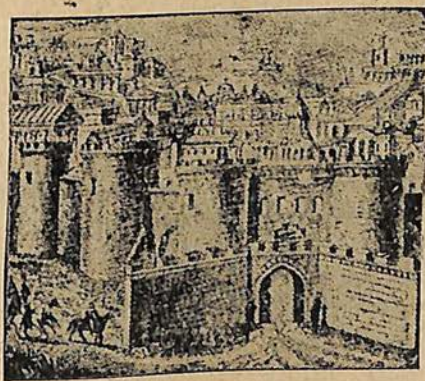
×

Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութիւնը, այսօր

կրնայ արդար հպարտութեամբ դիտել իր անցեալը, որ հակառակ մէկ քանի բախտախնդիրներու սայթաքումին եւ դաւաճանական խլրտումներուն, անջինջ տառերով արձանադրուած կը տեսնէ իր գաղափարական մաքրութեան եւ ամբուլթեան վկայութիւններուն կողքին, ընկերվարական գաղափարի յաղթանա-կին ու Հայ ժողովուրդի ազատագրութեան ճամբուն վրայ թափուած անհամար զոհողութիւններու փաստերը:

Եւ հպարտ այդ յաղթանակով, կը շարունակէ իր առաքելութիւնը Սփիւռքի Հայութեան մէջ, անվարան հարուածելով ամէն դաւ ու սադրանք եւ ամէն ձեռնարկ որ կը ձգտին խախտել հիմերը մեր Հայրենիքը վարող վարչաձեւին եւ անոր հանդէպ հակակրանքով լեցնել գաղութահայ աշխատաւորութեան սրտերը:

ՆՈՐ ԵՐԿԻՐ

ԱՆԻ (Հայ Ոստան)

ՍԱՀՄԱՆ ՔԱԶԱՅ . . .

Հայկական Դատը վաղուց ի վեր դուրս ելած է գուտ ազգային, աշխինքն մասնակի բընոյթ ունենալու շրջագծէն եւ ստացած է տեսակ մը համամարդկային հանգամանք: Համամարդկային ոչ թէ անոր համար որ միջազգային դիւանագիտութիւնը դրադած է անով: Ընդհակառակը, դիւանագիտական խաղերն ու մարզանքները, որոնց գերագոյն նպատակը յաճախ շահն է, չբաւարարու համար չարաշահութիւնը, խաթարած են անոր դիմագծութիւնը: Հայկական Դատը համամարդկային նկարագիր ունի այն իմաստով, որ ան իր ծնունդը կ'առնէ իրաւունքի ամենաբիւրեղ ակերէն, որ անոր հետապնդումի ընթացքին, ազատատենչ ժողովուրդ մը ենթարկուած է դաժան բռնակալութեան մը ամենազզուելի ճնշումներուն, հալածանքներուն ու կոտորածներուն, որ անոր նրպաստաւոր լուծումը կը համապատասխանէ արդարութեան ամենատարրական ըմբռնումներուն, ինչպէս նաեւ յառաջդիմութեան եւ քաղաքակրթութեան բարձրագոյն շահերուն:

Արդարեւ ի՞նչ է Հայկական Դատը:

Փոքր, այլ արի, կենսունակ, ձիւքերով ու ընդունակութիւններով օժտուած ժողովուրդի մը մարդկօրէն ապրելու, իր ինքնուրոյն տաղանդը ազատ ու անկաշկանդ կերպով զարգացնելու ազնիւ ձգտումն է:

Հայկական Դատը, ուրեմն, կը բարձրա-
նայ իրաւունքի, արդարութեան ու քաղաքա-
կրթութեան լուսեղէն երեակ սիւներուն վրայ:

Հարցը քննենք այս երեք անկիւններէն:

Այն հողամասը, որուն մասին պահանջ կայ
Հայերուն կողմէ, օրրանն եղած է հայ ժողո-
վուրդին: Անոր զաւակները՝ նախնի դարերէ ի
վեր, ապրած են այնտեղ եւ ստեղծած՝ ուրոյն
մշակոյթ: Վերաշինած են, ամէն անգամ որ
ոտքի կոխան եղած է: Շէնցնելու համար, տըք-
նաջան քրտինք թափած են անհաշիւ կերպով:
Պաշտպանելու համար, ուղիսօրէն արիւն հոսե-
ցուցած են:

Հետեւաբար անոնց պատմական իրաւուն-
քը, ակներեւ, անվիճելի ու անժամանցելի է:

Այդ իրաւունքը նուիրագործուած է միջ-
ազգային շարք մը դաշնագրերով ու համաձայ-
նագրերով: Սան Սթէֆանոյի դաշնագիր, Պեր-
լինի դաշնագիր, Մայիսեան Ծրագիր, Բարե-
նորոգումներու Ծրագիր, մանաւանդ Սելրի
Դաշնագիր: Թուրքերը՝ որ այսօր կը քծնին,
կը սողան Անգլիոյ եւ Ամերիկայի առջեւ՝
պաշտպանութիւն մուրալով անոնցմէ, մտա-
հան ընելու չեն որ Սելրի Դաշնագիրը մշակ-
ուած է անոնց անմիջական եւ ամենագործօն
մասնակցութեամբ: Ստորագրուած է հանդի-
սաւորապէս անոնց եւ իրենց կողմէ: Հայաս-
տանի սահմանները, այն ժամանակ, Ամերիկա-
յի մեծ նախագահներէն մին՝ Վիլսոն գծած է:

Այս պարզ ու պերճախօս իրողութեան ի՞նչ
կը հակադրեն Թուրքերը, ի՞նչ կրնան հակա-
դրել:

Այն որ իրենք զէնքով գրաւած են այդ եր-

կրամասը, որ հաստատուած են այնտեղ դա-
րերէ ի վեր, որ ներկայիս հայ չէ մնացեր այդ
վայրերուն մէջ,

Այս երեք պատճառաբանութիւններն ալ
մասամբ անճիշդ, մասամբ ալ անոնց հեղինակ-
ներուն դատապարտութեան անողոք փաստերն
են:

Առնենք զանոնք մի առ մի:

Զէնքով գրաւումը, այսինքն բռնութիւնը
չկրնար երբէք իրաւունք ստեղծել: Յափշտա-
կութիւնը բնաւ սեփականութեան իրաւունք
չապահովեր, ըլլայ անհատներու, ըլլայ հա-
ւաքականութիւններու ի նպաստ: Միւս կողմէ
սակայն, Թուրքերն խօսելով բռնադրաւումէն
ծնելիք առաւելութիւններու մասին, ատով
իսկ իրաւունք կուտան ուրիշներուն ալ որպէս
զի դիմեն միեւնոյն միջոցին:

Այն ժամանակ մոռնալու չեն որ այսօր այդ
միջոցը շատ հեռու է իրենց օգտին դասաւոր-
ուած ըլլալէ: Մոռնալու չեն որ ներկայիս հա-
յը մեկուսացած չէ, այլ մաս կը կազմէ պե-
տութիւններու մեծ ու հզօր դաշնակցութեան
մը: Մոռնալու չեն որ ամբարտաւանԳերմանիոյ
մայրաքաղաքին մէջ, Ռայխսթալի պալատին
վրայ, յաղթական առաջին դրօշակը բարձրա-
ցնողը հայ ռազմիկ մըն էր:

Որպիսի հպարտութեամբ ու խանդավա-
ռութեամբ, որպիսի խոյանքով ու անձնուի-
րութիւնով ան պիտի ուզէ արշաւել դէպի հայ-
րենի աշխարհ, դէպի հայկական քաղաքները,
որ այսօր կը հեծեծեն օտար կրօնկներու տակ
եւ կը սպասեն իրենց հարազատներու վերա-
դարձին: Դրօշը որ պիտի ծածանի յաղթական,

ճիշդ է, միմիայն ուժի ու քաջութեան խորհրդանշանը պիտի չըլլայ, այլ նաեւ իրաւունքի ու արդարութեան: Այնուամենայնիւ լաւագոյն լեզուն պիտի ըլլայ հասկցնելու համար թուրքերուն, թէ ի՛նչ կը նշանակէ գրաւումի անունով յաւակնութիւններ սնուցանել:

Հիմնովին սխալ է այն կարծիքը թէ՛ դարերէ ի վեր, թուրքերը հաստատուած են խնդրոյ առարկայ հողամասերուն վրայ: Այն տեղերը թուրքերուն ունեցածը եղած է միայն կաշառակեր պաշտօնէութիւն մը եւ արիւնարբու բանակ մը: Անոնք՝ թուրքերը, իրաւունք չունին խօսելու ուրիշ տարրերու անունով, որոնք կրնան մահմետական եղած ըլլալ եւ սակայն հալածուեցան նոյնպէս վայրագօրէն, մանաւանդ երբ այլեւս բաւական չափով ոչ — մահմետականներ չմնացին իրենց չարաչուք իշխանութեան ներքեւ: Արաբները, Ալպանացիները այլ մանաւանդ Քիւրտերը շատ բան կրնան պատմել այս մասին բոլոր անոնց, որոնք կսկծալի ողբերգութիւններ լսելու սիրտ եւ տրամադրութիւն ունին:

Ինչ կը վերաբերի Հայ ժողովուրդին, ան երբէք կամովին չլքեց իր բնաշխարհը: Կառչած իր հողին, փարած իր արհեստին ու արուեստին, հակառակ ամէն կտրգի ճնշումներու եւ հարստահարութիւններու, ան միշտ հաւատարիմ մնաց իր կոչումին:

Աշխատիլ, տքնիլ ու արդիւնաբերել:

Այսօր, եթէ այդ հարագատ տարրը կը բացակայի այդ տեղերէն, ո՞ւր գնաց, ինչո՞ւ գնաց, ի՞նչ եղաւ:

Այս հարցումներուն պատասխանները

լայնօրէն պիտի բաւեն ընդմիշտ անարգանքի սիւնին դամբելու համար հայ ժողովուրդին հակառակորդները: Այս հարցումներուն պատասխանը նախադուռն է չքեղ պալատին, ուրկէ ներս միահեծանօրէն բաղմած է արդարադատութիւնը, որուն առջեւ Հայը կրնայ ներկայանալ ճակատը բարձր, խիղճը մաքուր, իր պահանջները եւ ամբաստանագիրը ներկայացնելու:

Այո, 1915ի մռայլ օրերուն, ասիական սանձակոտոր բռնակալութիւն մը՝ օգտուելով պատերազմին ստեղծած արտակարգ կացութեանէն, հուրի ու սուրի մատնեց հայ խաղաղ ու նստակեաց ազգաբնակչութիւնը: Իր պետական ամբողջ մեքենան՝ պաշտօնէութիւն, ոստիկանութիւն ու բանակ, շարժման մէջ դրաւ: Տարագրեց, հալածեց, դարկաւ անխնայօրէն: Ծերը, չափահասն ու մանուկը հաւասարապէս ինկան: Գործադրուեցան չարչարանքի ու բնաջնջումի այնպիսի միջոցներ ու ձեւեր, որ դուրս կը մնան մարդկային սովորական մտքի ու երեւակայութեան սահմաններէն: Լայնածաւալ կայսրութեան մը բոլոր անկիւններէն կը լսուէին արձագանգները հոգեւարքի հորնդիւններուն: Բուեր սկսան վայել երբեմնի չէն քաղաքներուն ու աւաններուն վրայ:

Այս ահաւոր, զարհուրելի, աննախընթաց եղեռնագործութեան հեղինակները լրբութիւնն ու անամօթութիւնն այն աստիճանի հասցուցած են, որ կը համարձակին իրենց չարագործութեան հետեւանքը փաստ ծառայեցնել ի նպաստ իրենց, կը յուսան նոյնիսկ մեղսակիցներ գտնել այլազան միջոցներով:

Երբէ՞ն ի վեր, սակայն, ոճիրը հոմանիշ դարձած է իրաւունքի: Երբէ՞ն ի վեր ոճրագործը մրցանակով վարձատրուած է:

Արդարութիւնը, ընդհակառակը, կը պահանջէ պատժել յանցաւորը: Արդարութիւնը կը պահանջէ հատուցում տալ զոհին: Արդարութիւնը կը պահանջէ դարմանել եղած անիրաւութիւնները:

Թուրքերը՝ հակառակ իրենց բոլոր սրիկայութիւններուն, չկրցան իրականացնել իրենց ստոր մտադրութիւնը՝ բնաջնջել հայութիւնը: Հայ ժողովուրդը, վերածնած իր աճիւնէն, առասպելական փիւնիկին պէս, ստեղծեց իր պետութիւնը, որ հասակ կը նետէ օր օրի, կը ծաղկի ու կը բարգաւաճի յարաճուն կերպով: Բարեկամներ յափշտակութեամբ ու հրճուանքով, թշնամիներ ապշութեամբ ու անձկանօք կը հետեւին խորհ. Հայաստանի արագընթաց յառաջդիմութեան, վերելքին ու բարգաւաճումին:

Միւս կողմէ, ոչ ոք կրնայ հաշուել ու գիտնալ թիւը այն բազմահազար Հայերուն, որոնք՝ ցրուած Թուրքիոյ զանազան կողմերը, յաջողած են որեւէ ձեւով թազցնել իրենց ինքնութիւնը կամ կ'ապրին իրենց իսկական անուններով: Ասոնք՝ շարունակական նահատակութեան ենթակայ ըլլալով հանդերձ, միշտ կառչած կը մնան իրենց նախնեաց հաւատքին, որ դարաւոր ու ամենօրեայ փորձութեան քուրային մէջ թրծուած, դարձած է հզօր ու անսասան: Կառչած են նոյնպէս յոյսին, որ տիեզերքէն ալ մեծ է եւ յաւիտենական, ու սրտատրուի կը սպասեն իրենց ազատագրումին:

Վերջապէս, շատ մը Հայեր, ինքնապաշտ-
պանութեան գծով, հնարամտութեամբ կամ
այլ միջոցներով, յաջողեցան դուրս գալ թրք-
քահանայ զօրիւքէն եւ ապաստանիլ հիւրընկալ
ափերու վրայ: Ու ներկայիս, մօտաւորապէս
մէկ միլիոն Հայեր, ցիր ու ցան ամէն ուրեք,
արդարութիւն կ'աղաղակեն միահամուռ կեր-
պով, իրենց դահլճներուն եւ ամբողջ քաղա-
քակիրթ աշխարհի երեսին:

Քաղաքակրթութեան տեսակէտով հայ ժո-
ղովուրդին դիրքը աւելի քան երբէք ամուր ու
հաստատուն է:

Կլատըսթօն՝ անգլիացի հռչակաւոր պե-
տական մարդը, օր մը հանդիսաւորապէս յայ-
տարարած է՝ Հայուն ծառայել, քաղաքակրթ-
ութեան ծառայել ըսել է: Այս խօսքը իր լրիւ
չափն ու կշիռը կը ստանայ երբ մտածենք թէ
Թուրքերուն վատ արարքներն ձաղկելու հա-
մար արտասանուած է:

Ռենան, Փրանսացի մեծանուն փիլիսո-
փան, երբ Ագրոփոլի աւերակներուն վրայ կը
խոկար, արտասուելից աչքերով ու յուզումէն
խեղդուող ձայնով մը բացազանչած է՝ Թուր-
քը իր ետեւը միմիայն փուշ, տատասկ ու աւե-
րակ ձգած է:

Քլէմանսօ, որուն « Յաղթանակի Հայր »
տիտղոսը տրուեցաւ, 1919ին, Դաշնակիցնե-
րու, հետեւաբար Անգլիոյ եւ Ամերիկայի Մի-
ացեալ Նահանգներու ալ անունով, թուրք
պատուիրակութեան տուած պատասխանին մէջ
կ'ըսէր՝ ուր որ Թուրքը ռաբ դրած է, քայքա-

յումը, նահանջն ու յետադիմութիւնը սկսած են իրենց աւերները գործել: Ուրկէ որ հեռացած է, վերաչինութիւնը, բարգաւաճումն ու յառաջ-դիմութիւնը սկսած են իրենց բարերար պտուղ-ները տալ:

Կարելի է շատ երկարել այս վկայութիւն-ներու շարքը:

Արդարեւ, թուրքը՝ քաղաքակրթութեան տեսակէտով, ի՞նչ տուած է մարդկութեան: Ոչինչ: Մինչդեռ, միմիայն Անիի աւերակները կը բաւեն որպէսզի Հայը հպարտութեան լուսապսակով մը ներկայանայ պատմութեան դա-տաստանին քովը:

Անիի աւերակ:

Թուրքը անոր արժէքին գիտակցութիւնն անգամ չունի: Կը քանդէ, անխնայ կը քանդէ թանկագին հնութիւններ ու արժէքներ: Երեւանի մէջ սրտի խորունկ կսկիծով ու մորմոքով կը հետեւին այդ փճացումի անորակելի արարք ներուն եւ կը ձգտին օր առաջ, ժամ առաջ ձեռք դնել մեր պատմական անգին կոթողներուն վրայ:

Երբ Թուրքերը անվերջ կը շարունակեն իրենց քայքայումի սրբապիղծ գործը, սահմանին միւս կողմը Հայերը գուրգուրանքով կը թուազրեն ու կը պահպանեն Ձուարթնոցի, Գառնիի, Դուինի, եւ այլ պատմական վայրե-րու աւերակներուն մնացորդները, զանոնք վե-րականգնելու հաստատ մտադրութիւնով:

Կ'արժէ կանգ առնել երկու ինքնատիպ օ-րինակի վրայ:

Խորհ. Հայաստանի մէջ ձեռնարկած էին վերականգնելու Գառնիի սրբավայրը, որ Տըր-

դատի օրէն մնացած եւ 17րդ դարուն հիմնա-
յատակ կործանած էր, երկրաչարժի հետեւան-
քով: Սակայն, ճարտարապետները նկատեցին
որ ատենօք չէնքը կառուցուած չէր շաղախով,
այլ քարերը իրարու կապուած են եղեր երկա-
թէ օղակներով ու կարթերով: Դադրեցուցին
շաղախով շինութիւնը, վերականգնումը նոյ-
նութեամբ կատարելու արտակարգ եւ յոյժ գո-
վելի բժարնդրութեամբ:

Երկրորդ օրինակը Սեւանն է, պատմական
Գեղամայ լիճը:

Երկար ատեն ուսումնասիրութեան նիւթ
դարձած է այդ լիճին ջուրի պաշարը օգտա-
գործելու հարցը: Երկր տեսակէտ կազմուած
են այս խնդրին շուրջ:

Ջուրը առաւելագոյն չափով գործածելու
կողմնակիցները առաջ կը քշեն երեք հիմնա-
կան առաւելութիւններ:

Ա. — Խորհ. Հայաստան կ'օգտուի ելեք-
տրական ուժի չափազանց հարուստ շտեմարա-
նէ մը:

Բ. — Կարելի կ'ըլլայ պայքարիլ ջուրի
տնդնապին դէմ, որմէ այնքան կը տառապին
հայկական անջրդի դաշտերը:

Գ. — Լճին մակերեսը ցածնալով, անոր
եզերքները կը դոյանան կարելոր քանակու-
թեամբ բերրի վարելահողեր:

Հակառակորդները կը պնդեն:

Սեւանը իր դիրքով՝ ծովէն մօտաւորապէս
2000 մետր բարձրութիւն, 1500 քառակուսի քի-
լոմէթր տարածութիւն, աշխարհի հազուադիւս
լիճերէն մին է:

Պատմական ու գեղեցկագիտական անգնա-

Հատելի արժէք մ'ունի:

Ակնկալուած օգուտը որքան ալ մեծ ու իրական ըլլայ, ժամանակաւոր բնոյթ կը կրէ: Լիճը՝ բնութեան տուած այդ թանկագին պարգեւը, մնայուն հանգամանք եւ տեղւոյն կլիմային ու բուսականութեան վրայ խոշոր ու բարեբար ազդեցութիւն ունի:

Հետեւաբար երբէք ձեռք զարնելու չէ անոր: Գուրգուրալու է անոր վրայ:

Ներկայիս մասամբ գործադրութեան դըրուած է այդ ծրագիրը: Արդիւնքը պիտի արդարացնէ՝ ակնկալութիւնները: Կեանքը ցոյց պիտի տայ: Կողմնակիցներն ու հակառակորդները, սակայն, կը մնան իրենց դիրքերուն վրայ:

Գրիգոր Յարութիւնեան՝ հայ Համայնա - վար կուսակցութեան ընդհ. քարտուղարը, որ Խորհրդային Հայաստանի մէջ առաջ եկած վէճերուն ու տարակարծիքութիւններուն գերա - գոյն իրաւարարն է, ապահովաբար պիտի գերադասէ լիճը անձեռնմխելի պահելու տեսակէտին փաստերը եւ ըստ այնմ կարգադրութիւն ընէ: Այդ կը սպասէ, այդ համոզումն ունի հանրային կարծիքը: Արդէն կ'ըսուի թէ Սեւանի ծրագիրը լքելու եւ ատկէ առաջ գալիք բացը գոցելու համար է, որ մասնագէտներ սկըսած են լրջօրէն զբաղիլ Զանգեզուրի չրջանի ջրային հոսանքները, մասնաւորաբար Որոտման գետը (Բագար չայ) արագ ու արմատա - կան կերպով օգտագործելու պարագաներով:

Ահա թէ ինչպէս կը գործէ եւ ինչեր կը մտածէ Հայը, որ սեղմուած է ծովեզերքէ զուրկ, փոքրիկ ու քարքարուտ հողամասի մը

մէջ, մինչդեռ Թուրքը դարերով նստեցաւ՝ ան-
շնորհք կերպով, Եւրոպայի, Ասիայի եւ Աֆ-
րիկէի կարեւոր եւ լաւագոյն մասերուն վրայ,
— տակաւին այսօր ալ փռուած է Սեւ ծովու,
Մարմարայի եւ Միջերկրականի գեղածիծաղ
ու ընդարձակածաւալ ափերուն երկայնքին կը
շարունակէ մսխել ուրիշներու աշխատանքին
ու իննալողութեան պտուղները, կը ձգտի եր-
կարածգել այդ տխուր ու անպատուաբեր հը-
նարաւորութիւնը:

Հապա՞ չինարարութեան, արուեստի, գեղ
արուեստի, գիտութեան ու գրականութեան
տեսակէտով: Մէկը միւսին համար համեմա-
տութեան եզր անգամ չկրնար ըլլալ: Որքան
խոշոր է Թուրքիան թիւով, տարածութեամբ
եւ մանաւանդ կարելիութիւններով, նոյնքան
պզտիկ է բարոյական արժէքով: Որքան փոքր
է Խորհ. Հայաստանը հողով ու ազգաբնակչու-
թեամբ, այնքան մեծ է իր ձգտումներով, ճի-
գերով եւ կատարած նուաճումներով:

Խօսքը տանք թիւերուն:

Հայաստանը կը գտնուի Եւրոպայի եւ Ա-
սիոյ հաղորդակցութեան գլխաւոր հանգույց-
ներէն մէկուն վրայ: Այդ կամուրջին վրայէն
ընդհատաբար անցած են Արեւելքէն Արեւ-
մուտք, եւ փոխադարձաբար, արշաւող բանակ-
ները: Այսպէս, ան յաճախ եղած է ոտքի կո-
խան եւ իր ազգաբանիչութիւնը ենթարկուած
է անլուր տառապանքներու եւ անհաշիւ կո-
րուստներու: Այս դժբախտութիւնն իր բար-
ձրագոյն աստիճաններուն հասաւ, թրքական
բարբարոսութեան հետեւանքով: Ու քսանեւ-
վեց տարի առաջ, եթէ Թրքահայաստանը հա-

մատարած գերեզմանի մը պատկերն ունէր, արդի Հայաստանն ալ կը ներկայացնէր աւերակներու շեղջակոյտի սրտածմլիկ տեսարան մը: Իսկ Ժողովուրդը՝ քայքայուած, սպառած արիւնաքամ ու խելակորոյս բազմութիւն մը, որ կարծես հաւաքական ուրուական մըն էր եւ կը գալարուէր անձկութեան ու սարսափի անագորոյն ճիրաններուն մէջ:

Քառորդ դարու ընթացքին ան յաջողեցաւ չտկել իր մէջքը, սպիացնել իր վէրքերը, մըրդաստաններու վերածել քարքարոտ բարձունքներ եւ բերրի դաշտերու՝ խոպան եւ անմշակ տարածութիւններ: Գրեթէ ոչինչէն մեկնելով ստեղծեց ճարտարարուեստական կարեւոր ձեռնարկներ:

Սակայն ըսինք որ պիտի գիմենք թիւերուն պերճախօսութեան, որուն արժէքին ոչ մէկ բան կրնայ հաւաստարիլ:

Քառորդ դարու ընթացքին գրեթէ կրկնապատկուեցաւ Խորհ. Հայաստանի բնակչութեան թիւը:

Ազգային տնտեսութիւնը՝ բաղդատմամբ 1913ի, վեց անգամ աւելցաւ, ելեքտրական հոսանքի ուժը՝ 40 անգամ, հանքային նախանիւթերու պահեստը՝ 90 անգամ, ճարտարարուեստական արտադրութիւնը՝ 20 անգամ, երկրագործական արտադրութիւնը՝ 1,6 անգամ:

Ներկայիս կան 450 գործարաններ, որոնցմէ երեսունը կառուցուած են Հայրենական պատերազմի շրջանին: 1941-45ին պահածոյի գործարանները արտադրած են 90 միլիոն տուփ: Եթէ հնարաւոր չէ բոլոր ձեռնարկներուն առանձին առանձին անդրադառնալ, ընդ-

հանուր գաղափար մը տալու համար, կը բաւէ ըսել որ 25 տարուան ժամանակամիջոցին երկրին ճարտարարուեստին համար ներդրուած է մօտաւորապէս 2 ու կէս միլիառ ուսպլիի վիթխարի գումար մը:

Ու Հայաստան, որ երէկ գերազանցապէս հողագործական երկիր մըն էր, այսօր՝ ճարտարարուեստական ու երկրագործական արտադրութիւններու համեմատութեան տեսակէտով, հետեւեալ ցնցող պատկերը կը ներկայացնէ:

Մինչդեռ նախախորհրդային շրջանին, ճարտարարուեստական արտադրութիւնը հազիւ մէկ երրորդը կը ներկայացնէր երկրին ընդհանուր արդիւնաբերութեան, ներկայիս բարձրացած է 80,8%ի, իսկ երկրագործական արտադրութիւնը կուտայ 19,2%ը:

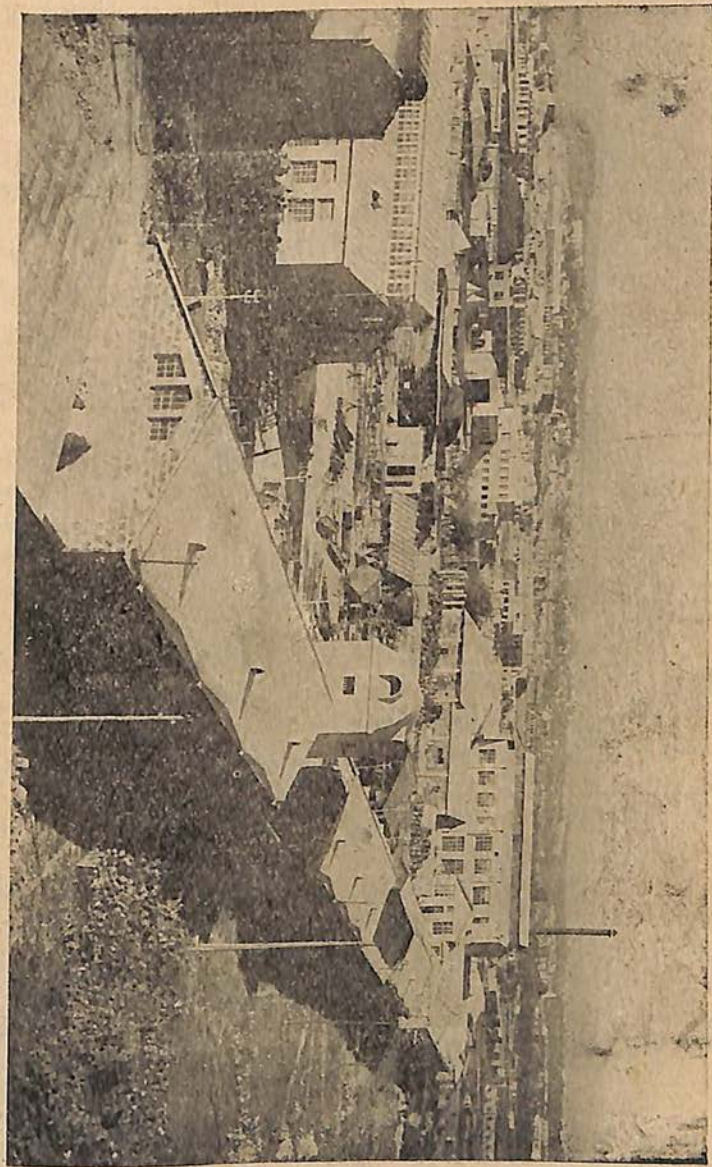
Ճարտարարուեստական արտադրութեան համեմատական այս բարձրացումը ինչպէ՞ս կըրցած է այսպիսի խոշոր չափերու հասնիլ: Արդեօք լքուած է երկրագործական մարդը: Արդեօք պակսած է երկրագործական արտադրութիւնը:

Բնաւ երբէք:

Խորհ. Հայաստանի մէջ, ընդհակառակը, աւելցած է մշակելի հողերու տարածութիւնը: Աւելցած է երկրագործական արտադրութիւնն ալ, շնորհիւ հողագործական աշխատանքները արդիականացնելու ճիգին, շնորհիւ հաւաքական տնտեսութեան դրութեան եւ շնորհիւ անջրդի հողերը ոռոգելուն եւ ալ աւելի բերրի դարձնելու ջանքերուն:

Արդարեւ ոռոգուած հողերու տարածու-

კუთხეების ქუჩის კუთხით, 1949 წ.

թիւնը շատցնելու համար յատկացուած է աւելի քան կէս միլիաոն ռուպլի: Ներկայիս 202,000 հէքթար է ոռոգուած հողերու տարածութիւնը, մինչդեռ 1919ին միմիայն 63,000 հէքթար էր: Ուրեմն, մօտաւորապէս երեք ու կէս անգամ աւելցած է: Իսկ հաւաքական անտեսութեան դրութիւնը անգնահատելի բարիքներ ապահոված է թէ ենթականերուն եւ թէ երկրին: Շնորհիւ այդ դրութեան՝ հակառակ անոր որ հարիւր հազարաւոր մարդիկ զէնքի տակ կանչուեցան, Խորհ. Հայաստանի երկրագործական արտադրութիւնը միշտ մնաց նախապատերազմական շրջանի աստիճաններուն վրայ:

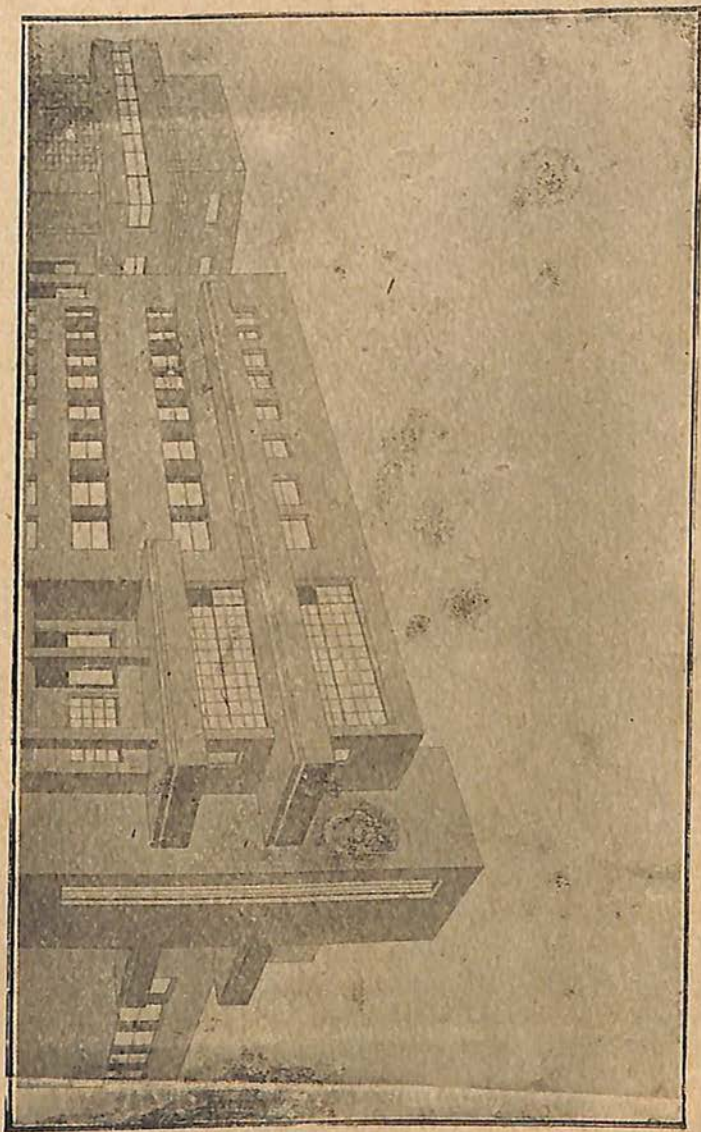
Աւելցած են նոյնպէս երկրին մանր ու խոշոր եղջիւրաւոր անասուններու քանակը: Ներկայիս Խորհ. Հայաստանի իւրաքանչիւր քաղաքացիի կ'իյնայ զրեթէ մէկ մանր, իսկ երկու քաղաքացիի՝ մէկ խոշոր եղջիւրաւոր կենդանի:

Սակայն եթէ երկրագործական արտադրութիւնը աւելցած է, առաւել կամ նուազ ուժգնութեամբ, ճարտարարուեստական արտադրութիւնը ոստումով, խոյանքով, թռիչքով առաջ գացած է:

Ահա այստեղ միայն կարելի է որոնել ու գտնել գաղանիքը շրջումին, որ առաջ եկած է ճարտարարուեստական եւ երկրագործական արտադրութիւններու համեմատութեան մէջ, որ սլիտի շարունակէ հակիլ միշտ դէպի ճարտարարուեստը:

Այս տարի, Երեւանի ներկայացուցիչներէն մին՝ Յովսէփեան, Խորհ. Միութեան Գերա-

ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ ԴՆԻՊՍԿԻ ԿՈՆՎԵՐՍԱՆԻ

գոյն Խորհուրդին առջեւ արտասանած է հոյա-
կապ ճառ մը, որմէ կը քաղենք հետեւեալ հատ-
ուածը:

« Նոր հնգամեայ ծրագիրը՝ ճարտարար-
ուեստի բոլոր ճիւղերուն համար, նոր մեծ
թռիչք մը նախատեսած է: 1940ի բաղդատ-
մամբ, Հանրապետութեան ճարտարարուեստը՝
իր ամբողջութեան մէջ, պիտի կրկնապատ-
կուի: Կարգ մը ճիւղերու մէջ պիտի եռապատ-
կուի: Տեղական փոքր արդիւնաբերութիւնները
վեց անգամէն աւելի յաւելում պիտի կրեն: »

Ո՞վ կրնայ համարձակիլ մեկնութեան են-
թարկելու այս որքան վճիռ, նոյնքան իմաս-
տալից խօսքերը:

Ի՞նչ կ'ըսեն թիւերը Խորհ. Հայաստանի
ռուսումնական վիճակի մասին:

Նախախորհրդային շրջանին կային 166
դպրոցներ՝ 19,000 աշակերտներով: Այս տա-
րի կան աւելի քան 1150 դպրոցներ՝ 262,000 ա-
շակերտներով: Այս դպրոցական չքեղ ցանցին
գագաթը կը գտնուի Երեւանի համալսարանը՝
իր ութը ճիւղերով: Անոր կը յաջորդեն բար-
ձրագոյն վարժարանները, մասնագիտական
դպրոցները եւ կրթական դանազան հիմնար-
կութիւնները՝ ինչպէս Լեզուաբանականը,
Մանկավարժականը, Թատերականը, Անասնա-
պահականը եւ այլն, եւ այլն:

Անցեալ տարի, Խորհրդային Հայաստա-
նի պիւտճէին՝ 650,000,000 ռուպլի, մէկ եր-
րորդը՝ 215,000,000 ռուպլի, կրթական գոր-
ծերու յատկացուած է:

Միմիայն այս փաստը կը բաւէ ըմբռնելու

համար մեր ժողովուրդին ու անոր ղեկավարներուն ձգտումն ու ոգին:

Խորհ. Հայաստանի մէջ առհասարակ ամէն մանուկ ուշադրութեան ու գուրգուրանքի առարկայ է: Ամէն արժէք եւ ամէն տաղանդ պաշտպանուած են կորուստէ: Այնտեղ թոշակ կը ստանան բոլոր ուսանողները: Թոշակ կըրնայ ստանալ նոյնպէս արժանիք ու ընդունակութիւն ունեցող որեւէ աշակերտ: Բացառիկ եւ յաւելուածական թոշակ կըրնայ ստանալ արտակարգ ձիրք ունեցող որեւէ ուսանող կամ որ եւ է աշակերտ:

Ուսանող կը կոչուի այն որ բարձրագոյն վարժարան մը կը յաճախէ: Նախնական, միջնակարգ եւ երկրորդական վարժարաններ յաճախողները աշակերտ են:

Ուսանողները թոշակ կը ստանան, պայմանաւ որ աշխատին եւ իրենց վրայ դրուած յոյսերն արդարացնեն:

Ինչպէ՞ս պիտի ապացուցանեն ատիկա:

Յաջող քննութիւններ անցնելով:

Արդարեւ այն ուսանողը որ կը ձախողի տարեգլուխի քննութեան մէջ, կը զրկուի թոշակէ: Սակայն ձախողանքը կըրնայ յաճախ պատահականութեան արդիւնք ըլլալ: Որպէս զի արժանաւորներ զոհ չերթան նման հաւանականութեան մը, պատահութիւն տրուած է իւրաքանչիւր ուսանողի երեք անգամ ներկայանալու: Եթէ երեք անգամն ալ չյաջողի, այլեւս կը կորսնցնէ իր թոշակի իրաւունքը: Այն ուսանողները որոնք երկու տարի յաջորդաբար յաջող քննութիւններ անցուցած են, որոշ առաւելութիւններու տիրացած կ'ըլլան: Այդպի-

սինները եթէ երրորդ տարին, բացատրելի պատճառներով, անյաջողութեան մատնուին, անմիջապէս թոշակագրուիլ չեն ըլլար: Մէկ խօսքով, Պորհ. Հայաստան, ուրիշ վտարուած է անգրագիտութիւնը, ամէն դիւրութիւն կ'ընծայէ իր զաւակներուն, որպէս զի զարգանան ու յառաջդիմեն ուսման բոլոր ճիւղերուն մէջ եւ որդեգրեն այն ապարէզը, որ կը համապատասխանէ իրենց կոչումին եւ նախասիրութեան:

Երբ կը խօսինք մեր երկրի ուսումնական կեանքի մասին, չենք կրնար լուռ անցնել Պետական Գրադարանին վրայէն:

Թերեւս որեւէ տեղ այնքան շատ գիրք չեն կարդար որքան Հայաստանի մէջ ընդհանրապէս, Երեւանի մէջ մասնաւորապէս, եթէ նկատի ունենանք գիրքերու սպառումը: Բարեբաղդաբար Երեւանի մէջ կան հարուստ գրադարաններ: Պետական գրադարանը ներկայիս ունի 2,200,000 գիրք (Ֆրանսական Ազգ. Մատենադարանն ունի մօտ չորս ու կէս միլիոն գիրք): Այնտեղ կան 1300էն աւելի հին ձեռագրեր, որոնցմէ շատեր հազուագիւտ են եւ թանկագին: Կառավարութիւնը պատրաստ է, ի գին ամէն գոհողութեան, ձեռք անցնելու դուրսը գտնուող հին ձեռագրերը, որոնց ամբողջական թիւը իր ունեցածէն պակաս չէ, եւ տեղաւորելու զանոնք ալ Մատենադարանին մէջ, ուր կը պահուին ու կը պահպանուին արտակարգ բժախնդրութեամբ եւ հոգածութեամբ:

Հիմակուան Գրադարանը շատ փոքր է: Իսկ գիրքերը օր օրի կը շատնան: Կառավարու-

Թիւնը մտադիր է շինել տալ ընդարձակ ու գե-
ղեցիկ Մատենադարան մը, Երեւանի ամենա-
սիրուն բարձունքներէն մէկուն վրայ, օփերա-
յին ու համալսարանական թաղին մօտ: Շէնքին

ԵՐԵՒԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ

նախագիծը պատրաստուած եւ նախապատ-
րաստական աշխատանքները կատարուած են
արդէն եւ շուտով գործադրութեան պիտի դրը-

ւի ծրագիրը: Նոր շէնքը պիտի կրնայ տեղ ունենալ 4 միլիոնէ աւելի գրքերու համար:

Հարկ կա՞յ խօսելու հայ նկարիչներու, արձանագործներու, երաժշտագէտներու, բանաստեղծներու եւ գիտնականներու մասին, որոնցմէ շատեր ոչ միայն հայկական, այլ նաեւ համախորհրդային շափանիչով արժէքներ են:

Երեւանի մէջ/կան բազմաթիւ եւ ճոխ թանգարաններ, արուեստի ու գեղարուեստի կեդրոններ, որոնք եւրոպական կարեւոր քաղաքներու մէջ ալ կրնան խիստ պատուաբեր տեղեր գրաւել:

Հապա թատրոններ:

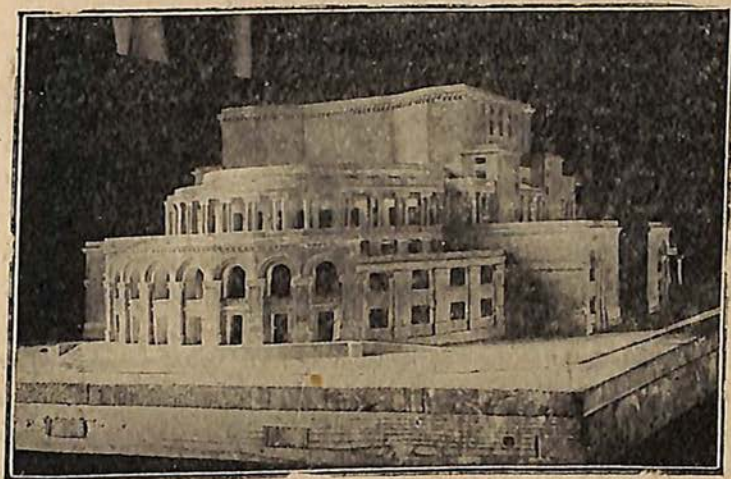
Խորհ. Հայաստանի մէջ կանգ չեն առներ որեւէ գոհողութեան առջեւ, մղում տալու համար մշակութային բոլոր շարժումներուն ու ձեռնարկներուն, այլ մանաւանդ թատրոնին եւ երաժշտութեան, որոնք աւելի շեշտակի կը խօսին հասարակական լայն խաւերուն սրտին, մտքին ու հոգիին:

Այնտեղ կան 28 թատրոն: Խ. Հայաստան բաժնուած է 19 շրջաններու, որոնցմէ իւրաքանչիւրն ունի իր պետական թատրոնը եւ թատերախումբը: Խումբին մէկը շրջիկ է: Մնացածները կը գտնուին մայրաքաղաքին՝ Երեւանի մէջ, ուր կեդրոնացած է թատերական կեանքի ամենէն բեղուն, ամենէն փայլուն, ամենէն եռուզեռ մասը:

Եթէ պէտք ըլլայ խօսիլ իւրաքանչիւր թատրոնի ու անոր կապուած արուեստագէտներու մասին, հատոր պէտք է: Կարելի է բաւականանալ ըսելով որ այդ թատրոնները բազմատեսակ են եւ այլազան: Ամէն մէկը իր տե-

ղը, իր հրապոյրն ու իր կարեւորութիւնն ունի: Իսկ թատերական իւրաքանչիւր խումբ, խնամքով կազմուած գեղեցիկ ամբողջութիւն մըն է, վարպետօրէն պատրաստուած փունջ մը, ուր ծաղիկներու թագուհիէն՝ վարդէն սկսեալ ամենահամեստ կանանչութիւնը ճիշդ ու ճիշդ իր տեղը գտած է եւ որ կը ներկայացնէ հաճելի համադրութիւն մը:

Երեւանի օփերայի եւ տրամադիկ թատրո-

ԵՐԵՒԱՆԻ ՕՓԵՐԱՆ

նի խումբերը կրնան եւրոպական որեւէ մայրաքաղաքի ամենադժուարահաճ բազմութիւններուն առջեւ ներկայանալ եւ ծափեր խլել: Նոյնը կարելի է ըսել 6—15 տարեկան դպրոցական երկսեռ պատանիներու խումբերու մասին, անշուշտ բոլոր համեմատութիւնները պահելով:

Վերջապէս Խորհ. Հայաստանի մէջ կայ

նաեւ քրտական թատրոն մը, միակը ամբողջ աշխարհին մէջ: Այսպէս, հայ ժողովուրդը ոչ միայն կ'օգտուի քաղաքակրթութեան լոյսէն, այլ եւ զայն կը տարածէ իր կողքին ապրող ժողովուրդներու մէջ ալ:

Այսպէս է Հայը:

Դարերով միլիոնաւոր քիւրտեր ապրեցան եւ տակաւին կ'ապրին ալ, օսմանեան դաժան տիրապետութեան ներքեւ:

Թուրքերն ի՞նչ ըրին անոնց համար:

Ոչի՛նչ:

Ներողութիւն: Զանացին զանոնք միշտ պահել տգէտ ու անբան վիճակի մէջ: Շահագործեցին զանոնք տխուր դերերու համար: Անոնց անունով խօսեցան, երբ հարկ տեսան իրենց սեփական թիւը ուռեցնելու: Զարկին եւ հալածեցին անխնայ, երբ տարրական պահանջ մը ներկայացուեցաւ:

Այսպէս է Թուրքը:

Ատենօք շատ յաճախած ենք Պօլսոյ թատրոնները, ուր երբեմն երբեմն կը տեսնէինք եւրոպական խումբեր եւ ուր սակայն կը ծափահարէինք աւելի շատ Արէլեաններ, Սեւումեաններ, Արմէնեաններ, Փափագեաններ, Քէլէկեաններ եւ ուրիշներ: Տեսած ենք նոյնպէս Մնակեան, Ալիքսանեան, Պէնլեան եւ անոնց ընկերները, որոնք շատ անգամ թուրքերէն լեզուով ներկայացումներ կուտային: Ասոնք այնքան բնական բան մը դարձած էին, որ մտքերնուս անգամ չէինք անցներ հարցնելու համար թէ Թուրքերո՞ւն տուրքն ինչ է արուեստի այդ մարդին վրայ:

Կը պատահէր սակայն որ Թուրք ուսանող-

ներ երբեմն խօսէին դերասան Հասանի մասին: Կը խօսէին լորձնաշուրթն, հիացմունքով: Օր մը դացիք, ընկերով մը հետ միասին Հասանին շնորհքները տեսնելու: Կատարեալ խեղկատակութիւն: Սէկ ծայրէն միւսը լիտի ու խենէշ ակնարկութիւններ, որոնք սրամտութեան տեղ կ'անցնէին: Մանուկ չէինք: Այնուամենայնիւ մեր ամօթխածութիւնը չդիմացաւ եւ սրահէն մեկնեցանք, ձգելով որ թուրքերը ծափահարեն իրենց Հասանը, հիանան անոր վերայ: Իսպեր առնեն անոր չնաշխարհիկ սրամտութիւններէն:

Անշուշտ, անկէ ի վեր Հասանները ալ աւելի ճոխացուցած են իրենց խաղացանկերը, քանի որ թրքական խորշակը մաքրեց ասպարէզը ոչ-թուրք անբաղձալի արուեստագէտներէ:

Հայկական Դատը, ուրեմն, հիմնուած է իրաւունքի եւ արդարութեան յաւիտենական սկզբունքներուն վրայ: Անոր նպաստաւոր լուծումը կը համապատասխանէ քաղաքակրթութեան եւ մարդկային յառաջդիմութեան էական պահանջներուն:

Վերջապէս, ի՞նչ եղած է Հայերուն եւ թուրքերուն դիրքն ու վերաբերմունքը միջադպին դէպքերու եւ շարժումներու հանդէպ, մասնաւորաբար երկու համաշխարհային պատերազմներու ընթացքին:

1914—8ին, թուրքերը Գերմանիոյ դաշնակիցն էին: Թուրք բանակը կը կռուէր զինակիցներու կողքին: Սինչդեռ Հայերը դիրք բռնած էին ոռւս մեծ ժողովուրդին կողքին: Կամաւորական դունդեր տուած էին Համաձայնական բանակներուն:

Այս անգամ ալ թուրքերը խարդախ ու երկերեսանի քաղաքականութիւն մը վարելը ճարպիկ դիւանագիտութիւն մը համարեցին : Խնդացին մէկուն, ժպտացին միւսին, վարպետ պչրուհիի մը պէս : Առին մէկէն, ստացա՛ն միւսէն, որքան որ կրնային : Ներքնապէս, սակայն, անհամբեր կը սպասէին Սթալինկրատի անկումին, խուժելու համար դէպի Կովկաս, դէպի Տաղստան, դէպի Թուրան : Անտարակոյս այսօր ներքնապէս կ'ողբան որ այդ պատեհութիւնը չներկայացաւ : Սրտով ու հոգիով Գերմանիոյ հետ էին, անոր յաղթանակը կ'ուզէին :

Իսկ Հայերը՝ Փրանսական ու ամերիկեան բանակներուն մէջ հազարներով, խորհրդային բանակներուն մէջ հարիւր հազարներով, կըռւեցան եւ յաղթանակը դարբնողներուն մէջ պատողաւոր տեղ մը գրուեցին : Անոնցմէ շատեր անոն շահեցան իրենց կատարած հերոսական գործերով եւ յայտնաբերած գինուորական տաղանդով : Ութսուն հազարի կը հասնի թիւը անոնց որոնք շքանշանով պարգեւատրուած են, իրենց քաջագործութիւններուն համար : Եօթանասուն հոգի հպարտօրէն կը կրեն Խորհ. Միութեան հերոսի տիտղոսը : Անոնքսուին 64 զօրավարներ, որոնցմէ երկուքին անունները վաղուց դուրս ելած են Խորհ. Միութեան սահմաններէն եւ դարձած են միջազգային համբաւներ : Արդարեւ, ո՞վ լսած կամ կարդացած չէ զօրավար Յովհաննէս Բաղրամեանի եւ ծովակալ Յովհաննէս Իսահակեանի անունները :

Ու հիմա հաշուեյարդարի ժամը հնչած է :

Հայն ու Թուրքը, անգամ մը եւս, կանգնած են դէմ դէմի:

Հայն իր արդար իրաւունքը կը պահանջէ, կռնակն ունենալով ոռւս մեծ ժողովուրդը եւ քաղաքակիրթ մարդկութիւնը:

Թուրքը կը ձգտի յաւերժացնել իր բռնագրաւումը, կռթնելով մութ, պղտոր ու յետադէմ ուժերու վրայ:

Հայը կը պահանջէ հողամաս մը, որուն իրաւատէրն է պատմականօրէն, որուն պէտք ունի, իրենց հայրենի հողին վրայ տեղաւորելու համար աշխարհի չորս հովերուն յանձնուած հարիւր հազարաւոր բազմութիւններ եւ վերջ տալու՝ անոնց աստանդական կեանքին ու խորունկ հայրենարադուծութեան:

Այդ հողերը, թրքական յոռի ու արիւնոտ քաղաքականութեան հետեւանքով, գրեթէ ամալի են այսօր: Թուրքերը բնաւ պէտք չունին անոնց: Որովհետեւ իրենց մէկ նահանգը, օրինակի համար Այտրնի կուսակալութիւնը, լիովին կը բաւէ կշտացնելու համար Թուրքիոյ ամբողջ ազգարնակչութիւնը, եթէ աշխատիլ, արտադրել եւ յանձանձել գիտնան:

Ատենօք, յայտնի օսմանեան երեսփոխան մը՝ Լուիֆի Ֆիքրի, որ Եւրոպա ուսած եւ աշխարհ տեսած մարդ էր, յաճախ կը կրկնէր՝ պետութիւն մը, խօսքը օսմանեան կայսրութեան մասին էր, միշտ տկար կը մնայ երբ անոր բնակչութիւնը ցանցառ է իսկ հողային տարածութիւնը խոշոր: Իսկ տկարութիւնը միշտ անոպայ արարքներու կը մղէ անհասունբեր: Հետագայ դէպքերը ցոյց տուին թէ որքան ճշմարտութիւն կար այդ խօսքերուն մէջ:

Թուրքիա այսօր ալ գրեթէ միեւնոյն վիճակին մէջ կը գտնուի։ Իր ղեկավարներուն յոխորտանքը, խարդախուած վիճակագրու — թիւնները բան մը չեն փոխեր, չեն կրնար փոխել իրական կացութենէն։

Այս պայմաններուն տակ, պէտք չէ դրժւար ըլլայ, եթէ Թուրքերը բանականութեան ձայնին հետեւիլ ուզեն, Հայկական Հարցին գոհացուցիչ լուծում մը գտնել, խաղաղ ճանապարհով։

Հայ Ժողովուրդը շատ քաղաքակիրթ է այս միջոցը նախընտրելու եւ արիւնէն խորշելու համար։

Թուրքերը, սակայն, եթէ յամառին իրենց անմիտ քաղաքականութեան մէջ, այն Ժամանակ հարկ պիտի ըլլայ յիշեցնել համբաւաւոր առածը՝ «որ ոչ լուիցէ բանիւ, լուիցէ գանիւ»։

Այն Ժամանակ, հայ քաջերը՝ որոնք Խորհ. Միութեան եղբայրակից ազգերու զաւակներուն հետ, յաղթական արշաւ մը կատարեցին դէպի եւրոպական բազմաթիւ երկիրներ ու մայրաքաղաքներ, նոյնքան բարձր տրամադրութեամբ, նոյնքան անդիմադրելի խոյան — քով իրենց քայլերը պիտի ուղղեն դէպի այն սրբազան վայրերը, ուր կը հրաւիրեն հայ Ժողովուրդին անցեալը եւ ապագան։

Այն Ժամանակ անոնց դրօշին վրայ բոցեղէն տառերով գրուած պիտի ըլլայ մեր պապերու նուիրական նշանաբանը՝

« Մահման քաջաց, գէն իւրեանց »։

Ս. ՍԵՊՈՒՀԵԱՆ

ՓՈՐՁ ՍԸ ԲԱՑԱՏՐԵԼՈՒ ԽՈՐՀՐԴ. ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Առաւելելներ եւ իրականութիւն .— Վարչաձեւ եւ Հայ-
րենասիրութիւն .— Ի՞նչ է «Ազգ» մը .— Ուրնան, Պուխա-
րին, Ստալին .— Ազգային եւ դասակարգային գիտակ-
ցութիւններ .— «Ազգ» մը գիտակցութիւն մըն է .— Կ. լը
Պոնի ամբոյսները .— Բանւորական շարժման հակադե-
պեցութիւնը ամբոյսներու մտայնութեան վրայ .— Վար-
չաձեւին ուժը :

Ուսումնասիրութեան հարուստ դաշտ մը կը ներկա-
յացնէ խորհրդային եւ ոչ—խորհրդային պետութեանց
յարաբերութիւններու պատմութիւնը՝ մինչեւ վերջին
պատերազմի առաջին շրջանը :

Գաղափարական ու քաղաքական հակամարտութե-
նէն մինչեւ բարեկամական դաշնակցութիւն ու դինակ-
ցութիւն, այդ պատմութիւնը իր գլխաւոր դիժերուն մէջ
երեւան կը բերէ, մարդկութեան մնացեալ մասին համար
չկամ վերապահութեան հետ, խոր վախ մը՝ վիթխարի
փորձի մը անձանքին հանդէպ, որ կը կատարուէր աշ-
խարհի վեցերորդ մասին մէջ՝ անգուր յանդգնութեամբ
մեկնելէ յետոյ դերոյն եւ որ յաջողութեան պարագային
կրնար փութովման նշանաբան ու օրինակ դառնալ ազատա-
կան կարգ ու սարքին :

Վտանգը հող էր եւ պէտք էր դաշն ստեղծին մէջ խեղ-
դեղ մէկ կողմէ, միւս կողմէ՝ աշխատաւոր տառապալիո՞ծ
բազմութիւններու սրտէն խալաւ խլել ամէն յոյս որ կը
կապուէր մեծ ձեռնարկին :

Ու զի նեալ թշնամութենէ մինչեւ ներքին դաւադրութեանց սարքում ու քաջալիւրում ամէն միջոցներով: Դեռ մոռցուած չեն ոճիւր—արկածային վիպադրութեան ձևով ճոխ ու շոյլ դրականութիւն մը, որ Խորհ. Միութիւնը կը ներկայացնէ իբր անծիր տանջարան մը, ուր ապրող մարդը՝ իբր բանտարկեալ էր . . . արտաքին ազդանշանի մը կը սկսէր խորտակելու համար զնշանին պատերը եւ վերադառնելու համար իր ազատութիւնները, նոյն խալ արեան դնով:

Համաձայն նախատեսութիւններու, որոնք միշտ ալ հիմնուած կ'ըլլային «ախանառեսի վկայութիւններու», կամ առնուազն «հաւաստի աղբիւրներ» ու վրայ, Խորհ. Միութիւնը կ'աւրէր նոր ու արիւնհանգ յեղափոխութեան մը վաղորդայնը, վերադառնալու համար նախկին կարգ ու սարքին:

Հիւլիերի մը յիմարական մեծամտութիւնն ու կոյր անհեռատեսութիւնը պէտք էին, Խորհ. Միութիւնը տեսնելու համար իր հարազատ դիմադծով, իր խկակաւն մեծութեամբ.—մանաւանդ, հոգեկան խոր յեղաշրջումով որուն ենթարկուած են այդ երկրին ժողովուրդները շնորհիւ վարչաձեւին, միայն քառորդ դարու կարն շրջանի մը մէջ:

Կը յիշուի թէ հակախորհրդային տարրեր ի՞նչ խանդաւառութեամբ կը հետեւէին Հիւլիերեան յաղթական արշաւին դէպի Ռուսիոյ ներսերը: Գերման ամէն մէկ դասակի կրօններուն տակ՝ խորհրդային վարչաձեւին կտոր մըն էր որ կը փշրուէր ու կը փռւի անար . . . , մանաւանդ որ դրաւումը երկիրներու ժողովուրդները պըժգանքով լեցուած ընկերվար կարգ ու սարքին դէմ, ոչ միայն փրկարար հրեշտակի պէս պիտի ընդունէին յաղթական նացին, այլ եւ իրենց կարգին, պիտի կանգնէին Մոսկուայի ուժերուն դէմ . . . :

Երբ դրաւուեցաւ Ուկրանիան՝ ցորենի չտեմարանը,

ըստ նախատեսութեանց նոյն աղբիւրներուն, սոյն էր որ պիտի լրացնէր գերման բանակներուն սկսած քայքայումը :

Տօնէցի աւաղանին դրաւումով, նախանիւթի պահասն էր որ այս անգամ կը սախլէր Մոսկուան անջատ խաղաղութիւն խնդրելու . . . :

Բայց, ահա թէ ինչ պատահեցաւ, հակառակ գիտահան? . . . բանգէտ գուշակութիւններու :

Վարչաձեւէն զդուած ? Ժողովուրդները, հակառակ գերմաններու կողմէ կատարուած բռնադաղթելուն, ջարդերուն, խմբական զնդակահարումներուն եւ կազմակերպուած սոյլին, դիմադրութեան ամէն կարելի միջոցներով ցցուեցան արշաւողին դէմ :

Յաղթական նացիւն, ամէն ուր որ կը մտնէր, իր դէմ կը գտնէր, նահանջող խորհրդային բանակին տեղ, հերոսական պարտիզաններու ահարկու խումբեր :

Սոյլի ու նիւթի պակասի սպառնալիքին տակ ճգմուելու դատապարտուած Խորհ. Միութիւնը թէ կը շարունակէ կերակրել իր բանակն ու ժողովուրդը եւ թէ աւելի մեծ քանակութեամբ այս անգամ եւ նոր դէնքերով կ'օժտէր իր մարտիկները :

Եւ երբ գերման բանակները հասան Մոսկուայի մօտերէն մինչեւ Կովկասի սահմանները, ըսուեցաւ թէ խորհրդային վարչաձեւը հոգի կուտար այլ եւս :

Եւ իրօք, տրամաբանական էր թերեւս կասկածիլ թէ աւելի քան 2,000 քիլոմետր լայնքի վրայ՝ նոյնքան խորութեամբ յառաջացած գերման բանակին առջեւ, Մոսկուայի ուժերը այլ եւս կանգ առնելիք տեղ չունէին :

Եւ սակայն, Ստալինկրատը արձանագրեց մարդկային պատմութեան մեծագոյն եւ անգերազանցելի դիւցադներգութիւնը :

Գերման բանակը իր կարգին դատապարտուեցաւ բռնի եւ սպառնիչ դադարի մը :

Եւ իր կարգին՝ խորհրդային դրանք սկսաւ չարժիլ։ Արշաւը եղաւ աւելի արագ քան նահանջը, թշնամին պարտադրելով «առաձգական» տեղատուութեան արեւնալի դաւեշտը Ստալինի րատէն մինչեւ Պելլին։

Ի՞նչ էր պատահած նահանջէն մինչեւ արշաւ երկարող ժամանակի ընթացքին։

Մոսկուա որ կորսնցնէր Ուկրաինան, սովի կը դատարարուէր, ուսե՞ստ էր ճարձ Եւ ո՞ւրիկէ։

Եւ երբ Տօնէցի կորուստով պիտի ստիպուէր կասեցնել պատերազմական արտադրութիւնը, ո՞ւրիկէ կը զրտնէր բաղմապահանջ պաշտպանողականի մը Եւ յետոյ սրարշաւ յարձակողականի մը անհրաժեշտ նիւթեղէնը։

Կամ մարդկային նոր ուժե՞ր էր ստեղծած կամօքն Աստուծոյ, երբ դերման պաշտօնական ազդիւրներու հաւաստիքով, 15էն 18 միլիոն հոգիի մարտական կորուստ մը կը հաշուէր։

Եւ յետոյ, որքան ալ որ նիւթը նպաստէ մարտի յաջող ընթացքին եւ ելքին, արդեօ՞ք ամենէն տոկոսն ու քաջարի բանակը այն է որ ամենէն լաւ օժտուածն է նիւթեղէնով։

Կանգ չառենք, ուրեմն առասպելներու վրայ, պըրպտելու համար իրականութիւնը որ պիտի դայ հասարատել քէ խորհրդային մարդը հասած է ազգային գիտակցութեան բարձրագոյն աստիճանի մը որ առաւելագոյն կորովն ու զոհողութեան ոգին կը ներշնչէ Եւ որ իր աւելը կը քաղէ վարչաձեւէն իրի։

Հայրենասիրութեան ժամանակակից ըմբռնումը տեւորէն կապուած է վարչաձեւի հարցին հետ. այդ ըդդացումը՝ հասարակաց վտանգին առջեւ, իր ամենէն լայն ու խոր արտայայտութիւնը կրնայ դտնել՝ ամենէն պարզ ծառայութենէն սկսեալ մինչեւ դերադոյն զոհո-

դուժիւն եւ արտակարգ հերոսութիւն, ինչ չափով որ Դը համապատասխանէ «ազգ» կոչուած ժողովուրդի մը մեծագոյն զանգուածին շահերուն :

Հարցին զարդացման պէտքը մեզ կը մղէ հարեւանցի ակնարկ մը նետելու «ազգ»ի ըմբռնումին վրայ :

Աւերամեան ըմբռնումը, իր օրէնքներով եւ վարչական կարգադրութիւններով, կամովին կը շփոթէ «ազգութիւն» եւ «հպատակութիւն» զանոնք նոյնացնելու աստիճան :

Բայց, ընկերաբանութիւնը ազգի մը կազմութեան մէջ կը փնտռէ բազմաթիւ ստորեղելիներ, ինչպէս ծագումի, լեզուի, հաւատալիքի, եւ վարք ու բարքի նոյնութիւն, հայրենական հող եւ երկարատեւ կենակցութեան մը ընթացքին՝ պատմական նոյն անցեալի միասնաբար կերտում, հասարակաց աւանդութիւններ, ներկայ նկատումներ — եւ ապագայ ձգտումներ — միութիւն, եւայլն :

«Ազգ» ըմբռնումին մասին չափազանց մակերեսային եւ նոյնքան նիւթապաշտ բացատրութիւն մը կուտան Բուխարին եւ Բրոցելարտենսքի. — Ազգ մը հասարակաց լեզուով միացած, եւ սահմանեալ հողի մը վրայ բնակող մարդոց խմբաւորում մըն է : Ասոնք են ազգի մը գլխաւոր յատկանիշերը» :

Բայց «ազգ»ի այս կերպ ըմբռնումը ոչ միայն կը հակադրուի ընկերաբանութեան ու պատմութեան, այլ եւ իրականութեան տուեալներուն :

Բուխարինի մէջըրեւած օրինակներովն իսկ, «Հրեաները ժամանակին իրենց հողը եւ հասարակաց լեզուն ունէին : Ներկանիս հող չունին եւ բոլորը չեն գիտեր եփրայեցեղէնը : Գնչուները իրենց յատուկ լեզու մը ունին, բայց չունին սեփական հող : Սիպերիոյ Թօնկուէները իրենց հողն ունին, բայց կորսնցուցած են իրենց լեզուն» :

Եւ հետեւաբար, հրեաները, գնչուները, Թօնկուէ-

նեկը որ կը գտնուին նման սխալմաններու մէջ, աղբ չեն :

Այս ըմբռնումով, Հայաստանի Հայերը որ կը խօսին իրենց մայրենի լեզուն եւ կ'աղբին իրենց հողին վրայ, «աղբ» են : Իսկ գաղթաշխարհի հայերը «աղբ» չեն կրնար նկատուիլ :

Բռնաբերին այս սխալը որ բոլորովին կը հակասէ բոլեւիկեան աղբային ըմբռնումին եւ քաղաքականութեան, յետադային հիմնապէս սրբազրուեցաւ Ստալինի կողմէ :

—Աղբը, կը գրէ Ստալին, պատմականօրէն կազմուած կայուն ընդհանրութիւնն է լեզուի, հողի, տնտեսական կեանքի եւ հոգեկան կազմուածքի, որ կ'արտայայտուի մշակութիւն ընդհանրութեան մէջ :

«Ըստ որում, ինքնին հասկնալի է, որ աղբը, ինչպէս եւ ամէն մի պատմական երեւոյթ, ենթակայ է փոփոխութեան օրէնքին, ունի իր սխալմութիւնը, սկիզբն ու վերջը » :

Իրականութեան մօտիկ բացատրութիւն մը կուտայ իսնչադ Ռենան, երբ կ'ըսէ. — «Աղբ մը հողի մըն է» :

Սակայն, Ռենանի բացատրութիւնն ալ կը կարօտի լրացուցիչ յաւելումի մը, — Աղբ մը բարդ հողի մըն է, ուր վերել յիշածս բոլոր ստորոգելիները իրենց աղբեցութիւնները կը գործեն առանել կամ նուազ չափով, առանց սակայն անբաժան միութիւնը կերտել յաջողելու :

Իրօք, յիշուած ամէն մէկ ստորոգելի առանձինն առնուած, չի տուար վերլուծման ու կը տեսնենք թէ վերջին դարու պատերազմները, քաղաքական ու տնտեսական պահանջներ եւայն, կըցած են ծագումի, լեզուի, հաւատալիքի, անցեալի եւ այլ հիմնական տարրերութիւններու հակառակ, այլադան տարրերէ ստեղծել աղբային միութիւններ :

Դասական օրինակը կուտայ Զուիցերլանդն ուր երեք տարրեր ժողովուրդներ կը կազմեն զուիցերլանդի աղբը :

Այստեղ սակայն, պարզապէս, պետականութիւնն է որ կը փոխարինէ ազգութիւնը :

Ուրիշ երկիրներու մէջ, ինչպիսի Ծրանսա եւ Ամերիկա, աշխարհի ժողովուրդներու խառնուրդին փոքրամասն է ներարկել անհրաժեշտ հոգեկան միութեան տարրերը : Այս պարագային, բնիկ մեծամասնութեան կողմէ՝ իւրացումի ճիշդն է որ կը ջանայ յղկել ծագման տարբերութիւններու ցցումները :

Կրօնքը որ ժամանակին, նոյն ժողովուրդներու ծոցին մէջ՝ տուն տուած է արիւնասեղ կոիւններու, այսօր, չէ խանդարեւ ազգային կազմի մը ներդաշնակութիւնը :

Զկայ ազգ մը որ իր մէջ չհամբէ մէկէ աւելի կրօնական հերձուած :

Լուսաւորչականին քով, բողոքականն ու թրքախօս կաթոլիկը, զգացումով եւ գիտակցութեամբ, նոյնքան հայ են որքան հայախօս անկրօնն ու հայրենասէր անտոտուածը :

Կը նշանակէ որ, եթէ ծագումի, լեզուի նոյնութիւն եւ այլ ազգակներ կը նպաստեն ազգի մը կազմաւորման եւ իբր հաւաքական ուրոյն միաւոր՝ զարգացման, սակայն, բոլոր յիշուած ստորոգելիներէն վեր եւ զանոնք չազկապող՝ կայ ուրիշ ազգակ մը որ կուգայ հիմնաւորել, լրացնել եւ բացատրել Ռընանի եւ Ստալինի ըմբռնումները :

Այդ ազգակը գիտակցութիւնն է որ յղկելով ու հարթելով տարբերութիւնները նոյն ժողովուրդին ծոցին մէջ, մինչ յիշեալ ստորոգելիներէն ոմանք կրնային հաւամարտութեան դրդիչ պատճառներ դառնալ, երեսան կը բերէ ազգային զգացումը, զայն հրահրելու համար վտանգի մը առջեւ, մեծագոյն շրջանակի մէջ :

Աւելի ճիշդ, ըմբռնելի եւ ամբողջական պիտի ըլլար տրեմն ըսել, — «Ազգ մը գիտակցութիւն մըն է» :

Բայց, մինչդեռ այս բացատրութիւնը տեսականա-

սկէս ենթադրել կուտայ՝ ազգի մը բոլոր անհատներուն համար, արտաքին վտանգի մը պարագային, զոհարելու թեան ու զրկանքի հաւասար եւ յօժարակամ յանձնառութեան ու զրկանքի հաւասար եւ յօժարակամ յանձնառու տաղիր տրամադրութիւններու) իրականութիւնը ուրիշ փաստի առջեւ կը դնէ մեզ:

Ենթադրուած միաձոյս դիտակցութեան փոխարէն, շերտաւոր դիտակցութիւն մըն է՝ որ երեւան կուգայ նոյն ժողովուրդին ծոցին մէջ, ամէն մէկ շերտն ըլլալով մասնաւոր արտայայտութիւնը հակամարտ շահերու:

Եթէ ուրեմն, չըլլային օրինական պարտադրութիւններ պատժական սպառնալիքներով, եթէ ազգային կամքի ազատ, ընդհանուր եւ ուղղակի արտայայտութեան օրէնքը վարէր պատերազմի յայտարարութեան պարագան, պիտի գտնուէինք հետեւեալ վարկածին առջեւ, նայած անշուշտ՝ արտաքին պատերազմի բնոյթին:

Մաս մը համամիտ պիտի ըլլար կրկնէն նետուելու՝ համազգային բոլոր միջոցներով, մարդկային ու նիւթական բոլոր ուժերով, որովհետեւ, պատերազմին մէջ կը տեսնէ իր սեփական շահերուն պաշտպանութիւնը եւ նոյն իսկ ընդլայնումը:

Ուրիշ մաս մը, որ դէմ պիտի արտայայտուէր: Որովհետեւ, պատերազմը ոչ միայն ռեւէ շահ չապահովեր իրեն, ոչ միայն երկրին մեծագոյն զանգուածը կը դնէ նոր բեռներու, նոր զրկանքներու տակ, այլ եւ կը վտանգէ անոր միակ ինչքը ու կեանքը:

Ու կը վտանգէ յօդուտ ուրիշին, փոքրամասնութեան մը, զոր խաղաղութեան շրջանին կը նկատէ իր հարստահարիչը:

Ինչ որ ազատական ընկերաբանները անտեսած են ազգի մը կազմութեան ու զարգացման ստորոգելիներուն մէջ, այսօր կը յայտնուի ու կը ներազդէ՝ առաւելագոյն ուժգնութեամբ, — տնտեսական ազդակը:

Աղղային գիտակցութիւնն ուրեմն, կը պայմանաւորուի դասակարգային գիտակցութեամբ:

Որպէսզի աղղ մը դառնայ միակ եւ ամբողջական գիտակցութիւն մը, հոգեպէս մի եւ անբաժան էութիւն մը, պէտք է որ աղղային եւ դասակարգային գիտակցութիւններ դադրին գոյութիւն ունենալէ իբր հակամարտ ուժեր եւ ընդհակառակը, ձուլուին ու նոյնանան:

Ինչպէ՞ս սակայն:

Որպէսզի «աղղ» մը իրականութեան մէջ դառնայ եւնթադրուած միաձոյլ զանդուածը, պէտք է որ հարթուած ըլլան «աղղային» գիտակցութեան ներդաշնակութիւնը խանդարող արգելքները:

Ու գլխաւոր արգելքը՝ տնտեսական—նիւթականն է: Աւելի լաշն բացատրութեամբ, բոլորին պաշտպանութիւնը պահանջող հասարակաց հայրենիքին հարստութեան բաշխման մէջ՝ բացայայտ անարդարութիւնն է. մենաշնորհակ սիոքրաթիւ տարրի մը տիրապետութեան առջեւ, զոհողութեան մեծագոյն տուրքը մատուցանող դանդուածին զրկանքն է եւ նուաստացումը: Աշխատանքի ստրկացումը Դրամի զօրութեանց կողմէ:

Կարելի է անշուշտ առարկել թէ, հակառակ աղղային ամբողջական գիտակցութիւնը խանդարող այս արգելքին, բազմաթիւ ժողովուրդներ՝ պատմութեան ընթացքին, արտաքին վտանգին առջեւ կանգնած են առանց ներքին շերտաւորումներու քայքայիչ աղղեցութեան, միահամուռ կորովով եւ անխորտակելի միութեան մը փաստերը տալով:

Ճիշդ է, սակայն, ըստ երեւոյթին:

Երեւոյթիին պըպտումը մեզ կը դնէ ուրիշ հաստատումներու առջեւ, աւելի ցայտուն ցուցադրելու համար եղրակացութիւնը:

Նախ որ այդ միութիւնը տեւական հոգեվիճակ մը չէ, այլ անցաւոր երեւոյթ մը. կ'ապրի այնքան որքան

կը տեւէ արտաքին վտանգը, որուն դէմ ժողովուրդները պաշտպանելով իրենց ազգային ամենօրեայ հարստահարիչներուն շահերը, երկու չարեաց փոքրագոյնն է որ ընտրած կ'ըլլան: Որովհետեւ, թշնամին, յաւթութեան պարագային, ոչ միայն նպաստաւոր փոփոխութիւն մը չի մտցներ իրենց դոյութեան սլաշմաններուն մէջ, այլ ընդհակառակն, կրնայ աւելի դաժան կացութեան մը ենթարկել զիրենք:

Եւ յետոյ, ակարկուած միութիւնը իր սնուցիչ ուժը կը գտնէ ժողովուրդներու տգիտութեան ու զիւրահաւանութեան մէջ:

Օրինակաւ պարտադրութիւններէն դատ, անոնց դժկամակութիւնները խորտակելու եւ անոնց կամքին տիրապետելու համար, ղեկավար տարրը միշտ ալ գիտցած է յարմար ժամուն շարժման մէջ դնել եւ առաւելագոյն չափով շահագործել ամբոխներու յեղեղուկ սիրտը, ստեղծել միատիկ միջոցաւոր մը, ուր՝ կազմուած անհատականութիւններ կ'այլակերպին թեւադրական խորհրդաւոր ուժի մը առջեւ՝ ձուլուելու եւ կորսուելու համար. հաւաքական հակոտնեայ էութեան մը մէջ:

Բոլոր կլիմաներուն տակ ալ, ամբոխները կը ցուցադրեն գլխաւոր նոյն յատկանիշերը:

«Ամբոխներու յատկանիշերուն մէջ, կը գրէ Կլեւտալ Լը Պօն, իր մէկ գործին մէջ, պէտք է յիշել անոնց անսահման զիւրահաւանութիւնը, ծայրայեղ զգայականութիւնը, աննախատեսութիւնը եւ պատճառարանեալ դատողութեան մը ազդուելու անկարողութիւնը: Հաստատումը, վարակումը, կրկնութիւնն եւ հմայքը կը կազմեն գրեթէ միակ միջոցները զանոնք համոզելու: Կարելի է ամէն ինչ ընդունիլ առաջ ամբոխի մը: Անոր աչքին՝ անկարելի ոչինչ կայ»:

Ամբոխային մտայնութեան ծանօթ ղեկավար տարրը կը դիմէ հոգեբանական կարգ մը ազդակներու միջա-

մտութեան, ինչպէս ոգեկոչում անցեալ վառքերու, վերահաս վտանգի ահաւորութեան, թշնամիին վերագրած չարաշուք նստատակներու եւ վարդապետութեան, եւայլն, ժողովուրդին մէջ ստեղծելու եւ յետոյ պահպանելու հա-

ՄԵԼԱՍԿԱՆԻՆԻ ՅԵՆՈՒՆԻՆԻ

մար հոգեկան միութիւն մը եւ գերազրգոյնելու համար ազգային զգացումը :

Եւ այսօր, ազդեցութեան ու թելադրութեան միջոցներու կատարելութեամբ, ինչպէս՝ մամուլ, բեմ, սինե-

մա, ռատիօ, եւայլն, որոնք կը մնան լոկ ղեկավար տար-
րին սեփականութիւնը եւ կը ծառայեն միայն անոր տե-
սակէտներուն տարածման, զժուար չէ ժողովուրդին մէջ
ստեղծել խուճապային հոգեւթիճակ մը :

Եւ օրուան հոգեբու մէջ մխրճուած ու տգիտութեան
մէջ պահուած ժողովուրդը կը դառնայ ղեկին որս մը
ղեկավարուած մտայնութեան : Որովհետեւ, դէպքերը՝
իրենց ծնուցիչ պայտճառներով եւ հետապնդուած խեղա-
կան նպատակները կը խուսափին իր տեսողութենէն եւ
ըմբռնումէն :

Իսկ երբ, ան ենթադիտակցօրէն կամ գիտակցօրէն
կը թափանցէ իրականութեան, երբ յստակօրէն կը զգայ
կամ կը տեսնէ իր կենսական շահերուն պարտադրուած
դիտումնաւոր չեղումը, ղեկավարուած մտայնութեան
մը փորձերը կրնան մինչեւ իսկ բուն հակադդեցութիւն
ստեղծել, ինչպէս տեսնուեցաւ Վերման դրաման տակ՝
բաղմաթիւ երկիրներու մէջ՝ Յրանսա, Պելճիքա, Սեր-
պիա, Յունաստան, թաքուն կամ բացայայտ դիմադրու-
թեան ծաւալով, հակառակ այս ամէն մէկ երկրի մէջ՝
ժողովուրդին անունով դործող կառավարութեան մը
ճիգերուն :

Կը նշանակէ թէ ժողովուրդներու տգիտութիւնը ան-
հոնօրէն կը ծառայէ միայն տիրակալ ղեկավարութեան
շահերուն :

Իսկ անոնց դաստիարակութիւնը բանաւոր հիմերու
վրայ եւ գիտակցութեան դարգացումը կրնան պատմու-
թեան դիմադիժը փոխել ի վնաս Դրամի ուժերուն :

Այս երեւոյթին արագ դարգացման է որ աւանատես
կ'ըլլայ ընկերարանը կէս դարէ ի վեր, մասնաւորաբար
մեր ժամանակակից շրջանին :

Կիւթալ Լը Պօնի ամբօրինները այսօր՝ կը մնան յե-
տամնաց երկիրներու սեփականութիւնը : Իսկ քաղաքա-
կիրթ կոչուած մեծ ճարտարադործութեան երկիրներուն

մէջ, չկայ այլ եւս երամային զգաստականութեամբ միա-
ձոյլ ամբոխ: Այլ կան ամբոխներ՝ որոնք ներկայացնելով
մէկտեղ զղացական նման յատկանիւշեր, իրարմէ կը տար-
բերին իրենց ձգտումներով՝ մինչեւ հակամարտութիւն:
Բանուորական շարժման զարգացումը յաջողած է երկճը-
ղել ժողովուրդներու միապաղաղ մտայնութիւնը, աշխա-
տաւորին տալով իր շահերուն ըմբռնումին անհրաժեշտ
ծանօթութիւնները: Այսօրուան դործաւոր դասը՝ իր
լայն խաւերուն մէջ, երէկուան տղէտ ու անտարբեր բազ-
մութիւնը չէ: Կը կարդայ, կը հետաքրքրուի, կը դիտէ,
կը դատէ եւ կը հանէ անխուսափելի եղբակացութիւնը՝
չոն ուր իր կենսական շահերուն դէմ կը կանգնին տիրող
փոքրամասնութեան պերճանքի շահերը, որքան ալ որ
այս վերջինը յաւակնի խօսիլ «հայրենիք»ի մը անուանով:
Որովհետեւ, ինչպէս ըսինք, «հայրենիք»ի այսօր-
ուան ըմբռնումն իսկ՝ իր մէջ կը կրէ ներքին պայքարի
տարրերը:

Մէկուն համար, «հայրենիք»ը իր շահաստաններն
են, իր կալուածները, իր հարստութիւնները եւ վարչա-
պետը որ զանոնք կը պաշտպանէ: Մինչ միւսին համար,
այս, իր աշխատանքն է որ չապրեցներ, անդործութեան
հեռանկարն է սեւ թշուառութիւնով եւ վերջապէս՝ նոյն
վարչապետը որ զինքը կը ճնշէ ու կ'ենթարկէ Դրամի դո-
րութեան:

Կը նշանակէ թէ, որպէս զի հայրենիք մը դառնայ
վի եւ անբաժան հապարակաց սեփականութիւն եւ հայ-
րենիքի սէրը՝ ժողովուրդի մը ծոցին մէջ եւ նոյն ժողո-
վուրդին ամէն մէկ անհատին համար ըլլայ հաւասարա-
պէս անխառն եւ հզօր զգացում մը, անհրաժեշտ է որ աղ-
ղային ու դասակարգային գիտակցութիւնները պատճառ
ու պատրուակ չգտնեն իրարու դէմ կանգնելու թշնամա-
բար, նոյն իսկ՝ ոչ թէ զիրար լրացնեն, այլ իրարու հետ
ձուլուին ու նոյնանան: Աւելի ճիշդը, պէտք է որ դասա-

կարգային գիտակցութիւնը՝ իբր գլխադրութեան ու սլաշքարի ազդակ՝ անհետանայ իր ծնուցիչ պատճառներով, տեղը տալու համար ազգային գիտակցութեան:

Այս երեւոյթն է որ ներկայիս կը զարգանայ Սորհր. Միութեան երկիրներուն մէջ ու նոյն երեւոյթն՝ ապագային կրնայ նշմարուիլ այն երկիրներուն մէջ եւս, ուր պիտի հաստատուին Աշխատանքի կարգն ու պարգն ու իշխանութիւնը:

Այս պարագային միայն, հայրենատիրութիւնը կը բնայ հասնիլ գիտակցութեան առաւելագոյն թափին եւ անհատը՝ անխղճի կերպով ինքզինքը զօդուած կը զգայ երկրին, ուր աշխարհ եկած է իբր սերունդներ— շղթային վերջին օղակը, — Ժողովուրդին որուն կը պատկանի բնախօսական ու հոգեկան կապերով եւ վարչաձեւին որ բխումն է իր անհատական թէ հաւաքական պահանջներուն:

Արտաքին վտանգին դէմ պաշտպանելով իր երկիրը, անհատը՝ հոգ, գիտակցութիւնն ունի պաշտպանած ըլլալու բաժինը որ իրեն ը'իշնայ հասարակաց ինչքէն, — մշակոյթը որ դարաւոր ճիգերու պատմութիւնը կ'արձանագրէ եւ որ, իր զգացականութիւնը կը գտնէ իր վայելքի աղբիւրը: Պաշտպանելով վարչաձեւը, պաշտպանած կ'ըլլայ իր սեփական շահերուն, իր ձգտումներուն եւ իր յոյսերուն նեցուկը, որ կը վայելէ իր վստահութիւնը եւ որուն կը յանձնէ ինքը առաջնորդելու հոգը:

Մարդը որ երբէք չսկիտի կրնայ ապրիլ իբր անջահ միաւոր՝ ընկերութենէն հեռու եւ միշտ ալ պիտի փնտռէ ընկերութիւնը, կը մնայ էապէս անձնասէր՝ ինչ ալ ըլլան ընկերային կեանքի պայմանները: Բայց տնտեսական հաւատարմութեան նշանաբանին տակ, ան, նախ սիրելով մէկտեղ ինքզինքը, պիտի սիրէ ընդհանուրը, մտածելով ինքն իր վրայ՝ ծառայած պիտի ըլլայ ընդհանուրին: Որովհետեւ իր շուրջը պիտի տեսնէ հաւասարներ եւ նմաններ:

Այսպէս միայն կրնայ բացատրուիլ խորհրդային հայրենասիրութիւնը, որ ոչ միայն յուսախար ըրաւ հաւատարմութիւնը՝ իրենց կարգ մը ցնորքներուն մէջ, այլ եւ զարմանք եւ հիացում պատճառեց նոյն իսկ զաշնակիցներու եւ բարեկամներու:

1945 մայիս 24ին, իսպառիլ խորհրդային բանակներու հրամանատարներուն սարքուած բնդունելութեան մը ընթացքին, բաժակաճառի մը մէջ՝ Ստալին իրաւամբ կ' շեշտէր.

—Մեր կառավարութիւնը քիչ սխալներ չէ ուր գործեց: 1941ին եւ 1942ին, պահեր եղան ուր կացութիւնը յուսահատական էր, երբ մեր բանակը կը նահանջէր, երբ կը լքէր Ուկրաինոյ, Պիէլո—Ռուսիոյ, Մոլտաւիոյ, Լեւինկրատի շրջանի, Պալտեան երկիրներու եւ Կարելիոյ մեր սիրելի գիւղերն ու քաղաքները: Կը լքէր որովհետեւ, ուրիշ ելք չկար: Ուրիշ ժողովուրդ մը պիտի ըսէր կառավարութեան.— Չարդարացուցիւ մեր յոյսը. կորսուեցէք, գացէք: Ձեր տեղը պիտի դնեմք ուրիշ կառավարութիւն մը որ Գերմանիոյ հետ հաշտութիւն կնքէ եւ մեր հանգիստը ապահովէ: Բայց ոուս ժողովուրդը այդպէս չըրաւ. որովհետեւ, հաւատք ունէր իր կառավարութեան քաղաքականութեան ճշդութեան վրայ եւ ընդունեց ամէն դժուրութիւն՝ ապահովելու համար Գերմանիոյ ջախջախումը:

«Հանդէպ խորհրդային կառավարութեան ոուս ժողովուրդին վստահութիւնը եղաւ վճռական ուժը որ ապահովեց մարդկութեան թշնամիին՝ Փաշախանութեան վրայ՝ պատմական յաղթանակը»:

Եւ այդ վստահութիւնը կը բղխի անկից, որ վերեւ բացատրուած պատճառներով, ժողովուրդը եւ կառավարութիւն՝ իրենց տնտեսական եւ մշակութային ձգտումներով կը նոյնանան «հայրենիք» կոչուած պատմական հողին վրայ:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՐԻՑԱՆՑ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԸՆԹԱՑԻԿ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ

Հայ ժողովուրդը, թէ Հայաստանի եւ թէ անկէ դուրս գաղութներու մէջ, խանդավառուած է հայկական հարցին բարեյաջող լուծման հեռանկարով: Որովհետեւ, համաձայն շատերու տեսակէտին, առաջին անգամն է, որ մեր խընդիրը ունեցած է Խորհրդային պետութեան նըման ուժեղ պաշտպան մը, որ ուղղակի շահագրգռուած է անով եւ արամադիր է իր ամբողջ ծանրութիւնը նետել նժարին մէկ կողմը:

Բայց այս ծայրայեղ լաւատեսութիւնը արդարացնող պաշտօնական ո եւ է արտայայտութիւն չէ եղած դեռ: Ճիշդ է որ վերջերս Մոսկուան պահանջեց վերադարձը Կարսի եւ Արտահանի նահանգներուն իր նախկին տիրոջ, որմէ խլուած էին 1918ի ուսական պարտութենէն վերջ Պրէսթ—Լիթովսքի դաշնագրով: Ճիշդ է որ Վրացիք Մոսկուայի վերջին խորհրդաժողովին առիթով պահանջեցին ամբողջ Սեւ ծովեան թրքական նահանգները, մէջն ըլլալով նոյն իսկ ընդարձակ տարածութեամբ հայկական հողամասեր: Գրուեցաւ նաեւ որ Հայ Կոմ. Կուս. ի քարտուղարը ընտրական պայքարի առթիւ խօսած ճառի մը մէջ ակնարկութիւններ ըրած է հայկական հողերու անբաւարարու-

Թեան եւ Թուրք կառավարութեան վրայ ըլլալիք « բարոյական » ճնշումի մը մասին: Կան նաեւ խորհրդային մամուլին պարբերական յարձակումները Թուրքիոյ վրայ: Ասոնցմէ առաջ, կայ նոյն իսկ Մոսկուայի Արտ. Գործոց նախարար Մուրթուլի պաշտօնական յայտարարութիւնը պատերազմին սկիզբները: Մուրթուլ կ'ըսէր որ « Խորհրդային Պետութեան հարաւային սահմանները շատ պէտք ունին պաշտպանողական գծի մը », ի պատասխան այն դաւերուն, որոնց առանցքը կը դառնար Թուրքիան դեկավարութեամբ Անկլո-Փրանսական բանակներու ներկայացուցիչներուն: Այս խօսքերը կ'աւելնարկէին, անշուշտ, հայկական նահանգները, մանաւանդ Կարսը, որուն կորուստով Խորհ. Պետութիւնը կը զրկուէր իր պաշտպանողական ամենալաւ եւ ամուր յենարաններէն մէկէն:

Բայց այս բոլոր հրատարակութիւնները, պահանջներն ու ազդարարութիւնները, խնդրին երեւոյթական մասերն են, եւ շատերու կարծիքով, ասոնք նպատակ ունին քողարկելու Խորհ. Պետութեան իրական նպատակները, որոնք իրենց ծաւալով շատ աւելի ընդարձակ են եւ կը ընդգրկեն լայն հորիզոններ:

Թէ Անգլիոյ եւ Թէ Ամերիկայի մէջ կը վախճան ոչ թէ անոր համար, որ Ռուսիան մէկ կամ աւելի նահանգներ կը գրաւէ Թուրքիայէն, այլ կը կասկածին որ Խորհ. Պետութիւնը Թուրքիան իր քաղաքական շրջագծին մէջ կ'առնէ եւ միանգամ ընդ միշտ զիրենք դուրս կը նետէ անկէ: Այդ մտավախութիւնն էր որ արտայայտեց Պելին, Անգլիոյ Արտ. Գործոց նախարարը, Խոր-

հրդարանին մէջ իր տուած բացատրութեամբ:
« Ձեռք կընար թույլ տալ, որ Թուրքիան դառնայ
Մոսկուայի ձեռքին մէջ խամաճիկ պետութիւն
մը »:

Եւ այդ մասին Անգլիոյ մէջ փաստեր չեն
պահպիր:

Շատերը կը յիշեն անշուշտ, որ 1939ին,
հիթլերական յարաճուն եւ անկուշտ յառաջխա-
ղացութեան դէմ պատուար մը կանգնելու հա-
մար, Մոսկուայի մէջ խորհրդաժողով մը դու-
մարուեցաւ, մէկ կողմէ Ռուսիոյ եւ միւս կող-
մէ Ֆրանսայի եւ Մեծն Բրիտանիոյ ներկայա-
ցուցիչներուն միջեւ: Հոն քննուեցաւ, ի մէջ
այլոց, ազդեցութեան շրջանակներու հարցը:
Խորհրդային Պետութիւնը պահանջ դրաւ, որ
միայն ինք իրաւունք ունենայ ժողովին որո-
շումները հաղորդելու իր սահմանակից պետու-
թիւններէն՝ Թուրքիոյ եւ Պարսկաստանի: Ու-
րիշ խօսքով, Մոսկուան կը պնդէր որ այս երկու
պետութիւնները ճանչցուին իր քաղաքական
ազդեցութեան շրջանակները: Գիտենք որ այդ
ժողովը վիժեցաւ, որմէ անմիջապէս վերջ պա-
թեցաւ պատերազմը:

Նման հարց մը քննուեցաւ նաեւ Եալթայի
մէջ: Կ'ըսուի թէ, այդ խորհրդաժողովին մէջ
նախագահ Ռուզվելթ հարցուց Սթալինի թէ՝
որո՞նք են Խ. Պետութեան պատերազմի նպա-
տակները եւ հողային ի՞նչ պահանջներ կը ներ-
կայացնէ: Ի պատասխան Սթալին յայտնեց որ
Խորհ. երկիրը այնքան ընդարձակ է եւ ապագայ
կարելիութիւններով այնքան հարուստ, որ իր
պետութիւնը պէտք ունի առ նուազն յիսուն
տարուան խաղաղ շրջանի մը, լիովին օգտուելու

Համար այդ Հարստութիւններէն: Ռուսիան
պէտք չունի հողային կցումներու, այլ անհրա-
ժեշտ կը գտնէ շրջապատուիլ այն տեսակ պե-
տութիւններով, որոնք չդաւեն իր ապահովու-
թեան դէմ:

Այս սկզբունքը ընդունուած է միւսներէն եւ
համաձայնութիւն գոյացած՝ չատ մը կէտերու
շուրջ: Մեծ պետութիւններու ապահովութեան
շրջանակին մէջ գտնուող փոքր պետութիւննե-
րը պէտք էր որ զիջէին իրենց անկախութենէն
մաս մը, կարենալ ապահովելու համար թէ ի-
րենց գոյութիւնը եւ թէ աշխարհի խաղաղու-
թիւնը: Փոքր պետութիւններ պէտք չէր որպա-
տերազմի պատճառ դառնային:

Արդէն Ազգերու Միութեան կանոնադիրը
խմբագրուած է այդ ոգւով: Հինգերը միայն կը
վարեն բարձր քաղաքականութիւնը, միւսները
գրեթէ հանդիսատեսներ են եւ կ'ենթարկուին
տրուած որոշումներուն:

Տեսականին մէջ թէպէտ համաձայնութիւ-
նը գոյացած է, բայց գործնական կիրառումնե-
րուն մէջ է որ կսկսին հակամարտութիւնները:
Որո՞ւ ապահովութեան շրջանակին մէջ կը մտնէ
Թուրքիան: Մոսկուան կը պնդէ որ ոչ-բարե-
կամ Թուրքիա մը, իր հարաւային սահմանին
մրայ, մշտական սպառնալիք մըն է իր ապահո-
վութեան դէմ: Վկայ՝ Խրիմի եւ 1914ի պատե-
րազմները եւ 1939ի Թրքական խլրդային գոր-
ծունէութիւնը: Չենք խօսիր այլ եւս 1933ի դի-
ւանագիտական շարժումներուն մասին, երբ
Թուրքիան, Ճափոնի դիվանորութեամբ, բա-
նակցութիւն կը կատարէր մտնելու հակախոր-
հրդային խմբակցութեան մը մէջ: Խորհ. Պե-

տութիւնը Թուրքիոյ հանդէպ իր քաղաքական-
նութիւնը կ'արդարացնէ ոչ թէ յարձակողական
այլ պաշտպանողական շարժառիթներով:

Մինչդեռ Անգլիոյ մէջ շատ կը դարձանան,
որ Թուրքիան քսան տարուան բարեկամական
դաշնագրով մը կապուած Անգլիոյ, ճնշում կը
բանեցնէ Թուրքիոյ վրայ եւ կը դառն Մեծն Բը-
րիտանիոյ ապահովութեան դէմ, քանի որ
Թուրքիան մէկն է այն պետութիւններէն որ կը
պահպանէ Անգլիոյ կայսերական ճամբաները:

Ինչպէս կը տեսնուի, վէճը շերտ մը հողի
շուրջ չդառնար, այլ խնդրոյ անարկայ է ամ-
բողջ Թուրքիոյ ճակատագիրը:

Արդ, ի՞նչ արժէք կամ կշիռ ունին հայկա-
կան պահանջները այս քաղաքական հակայ ճա-
կատամարտին մէջ: Անիկա նպատա՞կ է թէ մի-
ջոց: Այս հարցն է որ կը ճնշէ ու կը պրկէ բազ-
մաթիւ սրտցաւ հայերու հոգիները:

Նոյն իսկ ենթադրելով որ Խորհ. Պետու-
թիւնը տանի դիւանագիտական յաղթանակ մը,
եւ Թուրքիան մտնէ ի գին իր հողային ամբող-
ջութեան, ուստական ազդեցութեան չըջանա-
կին մէջ, արդեօ՞ք Խորհ. Պետութիւնը պիտի
հրաժարի իր բանաձեւած այժմու պահանջնե-
րէն եւ պիտի չզոհէ մասը, ամբողջին համար:

Եւ ասիկա անհաւանական չէ, Թուրքիա
երբ համոզուի որ Անգլիւ Ամերիկեան դիւանա-
գիտութիւնը ի վիճակի չէ եւ կամ արամագիր
չէ գինքը պաշտպանելու ամէն դնով, այն ժա-
մանակ իր ակնարկները պիտի ուղղէ Մոսկու-
այի:

Պարսկաստանի օրինակը շատ խօսուէն եւ
հրահանգիչ է: Ատրպէյճանի հարցը միջոց մը

եղաւ փոխելու Թէհրանի կառավարութիւնը եւ ստիպել որ յաջորդը ուղղակի բանակցութեան մտնէ Մոսկուայի հետ: Ու եթէ Պարսկաստանը զիջի այս վերջնոյն կողմէ բանաձեւուած կարգ մը պահանջներուն, Ատրպէյճանի խնդիրը կը կորսնցնէ իր կշիռը:

Թրքական հարցն ալ կ'ընթանայ նոյն ճամբով: Պէտք է թերազնահատել թրքական դիւանագիտութիւնը: Գիտենք որ անոնք ճարպիկ լաբախադասներ են: Կ'օգտուին այժմ դիւանագիտական հակամարտութիւններէն: Բայց երբ հարկ տեսնեն, չուտով կը փոխեն իրենց ընթացքը եւ կը յարմարին նոր պայմաններուն:

Հոս է որ պիտի սկսի մեր ճգնաժամային եւ դերմարդկային աշխատանքը: Ո՞վ պիտի հակադէ թրքական դիւանագիտութեան խաղերուն: Արտասահմանի դիմումներն ու յիշատակագիրները բարոյական նշանակութիւն ունին: Նոյն իսկ կարելի է ըսել որ անոնք ենթակայական ազդեցութիւն ունին, բայց ոչ առարկայական: Ինքնախարէութեան չենթակուինք: Մենք նուազագոյն չափով չենք կրնար ազդել միջազոտային դիւանագիտութեան վրայ, ըլլայ այդ Մոսկուայի խողովակով: Եղածները պարզապէս նպատակ ունին բարձրացնելու Ժողովուրդի բարոյական կորովը:

Միակ յոյսը Խորհրդ. Հայաստանի կառավարութիւնն է, որ պէտք է յարմար վայրկեանին իր ձայնը լսելի ընէ Մոսկուայի մէջ: Բայց այդ ձայնը որքա՞ն բարձր կրնայ հնչել, հոս է հանելուկին բանալին:

Վ. ԶԵՅԹՈՒՆՑԵԱՆ

ԵՒՐՈՊԱՆ ԿԸ ՄԻՋԱՄՏԷ
ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

1894 ԻՆ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԾ
ՍԱՍՈՒՆԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԵՆԷՆ ԵՏՔԸ

Խանդավառութեան օրեր՝ 1895ի դարնան
սկիզբները: Վերակենդանացած բնութիւնը կը
ժպտէր իր պայծառ երկինքով ու տաքուկ արե-
ւով: Յօյսի, նոր կեանքի, ազատութեան քա-
րոզներով կը թնդային տաճարները: Մայրա-
քաղաքի զանազան եկեղեցիներուն մէջ տեղա-
ւորուած հայ եկեղեցականները, որոնք կայսե-
րական ընդհանուր ներման արժանացած, հի-
մա կը պտըտէին արձակ համարձակ, տարինե-
րու բռնութեան տակ հեծող ժողովուրդին կ'ա-
ւետէին Հայաստանի մօտալուտ փրկութիւնը:
Ամէն տուն խաղ ու խնջոյք, պարեր ու երգեր:
Ամէնուն դէմքը կը ծիծաղէր: Գուժ Գաբուի
Պատրիարքարանը տեսակ մը Բ. Դուռ դարձա-
ծէր, ամէն օր զեսպանական այցելութիւններ:
Ամէն օր, ամէն ժամ, պալատականներու շքեղ
կառքեր, Պատրիարքարանի պողոտային մէջէն
զղրդածայն կ'անցնէին ու կանգ կ'առնէին Մեծ
Դուռին առջեւ: Իզմիրլեան Պատրիարքը, իր
փառքին գազաթը բարձրացած, իր բորբոք ե-
րեւակայութեանը մէջ կ'ողջունէր հայ ազատա-
գրութեան արշալոյսը, որ ծագելու մօտ էր:
Հայ պետական բարձրաստիճան անձնաւո-

րութիւններ որոնք սովորաբար Երլտըզի պատ-
գամները Պատրիարքին հաղորդելու եւ կայսե-
րական սպառնալիքներով զանի համակերպու-
թեան յորդորելու համար միայն կը հաճէին այ-
ցելել Պատրիարքարանը, հիմա, Համիտի այդ
բանբերները, յանկարծ յեղաշրջուած տեսնելով
Երլտըզի բռնակալին հայահալած քաղաքակա-
նութիւնը, կը փութային իրենք անձամբ կամ
իրենց այցաքարտով իրենց խնդակցութեան ըզ-
գացումները դնել Երկաթէ Պատրիարքի ոտքին
տակ, որ հայկական յեղափոխութեան տուած
իր կոնակը, կը յաջողէր վերջապէս կարգի բե-
րել Սասունի Զարդերուն Հեղինակը, Հայ Յեղին
ուխտեալ Թշնամին՝ Ապտիւլ Համիտը:

Սակայն ինչո՞ւ այս յեղակարծ փոփոխու-
թիւնը:

Սասուն զրկուած եւրոպական Քննիչ Յանձ-
նաժողովին պաշտօնական տեղեկագիրը հասած
էր նոյն օրերը Պոլիս, Մեծ Տէրութեանց դես-
պաններուն, որոնք նոյնը հաղորդած էին իրենց
պատկանեալ դահլիճներուն:

Յուզումը մեծ եղաւ Եւրոպայի գրեթէ զա-
նազան կեդրոններուն մէջ:

Ամէն կողմէ բարձրացան անէծքի ու դայ-
րութի աղաղակներ:

Եւրոպայի թէ Ամերիկայի բոլոր թերթերը
ի բաց առեալ Երլտըզէն վարձուածները, մաս
մաս սկսան հրատարակել Սասունեան Արհաւիր
քին քստմունքի դրուագները: Հրապարակներուն
վրայ, մեծ պողոտաներու պատերուն վրայ կը
փակցուէին Սասունի այդ սոսկալի կոտորածին
տեսարանները: Մամուլի էջերը կը գրաւուէին
սեւ շրջանակի մէջ առնուած կարմիր լուսանը-

կարներովը թալաններուն, հրդեհներուն, փողոտումներուն, բոլոր հրէշային ոճիրներուն որոնք գործուած էին հոն, Սասունի սահմաններուն մէջ . . . :

Տիեզերական խղճմտանքը զայրացած էր Ապտիւլ Համիտի, այդ չարաշուք Ոճրագործին դէմ, որ բազդէին անգութ հեգնանքովը, յափըշտակած էր Ֆաթիհներու Գահը . . . :

Խաչակրութիւն, խաչակրութիւն . . . : Այս որոտագին ազազակը կը լսուէր Աղլանտեանի արեւելեան ու արեւմտեան եզերքներէն:

Ամերիկան ու Եւրոպան այս անգամ ձեռք ձեռքի տուած, կը սպառնային խուժել արեւելք եւ պատիժներուն ամենէն խիստովը պատժել Համիտ կոչուած Թագակիր Մարդասպանը:

Ժողովուրդները՝ Սասունի արիւնին գինը պահանջած էին Եւրոպայի Մեծ Տէրութիւններէն, որոնք կը փորձէին անխոստովանելի շահերուն զոհել դարերու մարտիրոս ժողովուրդ մը, որ հարիւրաւոր հազարներով զոհեր տալով հազիւ յաջողած էր պահպանել իր ինքնուրոյն գոյութիւնը, անհետացած իր երբեմնի դրացի վաղեմի ցեղերուն — Բաբելացի, Ասորեստանցի, Քաղդէացի, Պարթեւ, Աղուան ու Փիւնիկեցիքով, իբր թումր ծառայելով արեւելքէն արեւմուտք արշաւող բարբարոսական հեղեղներուն, որոնք ողողած էին բովանդակ Եւրոպան:

Սակայն Եւրոպան, որմէ հաշիւ կը պահանջէին ժողովուրդները, Ապտիւլ Համիտի դէմ անգոր կը զգար ինքզինք վճռական գործողութեան մը պարագային, որովհետեւ, սոսկալի՛ ճշմարտութիւն, իր թագակիր գլուխներէն մէկ երկուքը մեղսակիցներ, պաշտպաններն էին ա-

նոր, անիծապարտ եղբայրակցութեան մը մէջ:

Երեք Մեծ Տէրութեանց ղեսպանները Մայիս 11ին Բ. Դրան ներկայացուցած էին ծանօթ Յիշատակագրին հետ կցուած Հայկական Նահանգներու Բարենորոգումներու Նախագիծը, իբրեւ հետեւանք Սասունեան Արհաւիրքին:

Նոյն օրը նախարարները Երլտըզ հրաւիրւած էին արտասովոր նիստի, Ապտիւլ Համիտի նախագահութեան տակ: Ժ

Նախագահը, հակառակ օրուան Մեծ Դէպքին, այն է, ներկայացուած ղեսպանական Ծրրագրին, սովորականէն շատ աւելի զուարթ կերեւար: Նիստը բացաւ հետեւեալ յայտարարութեամբ.

— Իմ մեծաշուք վէզիրս, իմ վսեմաշուք նախարարներս, այսօր կայսրութեանս շէնքին դէմ օտար հովեր կը փչեն արւեմուտքէն: Եւրոպան, իրեն գլուխ ունենալով Անգլիան, որուն պոչէն կախուած են Ֆրանսան ու Ռուսիան, կ'ուզէ նեղ շրջանակի մը մէջ առնել Խալիֆայի հեղինակութիւնս, լայնածաւալ կայսրութեանս մարմինէն ուզելով անջատել կարեւոր անդամ մը, թերեւս սիրտը, այն անիծեալ նահանգները, որոնց անունը չեմ ուզեր կրկնել հոս . . . : Ժ

Ոտքի ելած, երկու ձեռքերը շփշփելով ու գլուխը շարժելով.

— Գիտէ՞ք, ինչ կ'ուզէ Եւրոպան, չարունակեց միեւնոյն դօնով, դառնալով նախարարներուն, մասնաւորապէս Արտաքին Գործերու նախարարի խորհրդական Տատեան Արթին բաշային, որ նոյն օրը յատկապէս հրաւիրուած էր Թուրիան բաշային հետ միասին մասնակցելու ժողովին, գիտէ՞ք ինչ կ'ուզէ ինչ Եւրոպան. . . :

Նախարարները լուռ ու տրտում, կը կախուէին Հիւնքեարի չրթունքէն:

— Եւրոպան, շարունակեց Ապտիւլ Համիտ, կ'ուզէ որ կայսերական իշխանութիւնս բաժնեմ րայեաներուս, Հայերուն, սա երէկուան մաքսի բեռնակիրներուն հետ, ի՞նչ կ'ըսէք:

Նախարարները շուարած, կը շարունակէին պահել իրենց նոյն ցուրտ լռութիւնը, նոյն խոր հրդաւոր դիրքը, անշարժ արձաններու պէս:

— Բայց ինչո՞ւ չէք խօսիր, ձայնը բարձրացուց Հիւնքեարը, չը խօսի՞ք, ի՞նչ կ'ըսէք, Եւրոպական Պուլկարիայէն ետքը ստեղծե՞նք ուրիշ . . . Ասիական Պուլկարիա մը, կը հասկնաք անշուշտ թէ ինչ ըսել կ'ուզեմ:

Եւ սակայն նոյն ցուրտ նոյն խորհրդաւոր լռութիւնը կը տեւէր տակաւին, նախարարներէն ո՛չ մէկը համարձակելով բանալ իր բերանը

Նոյն պահուն Երլարզի Ա.: Քարտուղար Թահսին բաշան երեւցաւ կայսերական դահլիճի սեմին վրայ:

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ, հարցուց Համիտ յուզւած

— Վեհափառ տէր, թոթովեց Թահսին միշտ պահելով ստրուկի վեհերոտ դիրքը, սեմին վըրայ կեցած անշարժ, Արտաքին գործերու նախարարի խորհրդականը կ'ուզեն դրսէն:

— Ո՞վ կ'ուզէ, հարցուց Համիտ:

— Անգլիական մեծ դեսպանին Ա., թարգմանը, Վեհափառ տէր, պատասխանեց Թահսին:

— Արթին բաշա, դարձաւ ըսաւ Համիտ, գնա՛ նայինք ինչ վայ նոր:

Ու Տատեան դուրս ելաւ Թահսինի հետ ու գրեթէ հինգ վայրկեանէն վերադարձաւ:

—Ի՞նչ է եղեր, հարցուց Հիւնքեարը, ի՞նչ կ'ուզէ անգլիական դեսպանը:

—Վեհափառ տէր, կմկմաց Տատեան, Բ. Դրան ներկայացուած Բարենորոգումներու՞ծրադիրը կայսերական կառավարութեան բարձր նկատառման յանձնելով անգամ մըն ալ, այսօր Լոնտոնէն հասած հրահանգի մը համաձայն, մեծ դեսպանը, միւս երկու մեծ տէրութեանց, Փրանսական ու ռուսական դեսպաններուն հետ համախորհուրդ, կը պահանջէ որ մինչեւ վաղը հաղորդուի պաշտօնական պատասխանը, ընդունուելու կամ մերժուելու պարագային:

Բոլոր նախարարները, Մեծ Եպարքոսէն սկսեալ, սառած մնացին Տատեանի այս անսպասելի յայտարարութենէն: Ապտիւլ Համիտ միայն, պահելով գէթ արտաքուստ իր մտքի հանդարտութիւնը,

չը՛մ, ըսաւ ընքուններու հեզնոտ պոստումով մը, եթէ մինչեւ վաղը չհաղորդուի պատասխանը, կամ եթէ մերժենք ծրագիրը, ի՞նչ պիտի ընեն, ատ ալ չը յայտնե՞ց

Տատեան լռեց:

—Ձես խօսիր, Արթին բաշա, բան մը չը խօսեցա՞ւ այդ մասին անգլիական դեսպանին թարգմանը:

—Ո՛հ, Վեհափառ տէր, յարեց Տատեան, միայն յիշեցուց ու կրկնեց թէ՛ երեք մեծ տէրութիւնները մինչեւ վաղը կը սպասեն պաշտօնական պատասխանին:

—Լսեցի՞ք, շարունակեց Համիտ, երեք մեծ տէրութիւնները մինչեւ վաղը պայմանաժամ կուտան, ի՞նչ պիտի պատասխանուի, եւ

—Վեհափառ տէր, ընդմիջեց Մեծ Եպար-

քոսը, պատասխանը պատրաստ է, արդէն կայսերական կառավարութեան երկիրներուն ընդհանուր Բարենորոգումներու հարցը նոր հարց մը չէ, Զեր Վեհափառութեան երջանկայիշատակ Հօր շնորհած Ֆէրմանին մէջ ամէն բան կայ։ Եթէ ինծի մնայ, պէտք է այսօրուրնէ հաղորդուի կառավարութեան պատասխանը։

— Ի՞նչպէս, հարցոյ Հիւնքեարը։

— Առանց այս նոր Բարենորոգումներու ծրարագիրը յիշելու, յայտարարել թէ՛ օսմանեան կայսերական կառավարութիւնը, կէս դար առաջ, կայսերական Ֆէրմաններով մտցուցած է իր երկիրներուն մէջ ընդարձակ Բարենորոգումներ եւ թէ՛ պէտք է իրեն ժամանակամիջոց եւ դիւրութիւն տրուի, զանոնք գործադրել կարենալու համար։ Ծեշտել պէտք է մասնաւորապէս Հնչակեաններուն ծայրայեղութիւնները, որոնք ժողովուրդին մոլեռանդութիւնը կը գըրգռեն եւ կը դժուարացնեն ու նոյն իսկ կ'արգիլեն այդ բարենորոգումների գործադրութիւնը։

Մեծ Եպարքոսին յայտարարութիւնները խորունկ տպաւորութիւն մը գործեցին միւս նախարարներուն վրայ։ Միայն Տատեան քմծիծաղով մը շուրջը կը պտըտցընէր խորհրդաւոր նայուածքներ, որոնք սակայն չէին վրիպեր Ապտիւլ Համիտի տեսութենէն։

Արթին բաշա, յարեց Հիւնքեարը, այս խընդիրը Հայերուն խնդիրն է, դուն ինչո՞ւ չես խօսիր, Ի՞նչ կը խորհիս։

— Վեհափառ տէր, ըսաւ Տատեան, իրեն սովորական լուրջ դէմքով մը, ես Մեծ Եպարքոս բաշային պէս չեմ խորհիր, խնդիրը շատ փափուկ է կարծեմ, Բ. Դուռը չկրնար մեծ դեռ-

պանները դոհացնել այդ առաջարկուած պատասխանով, քանզիմաքի Ծերմանէն ետքը՝ Պէրլինի 61րդ յօդուածը կայ. եւ այս յօդուածէն ետքը՝ Նոր Բարենորոգումներու Ծրագիրը . . . : Բ. Դուռը պարտաւոր է այս վերջինին պատասխանել մինչեւ վաղը:

Դարձեալ տիրեց խորհրդաւոր լռութիւն:

Հիւնքեարը լարուած ուշադրութեամբ մը կը կշռէր Տատեանի արտասանած բառերը, Մեծ Եպարքոսին խիստ դիմադները ծամածռութիւն կը ստանային, իսկ միւս նախարարները, թիկնաթոռներու վրայ տեղաւորուած արձաններ, Տատեանի բերնէն կախուած կը մնային:

— Երեք մեծ Տէրութիւնները, շարունակեց Տատեան, հետզհետէ աւելի լուրջ, հաւաքաբար որոշած են դործել, Երրեակ Զինակցութիւնը, ինչպէս կ'երեւայ, չէզոքութիւն պիտի պահէ, դործելու ամէն ազատութիւն յանձնած ըլլալով առաջիններուն, հետեւաբար կացութիւնը կընձուռտ է եւ վայրկեանը քրիդիկական: Օսմանեան կայսրութեան ճակատագիրը կախում ունի Բ. Դրան տալիք պատասխանէն: Իմ խոնարհ կարծիքով, մէկ եւք կը տեսնեմ այս լարելուն թոսէն դուրս ելլել կարենալու համար:

— Ոսէ՛, խօսէ՛, ընդմիջեց Հիւնքեարը, պարզէ՛ միտքդ:

— Վեհափառ Տէր, ըսաւ Տատեան, ոգեւորոած չեչտով մը, Սասուն զրկուած եւրոպական Քննիչ Յանձնաժողովին Տեղեկագիրը մեծ յուզում յառաջ բերած է բոլոր եւրոպական դահլիճներուն մէջ: Մեր երկիրը վտանգաւոր փուլի մը մէջէն կ'անցնի այս պահուս: Բ. Դուռը, եթէ ձեր Վեհափառութիւնը յարմար դտնէ, պէտք է

երեք մեծ ղեսպաններու հաւաքական Յիշատակագիրը լրջօրէն նկատի առնէ եւ համառօտ, բայց վստահութիւն ներշնչող պատասխանով մը խոստանայ այս Ծրագրին մէջ նշանակուած բարենորոգումները գործադրելու միջոցներուն վրայ անմիջապէս բանակցութեան մտնել իրենց հետ: Ահա իմ կարծիքս:

—Շատ լաւ, յարեց Համիտ, խոստանանք, ատով բան մը կորսնցուցած չենք ըլլար, չէ՞...

Նախարարները, բաց ի Մեծ Եպարքոսէն, որ արդէն անհաշտելի հակառակորդը կը ճանչցուէր Տատեանի, իրենց լռութեամբ հաստատեցին իրենց համամտութիւնը՝ Արտ. Գործոց նախարարի հայ խորհրդականին կարծիքին:

Իսկ Ապտիւլ Համիտ, Տատեանի վարանոտ կերպերուն տակ ուրիշ գաղտնիքներ ալ ընդնշմարելով, դարձաւ անոր եւ ըսաւ.

Արթին բաշա, շատ աղէկ, քու ըսածիդ պէս կ'ընենք, պաշտօնապէս կը պատասխանուի մինչեւ վաղը, ասիկա լմնցաւ, ուրիշ ի՞նչ ըսելիք ունիս:

—Այո, Վեհափառ Տէր, յարեց Տատեան, յուսամ թէ մեծ ղեսպանները գոհ պիտի մնան այս պատասխանէն, բայց, միեւնոյն ժամանակ կը խորհիմ թէ՛ Ձեր Վեհափառութիւնը իր անհուն գթութեան մէկ նոր ու փայլուն ապացոյցը տուած ըլլալու համար պէտք է վաղուրնէ հրատարակուի մնացեալ բոլոր քաղաքական բանտարկեալներուն, աքսորականներուն ու բերդարգելներուն կայսերական ընդհանուր ներումը Հաւատացէք, Վեհափառ Տէր, այդպիսի բարձր իրատէ մը՝ վայրկենապէս պիտի մոռցնել տայ հին ցաւերը, մանաւանդ պիտի գոցէ մեր Պատրիարքին քերանը, ղեսպաններն ալ պիտի հա-

մակրանքով դիտեն կայսերական կառավարու-
թեան այս գեղեցիկ արարքը . . .

Ապտիւլ Համիտ խորասուզուեցաւ. Տա-
ւանի խօսքերը շատ թեւադրիչ էին.

—Դուն ի՞նչ կ'ըսես, ըսաւ Մեծ Եպարքոսին
Ես բան մը չեմ գիտեր, մըթմըթաց Մեծ Ե-
պարքոսը, Վեհափառ Տէր, աւելի լաւ չէ՞ որ
Տառ Օղլուին ձեռքը յանձնէք մեր կառավարու-
թեան սանձը . . .

—Սայիտ բաշա, Սայիտ բաշա, կշտամբեց
Հիւնքեարը, հոս Տառ Օղլու չկայ, արտաքին
գործերու նախարարի խորհրդականը կայ հոս:

Յետոյ նախագահը փակեց արտասովոր նիս-
տը: Մեծ Եպարքոսին հետ մեկնեցան բոլոր նա-
խարարները: Տառեան Արթին բաշան միայն
մնաց հոն, Ապտիւլ Համիտի նշանացի հրա-
մանին վրայ:

Երբ Հիւնքեարը Տառեանի հետ առանձին
մնաց, մտերմական շարժուձեւով մը քովիկը
նստեցուց զանի, սկսաւ փաղաքել.

—Արթին, կ'ըսէր ընտանի շէշտով մը, գի-
տեմ, Սայիտ բաշան քեզի չի քաշեր, բայց դուն
աչքս նայէ, անցրնենք անգամ մը սա սեւ ժամը,
վաղը պիտի տեսնես, ինչեր, ինչեր պիտի ընեմ
քեզի, մի պահեր ինչ, շիտաղը խօսէ. եթէ ընդ-
հանուր ներումը հրատարակեմ, Իզմիրլեան
Պատրիարքին բարկութիւնը կ'իջնա՞յ:

—Ի՛նչ կ'ըսէք Վեհափառ Տէր, յարեց Տառ-
եան, Իզմիրլեան Պատրիարքը սիրուած ու յար-
գըւած անձնաւորութիւն մըն է Պոլսոյ դիւա-
նագիտական բոլոր շրջանակներուն մէջ. աւելին
կայ. թէ մայրաքաղաքի եւ թէ դաւառներու
հայ ժողովուրդէն կը պաշտուի. հետեւաբար,

պէտք չէ գինքը ծայրայեղութեան մղել. եթէ
Ընդհանուր Ներումի կայսերական բարձր իրա-
տէն հրատարակուի եւ անմիջապէս արձակուին
բոլոր քաղաքական դատապարտեալները, հա-
ւատացէք, Վեհափառ Տէր, ամբողջ հայ ազգը
կը գինովնայ ցնծութենէն: Գալով մեծ գեսպան
ներու ներկայացուցած Բարենորոգումներու
Ծրագրին, ասոր վրայ խորհելու երկար ժամա-
նակ կայ տակաւին:

—Ա՛խ, մուտաց Համիտ, ի՞նչ բսեմ այն
Ներսէս Պատրիարքին, որ Հայկական Հարցի
մը փորձանքը փաթթեց գլխուս. այդ անիծեալ
Խասգեղցին թաղեցինք. բայց ի՞նչ օգուտ, Խաս
գեղցիին յաջորդեց Գում Գաբուցին, Իզմիր-
լեան Պատրիարքը, որ ճիշդ Ներսէսին քիթէն
ինկած է . . . :

—Վեհափառ Տէր, յարեց Տատեան համար-
ձակ շեշտով մը, ներեցէք, Հայկական Հարցը՝
նոր հարց մը չէ, օսմանեան մեծազօր կայսրու-
թեան գոյութեան հետ կապ ունի ան: Եթէ սա
վերջին դէպքերը տեղի ունեցած չըլլային, չը
պիտի վերարժարժուէր այդ հարցը . . .

—Ո՞ր դէպքերը, հարցուց Համիտ:

—Սասունի Դէպքը, Վեհափառ Տէր, պա-
տասխանեց Տատեան, այլապէս, Եւրոպան ին-
չո՞ւ պիտի միջամտէր կայսրութեան ներքին
գործերուն . . . :

Ապտիւլ Համիտ կը խնդար մտովի Տատեա-
նի վրայ: Ինքզինք չուարած կը կեղծէր կացու-
թեան առջեւ, սակայն, թերեւ Տատեանէն ա-
ւելի համոզուած էր թէ՛ Ռուսիոյ Վեհափառ
Ֆարը, իր Օգոստոսփառ Եղբայրը, որուն ուղ-
ղած էր ժամանակին ինքնագիր նամակ մը մեծ

դեսպան Պ. Նելիտօֆի ձեռքով, վերջին պահուն պաղ ջուր մը պիտի լեցնէր Անգլիոյ գլխուն, ետ քաշուելով համաձայնութենէն:

Մտերմական տեսակցութիւնը տեւեց այսպէս մէկ ժամէն աւելի:

Նոյն օրը Տատեան լիարուռն վերադարձաւ Երևոյդէն Պէշիկթաշի իր բնակարանը, ուր կը սպասէր իրեն բրիտանական մեծ դեսպանին առաջին թարգմանը:

ՍՄԺԱՏ ԲԻԻՐԱՏ

ԳՈՎՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՄՈՍԿՈՒԱՅԻ ԿՈՂՄԷ

Գաղութահայ մամուլը չկրցաւ ժամանակին արձագանգ տալ Մոսկուայի կողմէ Հայաստանի եւ հայ ժողովուրդին հանդէպ ջերմ համակրանքի արտայայտութեան, որ ոչինչ կը կորսնցնէ իր թաւմութենէն եւ արժէքէն:

ատճ

Թղթատարի անկանոն սպասարկութեան հետեւանքով, վերջերս միայն ստացուած « Բրավտա »-ի Նոյ. 25ի եւ 26ի թիւերը կը բովանդակեն Մոսկուայի կողմէ Հայաստանի 25ամեակին առթիւ, Երեւան ղրկուած շնորհաւորական հեռագիրներ: Այս հեռագիրները ղրկուած են Գերազոյն թորհուրդին, Համամիութենական կառավարութեան եւ Համայնավար կուսակցութեան կողմէ Հայաստանի Գերազոյն թորհուրդի նախագահութեան, կառավարութեան եւ Հ. Կեդր. Կոմիտէին:

Այս հեռագրերը եւ « Բրավտա »-ի խմբագրականը

մանրամասնորէն կ'անդրադառնան Հայաստանի տնտեսական, ճարտարագործական եւ մշակութային անօրինակ վերելքին, որ ի յայտ կը բերէ հայ ժողովուրդին ժրջանութեան եւ կորուլին հանդէպ՝ Մոսկուայի պաշտօնական շրջանակներու հիացումը եւ վերջին պատերազմի ընթացքին՝ հայ ժողովուրդին ցոյց տուած անձնուիրութիւն՝ թշնամիին դէմ պայքարի բոլոր ճակատներուն վրայ:

Մոսկուայի այս հեռագիրներն ու « Բրավոտա » խմբագրականը կը մատնանշեն մատնաւորաբար հայ ղինուորին քաջութիւնն եւ հայ ժողովուրդին մատուցած տնտեսական անգնահատելի աշխատանքը:

— « Հայրենական պատերազմի տարիներուն—կ'ըսէ Մոսկուայի կառավարութեան եւ Կեդր. Կոմիտէի հեռագիրը — հայ ժողովուրդը պատուով կատարեց իր պարտականութիւնը Հայրենիքի հանդէպ: Հայ ղինուորները խորհրդ. Միութեան միւս ժողովուրդներու դաւակներուն հետ, անձնուիրաբար պաշտպանեցին մեր Հայրենիքի անկախութիւնն ու անկախութիւնը: Հայաստանի բանւորներն ու զիւղացիները եւ մտաւորականութիւնը անդուլ աշխատեցան յաղթանակի համար՝ թըշնամիին վրայ:

— « Հայրենական պատերազմի տարիներուն, կ'ըսէ Գերագոյն խորհուրդի նախագահութիւնը, հայ ժողովուրդին դաւակները քաջաբար կռուեցան ատելի թըշնամիին դէմ: Խորհրդային Հայաստանի աշխատաւորները իրենց անձնագոհ աշխատանքներով ամրացուցին Կարմիր Բանակի թիկունքը »:

Աւելի երկարօրէն կը խօսի այս մասին « Բրավոտա », որուն խմբագրականէն՝ ուղագրաւ և, հետեւեալ հանումը:

— « Հայաստանի մէջ թնդանօթները չէին դղւրդար: Հայաստան չէր գիտեր դերման արշաւանքին սար-

սանիները: Բայց, հայ ժողովուրդը կը հասկնար որ Տօնի, Քուլանի, Ուքրաինայի եւ Պելո-Ռուսիոյ մէջ իր ճակատագիրն ալ կ'որոշուի, իր ալ ազատութիւնը, անկախութիւնն եւ երջանկութիւնը կը պաշտպանուին: Այդ պատճառով, հայ ժողովուրդի զաւակները Խորհրդ. Միութեան միւս եղբայրական ժողովուրդներու հետ միասին ոտքի կանգնեցան՝ պաշտպանելու համար ընդհանուր Խորհրդ. Հայրենիքը եւ անճշմարտացի կոռուեցան գերման Փաշական յափշտակիչներուն դէմ: Խորհրդ. Միութեան հերոսներու փառաւոր ընտանիքին մէջ կան 100ի չափ հայ ժողովուրդի զաւակները: Հազարաւոր հայ զինուորներ արժանացան մարտական շքանշաններու: Անոնք կոռուեցան Մոսկուայի եւ Ստալինկրադի առջեւ, Խրիմի մէջ. անոնք պաշտպանեցին Լենինկրատը. անոնք արշաւեցին Քիւսնիկսպէրկի, Ֆրանքֆուրտի եւ Պերլինի վրայ: Փայլուն էջ մը Հայրենական մեծ պատերազմի պատմութեան մէջ գրեց Տմրդ Հայկական Թանձանեան զօրարածինը, որ անցաւ Կրոյնիի տակէն (Հիւս. Կովկաս) մինչեւ Պերլին »:

«Բրաւտա» հայ ժողովուրդը կոչելով «քաջարի եւ տաղանդաւոր», կ'աւելցնէ.

— « Հայ ժողովուրդը երբէք դուռն չէ ծռած օտար յափշտակիչներու առջեւ: Անոր պատմութիւնը լեցուն է փայլուն էջերով, որոնք կը խօսին անոր հերոսական պայքարի մասին՝ իր հայրենիքի անկախութեան եւ ազատութեան համար »:

Մոսկուայի իրաւասու շքանակներուն համակրական այս ջերմ արտայայտութիւն կը բացատրուի ո՛չ միայն հայ ժողովուրդին մարտական քաջութեամբն ու տնտեսական — ճարտարագործական մեծ նպատակովը՝ Հայրենական պատերազմի ընթացքին, այլ եւ անխախտ հաւատարմութեամբը հանդէպ հառարակաց հայրենիքին:

Հակառակ այն դրութեան որ Հայաստան հեռու կը մնար պատերազմի ճակատէն եւ բախումներու անմիջական չարազէտ հետեւանքներէն, Սորհրդային որեւէ հանրապետութեան չափ եւ թերեւս, նկատի առնելով թուական ու նիւթական միջոցներու համեմատութիւնը, աւելի զոհողութիւններ արձանագրեց: Մասնաւորաբար Անդրկովկասի հանրապետութիւններուն մէջ, Հայաստան ուշադրութիւն դրաւեց իր անձնուիրութեամբ եւ հաւատարմութեամբ:

Արդարեւ, որքան յայտնի է, Ատրպէճանի Թաթարները մասնաւոր ոգևորութիւն եւ նուիրում ցոյց չեն տուած պատերազմի տարիներուն: Իսկ Վրաստան, ինչպէս կը գրէ ուսական թերթ մը՝ «Սոցիալիստիչեսկիյ վեստնիկ» պատերազմի տազնասպալի շրջանին խռովաբոյլ եւ անստոյգ վիճակ մը ներկայացուցած է եւ հարկադրած է Ստալինը իր ամենէն կարեւոր զործակիցներէն մէկը՝ Պերիա հոն դրկելու:

Մինչդեռ Հայաստան, հակառակ որ անոնցմէ, աւելի քան երկու անգամ սլախաւ բնակչութիւն ունի, անոնցմէ աւելի փայլեցաւ իր զինւորներու քաջութեամբ եւ իր ժողովուրդին ու մտաւորականութեան անձնուէր քանքերով՝ թշնամին ջախջախելու համար:

Կը բաւէ յիշել որ 42,000 հայ զինւորներ արժանացան Սորհրդային Միութեան Հերոսի տիտղոսին եւ 50է աւելի հայ զօրավարներ առաջնորդեցին Կարմիր զօրաբաժինները:

Մոսկուայի՝ Հայաստանի եւ Հայ ժողովուրդին հանդէպ իր համակրական ցոյցերուն կապած է Ա. Միկոյեանի հանդէպ ջերմ դնահատութեան արտայայտութիւններ:

Մոսկուայի կառավարութիւնը եւ Համ. Կուսակցութեան Կեդր. Կոմիտէն Միկոյեանի ուղղած իրենց

միացեալ Հեռագրին մէջ՝ թուելէ յետոյ անոր մատուցած մեծ ծառայութիւնները, կ'ըսեն.

— « Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներուն, դուք, իբր ընկերւարական տնտեսութեան ամենէն աւանաւոր ղեկավարներէն մէկը, ձեզ յատուկ բոլշևիկեան եւանդով յաջողութեամբ ծառայեցիք յաղթանակի դրօժին »:

«Բերալտա»ի յաջորդ թիւը կը հրատարակէ Հայաստանի աշխատաւորութեան անունով՝ Ստալինի ղրկուած Հեռագիր մը, ուր կը կարդանք՝ ի միջի այլոց.

— « Շատ անգամներ իր բաղմադարեան պատմութեան մէջ՝ օտար յախշտակիչները ոտնակոխ ըրած են հայ ժողովուրդին քրտինքով ու արիւնով ողողուած մեր հայրենի հողը, թալանած են անոր հարստութիւնները, վերաւորած են ազատասէր հայութեան պատիւն ու արժանապատուութիւնը: Ոչ պարսկական սատրապները, ո՛չ հռոմէական լեգէոնները, ո՛չ նենգ բիւղանդացիք ու արաբները ոչ ալ մոնկոլներու, սելճուկներու եւ թուրքերու հորդաները կարողացան ստրկացնել հայ ժողովուրդը... Դաժան կռիւներու մէջ՝ Հայերը սրաշտպանեցին եւ պահեցին իրենց հողեւոր մշակոյթի վեհութիւնը, իրենց ռազմական աւանդութիւնները եւ ազատութեան ու անկախութեան իրենց անխորտակելի կամքը »:

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐՈՒ ԵՂԲԱՅՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ Է ՓՐԿՈՒԹԻՒՆԸ

Եթէ երբէք աշխարհիս երեսին դեռ կան մարդիկ, որոնք այն յոյսն ու հաւատքը ունին թէ այս կամ այն վարչաձեւը հաստատելով կարելի է ազգերու եւ ժողովուրդներու միջեւ տեւական խաղաղութիւն մը հաստատել, ինչպէս նաեւ կեանքի, ազատօրէն աշխատելու, արտադրելու եւ վաճառելու ապահովութիւնը ունենալ, այդպիսիները թող լաւ գիտնան, որ իրենց երեւակայած օրը դեռ չատ ու չատ հեռու է, որովհետեւ դարուս մարդկութիւնը, հակառակ եղած գովարանութիւններուն եւ տրուած հաւաստիացումներուն, ոչ միայն ճշմարիտ քաղաքակրթեալ մարդկութիւն մը չէ, այլ իր դործերէն դատելով, ան չատ մեծ տարբերութիւն չունի միջին դարու մարդկութենէն: Գուցէ շատեր չափազանցեալ գտնեն իմ այս բաղդատումը: Բայց զիրար չի խաբենք, վեր առնենք մարդկութեան սա վերջին երկու հազարեակի պատմութիւնը: Ո՞րքան կրօնքներ, ընկերային, գաղափարական, անտեսական վարդապետութիւններ եւ վարչաձեւեր հաստատուեցան: Ըսէք տեսնեմ ասոնցմէ ո՞ր մէկը գոնէ 50 տարիի տեւական խաղաղութիւն մը ապահովեց աշխարհիս: Ընդհակառակը այդ վարդապետութիւնները որքան շատցան ու տարածուեցան, նոյնքան առաւելութեամբ մարդիկ ալ մէկզմէկու աւելի թշնամանալ ու մէկը մէկ ուտելու, մէկը մէկ սպաննելու ոչնչացնելու սկսան:

Անցեալ 1914-18ի թիւ մէկ համաշխարհային պատերազմի տեւողութեանն ալ շատ խօսուեցաւ եւ շատ գրուեցաւ քաղաքացիութեան, մարդկութեան, արդարութեան, ճշմարտութեան եւ իրաւախոհութեան մասին, բայց պատերազմի դադարումէն հազիւ հազ տասը ամիս անցած, ամէն ինչ մոռցուեցաւ եւ ուրացուեցաւ: Եւ այն օրուայ ուրացողներուն, երեսէն առաջ եկաւ թիւ երկու համաշխարհային պատերազմը, որը, ըստ երեւոյթներուն, վախ կայ որ թիւ մէկին նման, պոչաւոր խաղաղութիւնով մը վերջանայ, նորանոր համաշխարհայիններու սերմեր թողնելով, որովհետեւ դասակարգային շահերը նոր կուի մէջ են եւ երէկի միացեալները, այսօր յաղթանակին պտուղները մէկզմէկու ձեռքէն խլելու ելած են, ոնյն իսկ, պատերազմին ամենէն ծանր օրերուն ըրած յանձնառութիւններն չի յարգելէ զատ, ուրանալու ամբարտաւանութիւնն ալ կ'ունենան: Այսպիսի ծանր եւ խեղճ միջոցորտի մը մէջ է որ վաղը խաղաղութեան պայմաններուն մասին պիտի վիճարանին, ու բանակցին յաղթականները: Վիճարանութիւններ եւ բանակցութիւններ որոնք անշուշտ ամիսներ պիտի տեւեն առանց գործնական արդիւնքի, քանզի պարագաներու բերումով, առանձնաշնորհեալ դիրքերու մէջ գտնուողները երբէք չպիտի ուզեն թողնել իրենց դիրքերը, եւ եթէ ստիպուած ալ ըլլան թողնել առանց արիւննահեղութեան, կարելի բան չէ որ անոնք կամովին հրաժարին իրենց թաւապատ դիրքերէն: Ահա ճիշդ այս կէտն է, որ պէտք է բացատրել, հասկցնել ժողովուրդներուն, որպէս զի անդամ մըն ալ այդպիսի մարդոց զոհերը չըլլան: Այն օրը ուր աշխարհիս արդարասէր, ճշմարտարար

եւ իրաւասէր ժողովուրդները պիտի կարենան
 ճանչնալ իրենց իսկական բարեկամներն ու
 թշնամիները, այն օրը կրնանք ըսել, թէ դէպի
 մարդկային ճշմարիտ քաղաքակրթութիւն
 առաջին քայլը առնուած է, որովհետեւ մարդ-
 կային քաղաքակրթութեան առաջին նպատակը
 ժողովուրդներու եղբայրութիւնն է, քանզի
 առանց ժողովուրդներու եղբայրութեանը աշ-
 խարհիս երեսին ոչ պատերազմները պակաս
 պիտի ըլլան, ոչ ալ թշուառութիւնները: Այո,
 ժողովուրդներու եղբայրութիւնն է, քանզի
 տակուած աւերակներուն տեղ նոր տուներ,
 նոր գործարաններ, նոր դպրոցներ, նոր թա-
 րոններ պիտի շինուին: Քանզուած կամուրջ-
 ները, երկաթուղիները պիտի վերանորոգուին,
 նաւահանգիստները բանուկ պիտի դառնան:
 Արտադրութիւնները եւ փոխանակումները
 պիտի կատարուին առանց ոեւէ տաղտկալի
 ձեւակերպութիւններու: Ժողովուրդներու եղ-
 բայրութիւնով է որ սովն ու չքաւորութիւնը
 պիտի դադրին իրենց աւերները գործելէ: Այս
 օր ընդունուած ճշմարտութիւն մըն է որ աշ-
 խարհիս երեսին այլեւս ոեւէ պետութիւն, ազգ-
 կամ ժողովուրդ ի վիճակի չէ իր անհատական
 առանձին ուժերովը ճարելու իր բոլոր պէտ-
 քերը: Բոլոր ժողովուրդները, կամայ ակա-
 մայ, ստիպուած են մէկը մէկէ կախեալ ըլլալ,
 եւ այս, կեանքի եւ պէտքերու ստիպումներուն
 տակ: Որով, այսօրուայ կեանքի կապերն
 իսկ կը ստիպեն որ ժողովուրդը եղբայրանան:
 Եւ որքան շուտ անոնք եղբայրանան, այնքան
 շուտով վերջ պիտի գտնեն մարդկութեան
 թշուառութիւնները: Ուրեմն կեցցէ՛ ժողո-
 վուրդներու, ազատասէր, ճշմարտասէր, ար-
 դարասէր եւ իրաւասէր ժողովուրդներու եղ-
 բայրութիւնը:

Ա. ԱԹԱՆԱՍԵԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ Ի ՏԵՍ

ԴՐՈՒԱԳ ՄԸ ՍԱՆՏՕՒԻ ՀԱԿԱՏԱՄԱՐՏԷՆ

Մասնաւոր յուշեր այդ օրոշայ շուրջ (դեկտ. 15), անոնք են միայն զոր լսած եմ մեր ընտանեկան շրջանակին մէջ, կամ ինչ որ պատմած են մեր աղջականները, դրացիներն ու բարեկամները. համեստ յուշեր, յուզիչ իրենց պարզութեամբ, կամ յատկանշական դէպքեր, ծանօթ բոլոր **Զէյթունցոց** :

Չեմ կրնար մոռնալ երբէք այն սյտաճմլիկ պատմութիւնը զոր ըրաւ օր մը մեր վառարանին շուրջ, Ղապիշէնց Սաստուրը, Էսպլիոնց Սաստուրը՝ ինչպէս կ'ըսէինք, զի մեծ հօրս քրոջը՝ Իսկապլայի տղան էր, մասնաւոր բարեկամութեամբ ալ կապուած հօրս հետ, եւ շարաթը մի քանի անգամ այցելութեան կուգար մեզ երեկոները, իր սիրելի քէօփէնց :

Սանտօխի մէջ էր դեկտ. 15ին (ը. ե.), մեր շատ մը ծանօթներուն հետ : Կոխին ամենատաք վայրկենին (թուրք զօրաց չորրորդ յարձակման սկիզբն ըլլալու էր), ծանրապէս վիրաւորուեցաւ իր բարեկամներէն մին, վերի թաղեցի, որուն անունը միտքէս ելած է շատոնց : Սաստուր զրահաւորուեցաւ իր բարեկամը փրկելու գաղափարով, եւ որովհետեւ տարբեր միջոցի վրայ կարելի չէր մտածել այդ պահուն, չալկեց վիրաւորը զայն մինչեւ **Զէյթուն** բերելու յոյսով : Երկու ժամուայ ճամբայ կար կտրելիք, առապարային վայրերէ, բայց հազիւ կէսը կրցած էր ընել այդ ընթացքին երբ ծայր տուաւ Սանտօխի նահանջը, իր ծայրայեղ յոգնութեան մէջ իսկ սա-

կայն չուղեց լքել իր բարեկամը այլ փութացուց իր սլար-
տասած քայլերը, երբ անդին սլատերազմիկները կ'աճա-
սլարէին նոր ղերքերու վրայ ամբանալու: Հասաւ վեր-
ջալէս սլահը երբ իր կացութիւնն ալ վտանգաւոր դար-
ձաւ ընդհանուր կացութեան հետ. հազուադիւր դարձան
նահանջող հայ վերջապահները, մինչ մօտեցող զօրաց
գնդակները կը սուլէին իր չորս դին: Մահամերձը ասլ-
րելու փափաքով չէր կը տանջուէր, այլ կ'ըզմար միայն
իր աչքերը գոցել թուրքերու հպումէն հեռու, վերջին
ակնարկով մը մնաք բարով ըսելէ յետոյ իրեններուն:
Երբ տեսաւ իր բարեկամին՝ ալ սպառնացող վտանգը,
թախանձեց որ ղինքը թողու իր բախտին եւ փութայ մի-
այն իր կեանքն ազատելու. բայց Ասատուր դեռ կը յամա-
ռէր իր բարեկամը փրկելու յոյսին մէջ: Ի վերջոյ հասան
սոմայի վայր մը, բանուկ ճամբաներէ հեռու, ասլառաթ
բարձունքի մը վրայ, ուրկէ կը տեսնուէր Զէյթունը: Եր-
կուքին վրայ ալ ոյժ չէր մնացած տողալու, եւ շալակողը
վար իջեցուց վայրկեան մը իր թանկագին շալակը հսկայ
ժայռի մը անութին տակ սլատսլարուած: Վիրաւորը
սլաղատագին նայուածք մ'ուղղեց իր բարեկամին եւ
ինդրեց որ ա'լ բաւ սեպէ իր կրած չորչարանքը, ղի իր
բոլոր փափաքը լեցուած էր հայրենեաց դէմքը տեսնե-
լով. ա'լ կրնար խաղաղութեամբ մեռնիլ այդ անմարդի
վայրը: Երկու բարեկամները գերագոյն համբոյր մը վո-
խանակեցին, եւ որովհետեւ սովորական ճամբաները
գոցուած էին շատոնց, Ասատուր սողոսկեցաւ ժայռերէն
վար, աչքերէն արտասուաց առուններ հոսելով: Վիրաւոր
դէյթունցին այդ բարձունքին վրայ աւանդեց իր հողին,
աչքերը յառած իր հայրենիքին ցրուն համար կը զոհէր:

Զէյթունցոց սէրը անսահման եղած էր միշտ իրենց
քաղաքին համար, որուն բոլրոսած տեսքով մեղուաբը-
ջիջները, փարթամ սլալատներու չափ արժէք ունէին ի-
րենց աչքին, եւ որուն վրայ սուլառնող ծուխի անօսը չը-

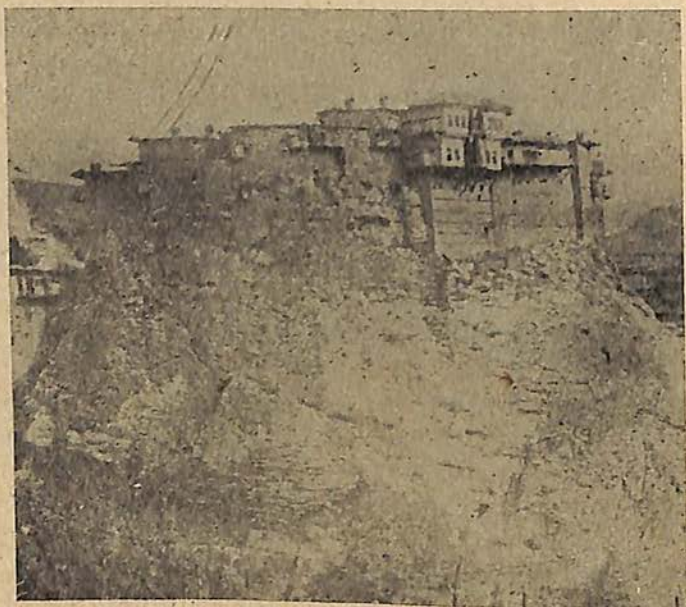
դարչը՝ Անմահին ձօնուած սրբավայրէ մը բարձրացող
խունկի ամպերուն պէս կը տպաւորէր զիրենք:

Կը պատմէին որ աստնօք թուրք փաշա մը այցելու-
թեան եկած էր Ձէյթուն, եւ քաղաքին բնակիչները զի-
մաւորած էին զայն մեծ շուքով: Ձէյթունի մէջ խակ,
հարթ տամաշներու վրայ դիզուած կը դիտէին ձիաւոր-
ներու պաշտօնական թափօրը: Փաշան պահ մը տանիքի
մը եզրը նշմարած էր փառաւոր Ձէյթունցի մը, կապոյտ
չուխայէ շարվարով, կապոյտ չուխայէ բաճկոնով, ո-
րոնց վրայ պըքուած էր իր մէջքի գունաւոր խոշոր դօ-
տին: Գլուխը փաթտուած մետաքսէ մանիշակագոյն քէ-
ֆիյէն, իսկ ուսերուն վրայ անփուխօրէն նետուած իր
բուրդէ դէպրուած վերարկուն: Ձմալած այդ տեսարա-
նէն, եւ կարծելով թէ Ձէյթունի մեծամեծներէն մին է,
յատկապէս զինքը դիտելու եկած այդ ցած տանիքին վը-
րայ, փաշան վայրկեան մը կը կեցնէ ձին եւ կը հարցնէ
հանդիսատեսին՝ տ՞րն է ձեր տունը: Իսկ սա ցոյց կու
տայ իր մերձակայ անշուք բնակարանը: Փաշան կը դար-
մանայ ու կ'ըսէ՝ ինչո՞ւ համար այս ցնցոտի տուներուն
փակած էք եւ ձէք երթար խոշոր քաղաքները՝ վայելուչ
եւ հանդստաւէտ շէնքերու մէջ բնակելու: Որուն ի պա-
տանխան Ձէյթունցին՝ վեյթա՛ն էֆենտիմ, մեր հայրե-
նի՛քն է, տէր իմ:

Գ. ՏԵՕՎԼԷԹ
(Ձէյթունցի)

ՈՂՋՈ՛ՅՆ ԶԷՅԹՈՒՆԷՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁՈՂ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒՍ ^[1]

ԶԷՅԹՈՒՆԻ ԲԵՐԴԸ

Ողջո՛յն ձեզ, ընկե՛րք, ընկե՛րք փաջարի,
Դո՛ւք որ առաջնորդ եղաք փաջերի.
Դո՛ւք որ ձեր հոգւոյն անհուն եռանդով,
Ձեր բոլորանուէր հարազատ սրբոով
Եղաք զինուորներ հայրենեաց դատին
Եւ գորապետներ տօրոսեան մարտին.
Դո՛ւք որ մըղեցիք կըռիւ յաղթական
Ընդդէմ վատ քուրճին անարգ բռնութեան.

Դուք որ տընկեցիք ի գլուխ հայ լեռանց
 Սուրբ ազատութեան դըրօշ յաղթապանծ.
 Ողջո՛յն ձեզ, համբո՛յր ձեր վեհ նակատին
 Որ ծըռել տըլաւ նակատն հրպարտին,
 Եւ ուր դեռ քըրտանց շիթեր շողշողան՝
 Վըկայք գործերուդ առաքինական.
 Համբո՛յր դըրոշմեմ աշացդ երջանիկ
 Որ տեսան պարտեալ գոռոգ քըշնամիք,
 Տեսան խուճապիլն անոնց ի փախուստ,
 Թողած բիւր մեռեալ, գէնք, աւար հարուստ,
 Կարմիր փըրփըրած տեսան ըզճիհան,
 Տեսան ըզՏօրոս ազա՛տ, յաղթական:
 Համբո՛յր դըրոշմեմ եւ ձեր ձեռքերուն՝
 Շաղախուած արեամբ դաժան Թուրքերուն.
 Այն ձեր պատմական սուրին ալ համբո՛յր,
 Ոյր տակէն անցան գերիք վեց հարիւր.
 Ողջո՛յն եւ ձեզնով կըտրիճ Զէյթունցոց՝
 Որոնց անպատում սըլսրալի գործոց
 Պիտ ծափահարեն դարեր յաւիտեան,
 Որք փա՛ռք ու պարծանք են ողջ հայութեան...
 Բայց է՞ք դուք, քա՛ջեր, տըլսուր երեւիք,
 Դէմքերդ մըտածուն եւ մեղամաղձիկ...
 Թէ Զէյթուն դեռ չէ՛ կատարեալ ազատ,

~~~~~

(*) 1895ի Զէյթունի պատմական ճակատամարտը ղեկավարող Հնչակեան վեց զործիչներու՝ Աղասիի, Ապահի, Հրաչեայի, Մլեհի, Նշանի եւ Կարապետի Զէյթունէն վերադարձին առթիւ, Լոնտոն Հնչ. Կուս.եան Կեդրոնին մէջ 1896 Մարտին, եղած ընդունելութեան հացկերոյթին Սասնոյ հերոս ընկ.Միհրան Տամատեանի կողմէն արտասանուած:

— Զի զան չուգեցին հրգօրք բըռնադատ, —
Թէ իւր յաղթութիւնք այնքան փառունակ
Զի պըսակեցին մեր սուրբ նըպատակ,
Գէթ պատուով դըրաւ իր սուրն ի պատեան,
Գէթ պարծանք եղաւ մոռցուած հայութեան.

Տեսաւ Եւրոպան, տեսան գէթ ազգեր
Թէ Հայն ալ գիտէ կըռուիլ ու յաղթել:
Թո՛ղ չի վըհատուի ուրեմն հայութիւն
Քանի որ ունի Տօրոս ու Զէյթուն,
Քանի հայորդի կըտրին առիծներ
Կապրին ու գիտեն գործել անձնուէր,
Քանի նորաբոյս ամէն պատանի
Ազգի, հայրենեաց սիրով սընանի,
Քանի ամէնուս ուխտն է հաստատուն
Մահ կամ ողջունել սուրբ Ազատութիւն:
Գիտեմ, դուք, քաջե՛ր, լալով հեռացաք
Այն վայրերէն ուր քաջ քաջ կըքուեցաք,
Ուր ինկան ձեր շատ անգին ընկերներ,
Ուր գուցէ ստացաք դուք եւս վէրքեր.
Հոս Ալպիոնի հիւրընկալ յեգերք
Գըտնէք հարազատ եղբարք ու ընկերք,
Հընչակի զինուորք, դառնաք առ Հընչակ,
Հընչակն ալ տօնէ արդ ձեր յաղթանակ:
Հանգչեցէք դափնեաց մէջ յօտար երկիր՝
Զերդ որդին ի գիրկ մօրը տաքագիր.
Գըգուեցէք յաւերժ ձեր յուշք փարելի,
Եւ կուգայ մի օր — այն օր ցանկալի —
Երբ յաղթանակէ մեր դատը արդար,
Երբ ի լոյս դառնայ մեր կեանքի խաւար,
Յայնժամ ցընծութեամբ դառնաք դուք

Զէյթուն՝

Վայր ձեր քաջայաղթ պատերազմներուն,
Երկիւղած շըրթամբք, իբրեւ ուխտաւոր,
Համբուրել զայն հող անմահ փառաւոր:
1896 Մարտ Լոնտոն

ԵՂԵՍԻՈՅ ՀՐԵՈՍ ՄԿՐՏԻՉԻ ԱՆՄԱՀ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Մեծ Եղեռնի տարեդարձի այս օրերուն, յանկերգի մը հեշտալուր երանդներուն սլէս, հոգիիս մէջ կը թրթրեալ թուրք սաղմերդի մը հետեւեալ տողերը—«Մենք երեք եղբայր ենք, բաւական դէմ դնելու զօրաբանակի մը:

Եղեսիոյ մօռայ երկնակամարին վրայ, Մկրտիչ Եօթնեղբայրեան, եթէ ճիշդ է մարդոց բաղդը երկնային երեսօթներուն կապող զիտուններուն վարկածը, վեց մօլորակներու այն խորհրդանշանական Աստղն է, որ նախասահմանուած էր ճակատագրական բոսլէներուն իրեններն առաջնորդելու փառասպանծ մահուան ճանապարհը:

Կիսախակ աչքերուս յանդիման, ահա կ'ուրուաղծուի իր լուսեղէն դէմքը, որպէս նոր դարերու Ս. Գէորգ ասպետը, վաղնջական տաճարի մը կանթեղին առկայծ ցոլքերուն տակ:

Հերոսի պաշտելի դիմագծութիւն մը, կարծես շուն մեղ եւ բարի արտայայտութեամբ: Դեռարոյս պիտերուն ներքեւ, սակալն, իր սեղմ եւ ամբակուռ կղակը կը յայտնարերէ այնպիսի անտեղիտալի վճռականութիւն մը, որ ամենէի բաղխումներու ընթացքին դալինիներ խլած արիարանց զօրականներու միայն յատուկ է:

Անապատի ճշմարիտ դաւակ, վարժարանը լքած կանուխէն, բայց այնքան հեռատես եւ իմաստուն: Մօռայ յօնքերուն տակ, անոյշ, այլ հատու նայուածքը կ'արտայայտէ իրականութեան խորը թափանցելու դարմանալի պայծառատեսութիւն:

Հին դարերու խորերէն եկած դիւցազուն մը մարդարէական յայտնատեսութեամբ: Միաժամանի ցոլքերուն ե-

տին՝ ան կ'ընդնշմարէր ահաւոր Փոթորիկը, հովի նոյլին մէջէն կը լսէր ամպրոպին խուլ որոտը: Արդարեւ, Մեծ Եղեռնէն դեռ տարիներ առաջ, արդէն Մկրտիչ լուիկ մնջիկ կը պատրաստուէր Գալիքին . . .

Եղեախոյ 96ի կոտորածին վէրքը շատ թարմ էր: Տակաւին անվթար կը մնային Մեծն Արգարի մայրաքաղաքին խանձած աւերակները: Որբերու եւ այրիներու թըռուառ կարաւանները, մայր եկեղեցւոյ պատերուն վրայ, նահատակներու արիւնատառ անուանները, ճենճերած մարմիններու մնացորդները կը խռովէին Եօթնդարյա հանի հողին վրէժի անվկանդ պոռթկումով: Անցեալի այդ սեւ օրերուն, Եղիսահայր խարուելով յանձնած էր դէնքը թուրքին. հետեւանքը մեկնարանութեան չէր կարօտեր: Նոր սերունդը պիտի յամառէ՞ր դարձեալ իր նախորդին սխալին վրայ . . .

Ամէն ինչ հակառակը կարծել կուտար, դո՛նէ երեւութապէս, որովհետեւ Եղեախոյ մէջ հասած էր լուսամիտ եւ դիտակից երիտասարդութիւն մը: Ան ունէր իր աւանդական դպրոցն ու եկեղեցին, թատրոնը, լսարանը, մարդական ախուժքն եւ հանրային դրաղարանը: Մեր ապագայ հերոսն իսկ, որ թերաւարտ նետուած էր կեանքի պայքարին մէջ, միշտ հոն կը յաճախէր, ներշնչուելու համար Աղբիւր Սերորի, Գէորգ Չափուշի եւ Անդրանիկի մարտական գործունէութեան:

Մտաւորական հոյլին մէջ, արծիւի մը պէս կը թեւածէր Յ. Տէր Խորէնեանը, նոր սերունդին կուռքը:

Դեռ նոր ժամանած Այնթապի գորէճէն, ուրիշ դուրս ձգուած էր իր ըմբոստ եւ ազատատենչ ձգտումներուն համար, վայելչադեղ Տրիբունը յեղափոխական կրկէս նետուած էր խիզախօրէն, իր երիտասարդական բովանդակ խանդն ու աւիւնը անխաղաղ պատերուն նուիրելու ասպետական վճռականութեամբ: Յանդուգն, արոյրէ անճկելի սրտով, օժտուած անստղիտ պերճախօսու-

թեամբ, երբ Եղեախոյ այս նոր Դեմոսթենէսը կը խօսէր, ժողովուրդը տանիքները կը բարձրանար, բաւ մը իսկ չի կորսնցնէրու համար իր խօսքերէն: Ռադմաշունչ Փիլիպպեաններու ազդեցութեան տակ, կենսունակ սերունդ մը կը խլրտէր, կը բոցավառէր, ցեղային հպարտութեան եւ ազատութեան անդիմադրելի տենչանքով:

Եղեախոյ այս հրաբորբ միջոցութեան մէջ, Մկրտիչ իր խռովայոյց հոգիին նախատարերքն ստանալէ յետոյ, ուրեմն աննկուն վճռականութեամբ մը կը նետուէր յեղափոխ. գործնական ասպարէզը, այնքան ձեռնհասօրէն գլուխ հանելու իր պատմական դերը:

Չափազանց յանգուգն, այլ սակայն խոհեմ, պաղարիւն եւ զազանապահ, Մ. Եօթնեղբայրեան միշտ կը յաջողէր նախախնամական գործեր կատարել զարմանալի հնարամտութեամբ: Երկար պիտի ըլլար մանրամասն կանգ առնել իր վրայ, որովհետեւ իմ նպատակս էր լոկ ուրուագիծը տալ իր մեծագործութիւններուն, բայց Քալապոյունցի երկու սրիկաներու պատուհասովմը, արդէն ցոյց կուտայ թէ մեր հերոսը որքան վարպետօրէն կը պատրաստէր իր ծրագիրները մութին մէջ դարանակալ, Հայոց գլխուն փորձանք դարձած ջարդարար մը մաքրելէ վերջ, մեղքը իրեն հակառակօրդ ստահակին վիզին փաթթելով, մոլորեցնել թուրք դատաւորը, կախաղանի դատապարտել տալ, կարծեմ ամէն մահկանացուի գործ չէ: Խարուսիկ երեւոյթ մը, մաթեմատիքեան ճշդութեամբ մը հաշուած, որ իմաստուն յեղափոխականին կ'ապահովէ «մէկ քարով երկու թռչուն դարնելու» գոհունակութիւնը:

Մկրտիչ շատ սահմանափակ կը նկատէր այս հորիզոնը: Կռիւի համար ծնած էր ինք: Կռիւ՝ ստրկամիտ հասարակութեան դէմ, կռիւ՝ Քալապոյունի սինլըորներու դէմ, կռիւ վերջապէս ընդդէմ «Թէշքէլարթը մախսուսէ»ի հայակեր ջոկիւրին, որ մութին մէջ մեծ կոտորածը կը դարբնէր . . .

Հայոց դատը հզօր պետութեան մը հետ էր, որուն դործած խժժութիւնները ոչ թէ սարսաւանք, այլ քաջալերութիւն կը դռնէին... Եւրոպայէն: Մարդկային զգացումէ եւ գթութենէ զուրկ, բարբարոս խուժանի մը դէմ մաքառելու համար, անդօր կը մնայ բազուկը, բահն ու բրիչը: Մկրտիչի հաւատոյ հանդանակը, սեւեռուն տեսլականը կը դառնայ ուրեմն Ձէնքը որուն կը ձգտի գիշեր ցերեկ իր մտածումը, իր բովանդակ էութիւնը, պաշտեցեալ սիրուհիի մը ընծայուած մոլեռանդ յամիշտակութեամբ: Իբր շրջուն պայտադործ, մեր հերոսը ման կու դայ քաղաքէ քաղաք, գիւղէ գիւղ, յեղափոխական դործով, ծպտուած կը մտնէ Բիւրսերուն եւ Արաբներուն մէջ, որոնց լեզուն կը խօսէր անապատական Շէյխի մը սահունութեամբ: Սաքօն եւ Ներսէսը, մանաւանդ երէց եղբայրը Գիտրդ, իր անվերապահ աջակցութեամբ ճշմարիտ դսպանակը կը դառնան հայդուկին հայրենանուէր դործունէութեան:

Ընդհանուր պատերազմին՝ Եդեսիայէն անցնող աքսորի կարաւանները, որոնք ամէն տեսակ աջակցութիւն կը դռնէն տեղացի քաջարի ժողովուրդէն, Տէր-Զօրի ջարդերուն արձագանդը, երկու հարիւր երեւելիներու եւ մըտաւորականներու ձերբակալութիւնը՝ 1915 յունիս 25ին, այլեւս ոչ մէկ կասկած կը թողուն Թուրքիոյ ծրագրի մասին: Մկրտիչ կ'որոշէ անմիջապէս ապստամբութեան դըրօշը պարզել, բայց մեծամեծները կը հակառակին. ասոր վրայ ատեն մը Ս. Վանէսի լեռը կը քաշուի իր խումբին հետ, Արտաւազը վրդ. ի թելադրութեամբ:

Մեծ հայրենասէրը կը դայրանայ, երբ հօճայի տարազով բանտ այցելած միջոցին, չարչարակոծ երեւելիները կը մերժեն իր առաջարկը ստոյիկեան համակերպութեամբ: Ոչ աղերսալիք դիմումները, ոչ ալ մեծագումար կաշառքները ի դօրու կ'ըլլան փրկելու բանտարկեալները Յուլիսի վերջին օրերուն՝ Արտաւազը վրդ., այդ 200 ա-

ուեստրականները, ուսուցիչներն ու մտաւորականները, որոնց մէջ նաեւ անվեհեր Տրիբուն Յ. Տէր Խորէնեանը, վայրագօրէն կը խողխողուն Գուտեմէի ձորին մէջ:

Զօհրապ եւ Վարդգէս, որ այդ օրերուն կալանաւոր կը մնային Եդեսիոյ իրենց պաշտօնակից Մահմուտ Նետիմի ապարանքը, իրենց հերթին դադարնի այցելութիւնը կ'ընդունին քաջարի հայդուկին՝ Այս վերջինը կ'ուղէ զիրենք փրկել, Զօհրապ կը մերժէ հետեւիլ իր բախտակիցին, ողբերգական պայքարէ մը վերջ: Յուսախար՝ այս երկու նշանաւոր ազգայիններէն, որոնք «իր հայրենակիցներու խելքին կը ծառայեն», Մ. Եօթնեղբայրեան ետ կը դառնայ տանիքէն խոր դառնութեամբ: Յաջորդ օր երկու երեսփոխանները Շէյթան Տէրկսիի ճամբան կը բռնեն... Դարձեալ օր մը վերջ, այսինքն 1915 օգոստ. 4ին, կարգը կուգայ 500 Եդիսահայ զինուորներուն, որոնք իրենց «վաթանտաշ»ի ծառայութիւնը կը քաւեն Գուտեմէի անդունդներուն խորը:

Անվեհեր յեղափոխականին բռունցքները կը պրկուին աւուաները կը կափկափեն կատաղութենէն, բայց վերստին տեղի կուտայ հայրենակիցներու թախանձանքին առջեւ: Աւա՛ղ, մնացորդացը փրկելու իրենց բաղձանքին մէջ, նահատակներու կամաւոր զոհողութիւնը օդը ցնդեր էր...: Ամբողջ Եդեսիան արիւն—արցունք կուլար: Վրայ կը հասնի Պաքի Չափուշի սպաննութիւնը, Մկրտիչի զինակից ընկեր Ռասթիկըլէնեանի մօր վրայ եղած յարձակման հետեւանքով: Թուրքերը կը շարունակեն իրենց դաւերը, զիւսային սաղրանքները, «Թէշքիլաթը Մախսուսէ»ի պատգամաւոր Խալիլ եւ Ահմէտ պէյերու առաջնորդութեամբ, մինչեւ որ տեղի կ'ունենայ Սանարչոնց տան բաղխումը:

Այն որ բնածին իմաստութեամբ թափանցած էր թուրք հոգեբանութեան ուղն ու ծոճին, երբէք չէր հաւատացած «Հուրըրէէթ»ի եղբայրական ողջադուրումնե-

րուն այն որ տարիներէ ի վեր դուշակած էր ահաւոր Գալիքը, — ինչպէս Արարիոյ անապատներուն զտարիւն Քէշլանի նօթոյքը՝ բնաղդարաբ կը նախողէր վրնջելէն մօտեցող վտանգն աւազներու ընդերքէն, — ըստ այնմ պատրաստուած տենդադին իբր պայտադործ Եղեսիայէն Հալէպ, Հալէպէն Տիգրանակերտ, նոյն իսկ յանուն Ս. Գործին մինչև Սասուն տաժանելի ճամբորդութիւններ յանձն առնելով։ Այն որ 96ի ջարդին՝ հայերէն կողոպտուած դորդերը թոցուցած էր մզկիթէն, դէնք դնելու համար անոնց փոխարժէքով։ Թուրք բանակի սպայ եղած միջոցին՝ լախտահար զինուորներէն խլած էր զէնքերը, այն որ Հալպի բերդէն մեծաքանակ ռազմանիւթ յափշտակած էր առասպելական յանդգնութեամբ մը, վերջապէս վճռական ժամը հասած կը նկատէ։ 1915 թիւ 29ին, առաւօտեան ժամը 10ին, Եղեսիոյ մայր եկեղեցիին զանգակները եղերական հանդիսաւորութեամբ կը ծանուցանեն ապստամբութեան պայթումը։

Եղեսիոյ հրապարակին վրայ դորդեր կը փռնեն, ծաղիկներ կը սփռնեն քաջարի ռազմիկին վրայ, որ գլուխ կը կանգնի դիւցադնամարտին։ Դիրքերը կ'ամրացունեն կամ կը լրացունեն, զինուորական եւ բժշկական խմբեր կը կազմուին, աշխատանքի բաժանում կը կատարուի։ Մեծ ու սգալիկ, դպրոցականներ, կղերականներ, մանաւանդ կիներու զմայլելի երամը, անխտիր պատնէշի վրայ են, մեակամ եւ անխորտակելի վճռականութեամբ։ «Սիֆօն»ի մարմնին անդամները՝ զեկալարութեամբ Յ. Սիմեանի, զիշեր ցերեկ ուժանակ կը պատրաստեն հիփետեան դարբնոցներու մէջ։ Ննդամիտ կուսակալը կը ջանայ թիւրիմացութեան վերադրել Սանտրոնց տան դէպքը, քաղցրօրէն ժամանակ շահելու եւ յարմար պատահութեամբ մը արմատէն բնաջնջելու համար Եղեսիոյ հայութիւնը։ Սակայն, Մկրտիչ միշտ արթուն է, կը ճանչնայ խորապէս նամարտ թուրքը։ Քթին կը խնդայ, սարսաղ

դեցիկ մեղադրանքներով կը պատասխանէ Ալի Հայտարի կեղծ հաւաստիքներուն, ինչպէս պիտի ընէր յետագային հրամանատարին եւ դորդի արհեստանոցի տնօրէնին : Դեռ կընա՞ր տարակուսիլ Թուրքերու դիտաւորութեան մասին, աւա՞ղ, ամբողջ մտաւորականութեան եւ կռող շարքերու կամաւոր նօսրացումէն վերջ . . . :

Մկրտիչի բացարձակ հրամանն է ոչ մէկ պարապ դնդակ արձակել : Իւրաքանչիւր հարուածի պատասխանել հեղեականօրէն : Գիտէր որ անդառնալիօրէն դատապարտուած՝ մահուան պարը միայն կը դառնային . . . : Թուրքերը իրենց ամբողջական բնաջնման կը հետամտէին : Թող այդպէս ըլլար : Իրենց կը մնար, անհնարին ճիւղով մը, կարելի եղածին չափ շատ ոսոխներ գետին փռուել, ապա յետին փամփուշտը վերապահել ինքլինքին : Հող կը կայանար արդէն Մ . Եօթնեղբայրեանի պատմական առաքելութիւնը :

Դիւցաղնամարտ մը, սահմանուած ճոխացնելու Վիրդիլիոսի մը քնարին ստեղնաշարքը, որուն մէջ Եդե . սահայը կը խլէ անմահութեան բրաբրոնը : Առաջին օրն իսկ, Մկրտիչ աղատ անցք կռուտայ Քալապոյունի սրիկաներուն, որոնք ծուղակն իյնալով զօրեղ ջարդ մը կռտեն ու անարեկ կը փախչին : Յ . Ռասթիկեքնեան, մեխայատիպ պաշտելի դէմք մը, հոկտ . Յին կը լրացնէ իր մանկութեան բարեկիւսիւն գործը : Եւ մի առ մի կ'երկարի շարանը դիւցաղնամարտի դրուադներուն, ինչպէս հէքեաթային ասպետի մը մեծագործութիւնները : Թուրք գերեզմանատան թաղը, հոկտ . Յի իրիկունը, հերոսին փոքր եղբայրը Սաքօ եւ Գէորդ Ալահայտոյեան յանդուզն արշաւ մը կը կատարեն, հարիւրապետ մը ու քանի մը զինուոր կը սպաննեն, ապա Թնդանօթներու բանալին յափշտակելով կ'անեւեւութանան մութին մէջ : Բիրով եւ եաթաղանով զինուած՝ մոլեռանդ, կատաղութենէն ոռնացող Սուտուճի Սիւլէյման պէկի 600 հոգիէ բաղկացած

աշխրէթին ջարդն ու կորակոր փախուստը կը յաջորդէ այս սխրագործութեան :

Մասնաւոր տեսակցութեան մը մէջ, Ֆախրի փաշան հերոսին կը խոստանայ հազարապետի աստիճան , բայց երբ կ'իմանայ թէ նախորդ օրուան իր սէրայը ներկայացող եւ ղինուորական զաւանիքներ կորցող Շէյխը ինքն իսկ է , զօրավարը կ'ապշի երիտասարդին յանդգնութեան վրայ : Չախողած իր մաքիավելական ձեռնարկին մէջ , որովհետեւ Մկրտիչ հեղնադին կը մերժէ զէնքը վար դռնել , գոռոզ հրամանատարը ճարահատ իր հսկայ զօրաբանակով կը սաշարէ Եդեսիան : Մ. Եօթնեղբայրեան՝ ռազմական ճշմարիտ հանճար , թուրք ղինուորի տարազ հագցուցած իր տղոց , անգամ մը եւս ուժգին ջարդ կուտայ իր սոսիներուն : Հարսնիք է կարծես : Եդեսահայր կը կոուի ծիծաղով , կատակով եւ հայրենասիրական ռազմաշունչ երգերով : Մոլեգնութենէն փրկւած՝ հրկ. Տին թուրքերը ահաւոր կրակ մը կը բանան Թլիտուրի եւ մղկթներու բարձունքէն : Հետզհետէ փուլ կուզան տուններն ու ամբողջիւնները , թրքական ճնշումը աստիճանաբար կը սաստկանայ : Շրջապատուած բոլոր քաջերէ , չորս կողմէ ենթակայ զնդացիքի եւ թնդանօթի դժոխային կրակին , արիարանց հայդուկը կը կոուի ահեղամոռնչ , մահմետական սօթթաներուն եւ արիւնկզակ խուժանին դէմ , թուր թրի , կոկորդ կոկորդի , առամ ատամի , ծունկի եկած Քասթլիի բոցալառ աւերակներուն մէջ , մինչեւ որ զնդակ մը կուզայ խոցել ոտքը : Զերմահար 40 աստիճան , ճերմակ լաթ մը ճակտին՝ Յ. Ռասթիկէյնեան կը ստանձնէ ինքնապաշտպանութեան հրամանատարութիւնը :

Հայտուեաց զերմանացի Տոք. Էքարթ , երբ իր կարգին կը ձախողի անձնատուութեան առաջարկին մէջ , թընդանօթին գլուխը կ'անցնի զնդապետ Փոն Էքսֆէյլի հետ : Մկրտիչ կը հառաչէ անզօր կատաղութեամբ , բայց եւ

այնպէս պատգարակով ման կուգայ դէրժէ դէրժ, կը խը-
րախուսէ եւ ուղղութիւն կուտայ իր քաջերուն: Քանի մը
օր վերջ, հոկտ. 12ին, մարզական ակումբի շրջաբակը,
կատաղի կռիւի մը ընթացքին՝ միականի Սաքօն նոյնպէս
կը վիրաւորուի ոտքէն, բերդէն արձակուած գնդակէ մը:
Ամերիկեան միսիոնի շէնքերուն դատարկման իրիկունը
այս դէպքէն ճիշդ չարաթ մը վերջ, Մ. Եօթնեղբայրեան
կրկին ծուղակի մէջ կը բռնէ թշնամի զօրքը եւ փառաւոր
ջարդ մը կուտայ: Դժբախտաբար լեռ քաշուելու ծրագի-
րը ջուրը կ'իյնայ, որովհետեւ թուրքերը լուր առնելով
հայ լրտեսներէն, կանխազգուշական լուրջ միջոցներ
ձեռք առած էին: Հէք կիներ անձնասպան կ'ըլլան, նոյն
խակ բոցերուն մէջ կը նետուին վայրագ թուրք խուժանի
յաճախանքէն ահաբեկ:

Յաջորդ օր, պաշարման շղթան այնքան կը սեղմուի
որ թուրք զօրքերը կը ցատկէն տաճարին բակը: Վերջին
դատաստանի օրը ...: Ամեհի, ճակատադրական կռիւը
կը սկսի աւազանին մէջ, մայր եկեղեցւոյ շրջաբակը սիւ-
ներուն ետին, գերկընդխառն, սուսերամերկ, կոկորդ-
կոկորդի, յուսահատ, այլ գերդմարդկային կատաղու-
թեամբ մը, որուն ըստ ոմանց կը մասնակցի նաեւ Մկր-
տիչը, մինչեւ որ անողոք գնդակ մը կուգայ մխուիլ Յ.
Ռասկելէնեանի ճակտին: Հերահիւս, ճերմակ արարա-
կան շապիկը վրան, այս վայելչադեղ հայդուկը խաչէն
վար առնուած Քրիստոսի դէմքն ունէր, կ'ըսէ պատմա-
գիրը: Երեկոյին՝ մոմերու պլպլուն լոյսին տակ, դըժ-
բախտ երիտասարդին դիակը կը թաղուի տաճարին շրջա-
բակը: Մի առ մի պատնէշին վրայ կ'իյնան իր միւս զի-
նակից ընկերները:

Տրամաթախիժ իրիկուն մը, 1915 հոկտ. 23ին վեր-
ջապէս կ'իյնայ ազատութեան միջնաբերդը բռն մը կո-
րինններուն, խորհրդանշանական Եօթն Եղբայրներու
ըունը, որ շուրջ ամիս մը, լքուած անապատի մը մէկ

խուլ անկիւնը, միս-մինակ դէմ դրած էր ֆալսապօյունի սրիկաներուն, թուրք Սօֆթաներու խուժանին, Սուրիճի Սիւլէյման պէկի աւարառուներուն եւ Ֆախրի փաշայի 6000 հոգիէ բաղկացած զօրաբանակին։ Աշնան անձրեւը անդադար կը մազուէր Եդեսիոյ ծխարձակ աւերակներուն վրայ, ուր իրարու կը միախառնուէին վառօդի, մուխի եւ դիակներու ժանտ բոյրը։

Վերաւոր, պարէնն ու ռազմանիւթը ռպառած, արտաքին աշխարհէն բոլորովին կտրուած, Մկրտիչ կը քաշուի «Սիֆօն»ի ղեկավարին թաքստոցը փոքր եղբօր հետ։ Մինչեւ որ դաւաճանի մը մատնութեամբ կը պաշարուի թուրքերէն, աջ ու ձախ գետին կը փռէ քանի մը հոգի, յետոյ վերջին զնդակը կը յերապահէ իրեն։ Իսկ անվրիպելի նշանառուն «Աստու բիր»ը՝ միաջուի Սաքօն դժբախտարար չի կրնար իրազօրծել Ֆախրի փաշան առողջանալէ վերջ սատկեցնելու իր ցանկութիւնը, քանի որ դաժան հրամանատարը կախել կուտայ զինք Եդեսիոյ հրապարակին վրայ։

Թուրք մամուլը մրոտելու համար Մկրտիչի յիշատակը, - որովհետեւ ան պարանոցը չէր երկարած իրենց եաթաղանին, այլ ինկած էր հերոսի մը փառայեղ մահով — շնականօրէն կը յանկերդէր, «Մ. Եօթնեղբայրեան պատերազմի ոչ օրինաւոր միջոցներով մեզի դէմ պայքարած է»։ Հայրենի փլատակներուն տակ, ի տես 5000 դիակներու անկման, շնորհիւ անվհճեր հայդուկին կադմակերպած ինքնապաշտպանութեան կռիւներուն, այդ բարբառնջանքը մեր թշնամիին ցաամնահար հիացման մէկ տուրքն է ռազմական անվիճելի հանճարին, որ դիւցադնօրէն կը պանծացնէ հայ յեղափոխական պատմութեան էջերը։ Միթէ՞ այս իկիթ «Փլահ»ին փառքը չտարփողեցին Արաբներն ու Քիւրտերը իրենց մարտական Լօ-Լօներուն մէջ։ Նոյն ինքն Ֆախրի փաշան, Մ. Եօթնեղբայրեանի ամենամեծ ոսոխը, թնդանօթի տօնական հարւածներէ վերջ, միթէ՞ չէր խոնարհեր իր դիակին առջեւ. — «Ի՞նչ պիտի ըլլար մեր վիճակը, կը բացադանչէր ան, ե-

թիւ քանի մը հատ Եղեւսիաներ ունենայինք . . . :

Պանթէոնի հոյաշէն տաճարը, արիարա՛նց զօրական աննշան պիտի թուէր պարփակելու քու արծուեթուիչ հողին: Չգիտեմ, ո՞ր անձանօթ քարին կամ թուփին տակ կը հանդէի քու չարչարակոծ ոսկերոտիքը, զինակից ընկերներուդ Յարութիւն Ռասթկելէնեանի, Վաղարշ Մեսրոպեանի, Յովհաննէս Նաղաշեանի, միականի «Աստծութիւն»ին, Յ. Սիմեանի, Գէորգ եւ Ներսէս Եօթնեղբայրեաններու, Գ. Ալահայտոյեանի, Մովսէս Սուճեանի, Արմենակ Աղդարեանի, Լեւոն Չերչեանի, կիներու հրաշալի փաղանդէն խանրմ Բէթէնճեանի եւ այնքան անձանօթ հերոսութիւններու հետ: Դուն միշտ հաւատացիր ազատութեան ահեղ Աստուծոյն, կարօտակէզ աչքերդ սեւեռեցիր «Արեւելեան կողմն աշխարհի», Ահա Քեռին կը պատասխանէ քու կոչին: Հանդի՛ր խաղաղութեամբ, վեց մոլորակներու ո՛վ պերճափառ աստղ: Եղերական անցեալի մը մատախուղի մէջէն, Մեծ Տեսիլը կը թեւածէ հիմա Եղեւսիոյ անսահման աւերակներուն վրայ, յաւերժացնելու համար քու աներեւոյթ, այլ սրբադնասուրբ գերեզմանդ անմահութեան լուսեղէն դափնեպսակով:

ԱՐԱՄ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

ԵՐԿՈՒ ՔՈՅՐԵՐ

Երբեմն կ'այցելեմ մէկ րարեկամիս աշխատանոցը, որուն պատերուն վրայ կախուած են իր իսկ ձեռքով գրւած գեղեցիկ նկարներ, զխաւորաբար կիներու հոլանի պատկերներ, այնպէս ինչպէս կախուած պիտի ըլլային նկարչական ցուցահանդէսի մը մէջ:

Հոն կային նաեւ պատուհաններուն հանդիպակաց պատին վրայ, խումբ մը ընտանեկան նկարներ մեծադիր

եւ սեւ մատիտով գեղադրուած, որոնք ղիտելով ակնարկս կը հանդէլ միշտ զոյգ մը աղջիկներու զիմանկարին վրայ: Այդ երկու խարտեաչ գլուխները ցոյց կուտան որ անոնք քսան տարեկանի շուրջ, աղնուական եւ ուսեալ օրիորդներ են համեստ եւ խոհուն նաչուածքով եւ բարեկամէս իմացած եմ օր մը թի՛ երկու քոյրեր են:

Ու յիշողութիւնս կը տանի զիս զէպլի հայոց տարագրութեան տարիները, 30 տարի ետ, գտնելու համար վերջալուսային ժամու մը, տան մը բակին մէջ իմ տեսած երկու հայ աղջիկները, որոնք կը կարծեմ թէ՛ տակաւին մտահոգ կերպարանքով մը զիմացս կեցած են, իրենց առ ժամեայ առաքառանեալի վիճակէն ոչ կատարելապէս ապահով, վաղուան համար:

Եղեսիոյ այն թաղին մէջ, ուր գտած էի Սուրիացի բժշկը որ այն ատեն զինւորական մըն էր եւ ենթակայ տեղական թուրք զօրանոցին, պաշտպանն էր այդ երկու քոյրերուն, որոնք հոն եկած ու ինկած էին Սեւ ծովու եղերքներէն, անցնելով տարագրութեան արիւնալի ճամբաներէն, որոնցմէ անցած էի ես ալ թուրք զինւորականի հազուստով, բայց հայու արիւնած սիրտով:

Մօտաւորապէս կէս ժամու չափ սպասումս Սուրիացի բժշկին, առիթ մ'եղաւ որ տեղեկանամ պատմութեանը այն երկու տարաբաղդ աղջիկներուն, որոնք հասած էին Սեւ ծովու ափերէն մինչեւ Միջագետքի հայոց մայրաքաղաքը, թեւատ բաղէներու պէս, որոնք կ'իյնան անսպառտին մէջ, երբ ալ չեն կրնար թռչիլ ու թառիլ անմատչելի ժայռերու կատարները:

Այդ երկու քոյրերուն տարիքին միջեւ հաղիւ երկու տարուան տարբերութիւն կար, բայց զիմադծութեանց ոչ մէկ կարեւոր զանազանութիւն: Ինչպէս ինծի համար անակնկալ մըն էր հիւանդապահութեան պատրուակին տակ այդ բժշկին տան մէջ պատասպարւող հայուհիները, անոնց համար ալ անակնկալ մըն էր թուրք սպայի տա-

րադին տակ հանդիպելը հայ երիտասարդի մը, որ շատ հեռուներէն կուգար եւ կրնար հաղորդել հետաքրքրական տեղեկութիւններ:

Երկու քոյրերէն անդրանիկը ըրած հարցումիս պատասխանեց պատմելով այն փրկարար անցուդարձը, որ պատճառ եղած էր որ աւելի հեռուները չը քշուին տարադրութեան կարաւաններուն հետ:

Անոնք կարողացած էին Մալթիայէն դէպի Սեւերեկ տանող ճամբան իյնալ հրաշքով, աղատելով քիւրտերու վտանգաւոր շրջանակէն քանի մը հայ ընտանիքով եւ հասած ոստիկանական պահակատան մը առջեւ, դարձար մը ընելու համար, երբ տեսան որ քիչ մ'անդին վրանները զարկած զինուորական վաշտէն երիտասարդ ենթասպայ մը իրենց մօտեցած ու սկսած էր խօսակցութեան: Նախ խիստ վերապահ գտնուած էին, բայց երբ ենթասպան սկսած էր խօսիլ հայերէն լեզուով իրենց հետ, պարզած էին իրենց տառապանքն ու տեսած սարսափելի տեսարանները, որոնք թերեւս իրենց համար վերջացած չէին տակաւին: Ենթասպան որ նոյնպէս Սեւ ծովու վրայի քաղաքներէն էր եւ կը կոչուէր Գալուստ, գօտեպնդած էր զիրենք եւ ըսած թէ՝ պիտի աղատէ զիրենք այդ տարադրութեան վտանգաւոր ճամբէն:

Հետեւեալ առաւօտուն Պ. Գալուստ վաշտին հրամանատարէն հրամանադիր մ'առած կը ներկայանայ ոստիկանատան պետին եւ արտօնութիւն կը ստանայ առաջնորդելու զիրենք դէպի Եդեսիա, փոխանակ տարուելու դէպի Սեւերեկ:

Պ. Գալուստ որ ժրաջան էր եւ վաշտին պարենաւորման գործով կը զբաղէր, ներկայացուցած էր զիրենք իր հրամանատարին իբր մօրաքրոջ զաւակները, զորս պէտք էր Եդեսիոյ մէջ ապահով վայր մը տեղաւորել: Պ. Գալուստին պատկանած վաշտը մնացած էր ատեն մը Եդեսիա ուր Պ. Գալուստ ունէր ծանօթ բարեկամներ, որոնց միջոցաւ իր հրամանատարին կը հայթայթէր այն ոգեւից

ըմպելիքէն, զոր թուրք հրամանատարը շատ կը սիրէր : Ան չէր մերժած, այդ իսկ պատճառով, Պ. Գալուստին խնդրանքը ազատելու համար անոր մէկ ազգականը ըստոյգ մահէ, թէեւ վտանգաւոր կրնար ըլլալ այդ պարագան Պ. Գալուստին եւ իրեն համար, եթէ իրականութիւնը իմանային սէվգըյաթի դաժան պաշտօնեաները :

— Զերոսական դործ մըն ի՞նչ որ ըրաւ մեր անձանօթ հայրենակիցը մեզ հոս հասցնելէն ետք իբր հիւանդապահ հուհի այս բժշկին քով տեղաւորելը, ըսաւ իմ խօսակիցս քանի որ ան զոհեց իր հանգիստը եւ վտանգի դնելէն չը քաշուեցաւ իր վայելած վստահութիւնը հրամանատարին մօտ :

Երբ կ'ուզէի մխիթարել այդ տարաբախտ քոյրերը, որոնք տակաւին վաղուան անստուգութեան վախն ունէին իրենց սիրտին մէջ, յանկարծ դուռը դարնուեցաւ ու ներս մտաւ Սուրիացի բժիշկը, որուն հետ տեսուելէն ետք մեկնեցայ կրկին յուսադրելով երկու քոյրերը, որոնց լուսանկարներն էին որ պիտի գտնէի օր մը Բարիդեան շքեղ յարկաբաժինի մը պատերուն վրայ . . . Այն եղբայրը զոր կը փնտռէին անոնք այն ատեն, ես դտեր էի հոս, Բարիդի մէջ տարիներ ետք ու մտերմացած, բայց ան ոեւէ լուր չէր ստացած, երեսուն տարեկէ ի վեր, իր երկու քոյրերէն . . . :

ՍԱՐԳԻՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ՝ ՄԸ ԱՌԹԻԻ

Օտար ազդեցութեանց խուժումին տակ, գաղթահայ հոգին կը քակուի, կը քարատուի : Քսան տարիներէ ի վեր, բոլոր կազմակերպութեանց եւ միութեանց օրակարգի առաջին եւ անլոյծ հարցն է ձուլման եւ ալլաւերման դէմ պայքարը, որուն առջեւ, բոլոր ճիգերը կ'ան-

ճրկին ու դատապարտուած են՝ իբր առանձազոյն արդիւնք՝ հուակ ուրեմն, ամենէն լաւատեսներուն ներշնչելու ճակատադրական համակերպութիւն մը:

Ինչ որ բազմաթիւ դադուլթներու մէջ կը կատարուի՝ անաղարտ պահելու համար Հայուն հոգեկան դիմադիծը, դիմադրութեան փորձ մըն է տարերային յորձանքէն չը քշուելու, շնչահեղձ չըլլալու: Այս ընթացքով, քառորդ դար յետոյ՝ դադուլթէ դադուլթ եւ դադուլթներէ՝ Հայրենիք լեզուական կապն ալ փրկած կ'ըլլայ: Այսօր իսկ, հին սերունդը բաւական դժուարութիւն կը կրէ խօսակցելու . . . նորին հետ եւ ո'չ անակնկալ, ո'չ ալ զարմանալի է, հայկական խորհրդակցութեանց մէջ, սեփական ցաւերու պըպտումը կամ զարմանի առջարկներ լսել օտար լեզուով:

Շատ չանցած, պիտի ստիպուինք նոր սերունդին հետ խօսել ու գրել իր լեզուով, որ հայերէնը չէ . . .

Ինչ որ արդէն մասամբ կը կատարուի:

Ու լեզուն, մասնաւորաբար դադլթականներու համար, բազկերակն է որ կրնայ յստակ դադափար մը տալ մեր ազգային առողջութեան ընդհանուր վիճակին վրայ:

Դարձա՞նք: Այժմ, բարեբախտաբար, բացի մէկ քանի ի ծնէ դաւաճաններէ, բոլորը համամիտ են ցոյց տալու Ո՝ Հայաստանը:

Մինչ այդ սակայն, ճիգերը պիտի շարունակուին յամառօրէն նոյն ճամբուն վրայ: Այժմ ճիգ ասորը պիտի ձգա՞նք՝ փրկելու համար ինչ որ փրկելի է, որովհետեւ ինչ անուն ալ կրէ, որ եւ է կազմակերպութիւն՝ յետ այսօր, իր գոյութիւնը կրնայ արդարացնել միայն այդ նըպատակով, իր գործունէութիւնը կրնայ զարգացնել եւ արդիւնաւոր դարձնել այդ ճամբուն վրայ, — դադուլթներու մէջ մշակել, — սահպանել ազգային զգացում եւ գիտակցութիւն, մինչեւ հնչէ փրկութեան ժամը՝ իբր ար-

դար վերջ եւ արժանաւոր վարձատրութիւն՝ տառապանքն մը որ երկար տեւեց :

Հարցը, ուրեմն, իր էութեան մէջ՝ հասնող սերունդներու հայեցի դաստիարակութիւնն է . — Ոչ միայն անոնց տալ հայերէնի ամուր տարրեր, զոր կարենան ընդլայնել իրենց ջանքերով, ո՛չ միայն դանոնք օժտել հայագիտական ծանօթութիւններով, այլ եւ անոնց մէջ դարգացնել ազգային ազնիւ հպարտութիւն մը :

Եւ հարցին հոգեբանական ամենէն փափուկ կէտն ալ հո՛ր է, — իր ծագման հպարտութիւնը ներշնչել նոր սերունդին, որ ծնած ու մեծցած օտար մեծաշուք ու հմայիչ միջավայրերու մէջ, անծանօթ իր ազգային պատմութեան, եւ ուրեմն, միակողմանի բաղդատութեան մը իբրեղրակացութիւն, տեսակ մը նուաստութեան զգացումով կը նայի ինքզինքին եւ իր ժողովուրդին :

Եւ այդ զգացումը, այնքան աւելի խոր է նորահաս հայուն մէջ, որքան կը կրէ դարաւոր անընդհատ ազդեցութեան մը հետքերը : Իրօք եօթը դարերու դերութեան շրջանը, սերունդէ սերունդ մինչեւ արտագաղթ, հայութիւնը ասլեցուցած է խեղդող ճնշումի, ինքնազոհութիւն, արտակարգ խոհեմութեան եւ խորամանկ ծուարումի միջոցներով մը մէջ, որ ո՛չ միայն թեւատած է Հայուն բնական յանդգնութիւնն ու ինքնավստահ սլացքի թափը, այլ եւ աղճատած է անոր հոգին, հոն տեղաւորելով հայ նկարագրին բոլորովին խորթ նուաստացման այդ զգացումը :

Երբ, ուրեմն, դադութներու նոր սերունդին հայեցի դաստիարակութեան հարցը նկատի առնուի, անհրաժեշտ է մեկնել հոգեբանական այդ կէտէն, — հայ տղուն մէջ դարգացնել ազգային ծագումի հպարտութիւնը, մէկ կողմէ ցոյց տալով անցեալ պատմութեան յատկանշական դրուագները, — միւս կողմէ մեր երիտասարդ Հայրենիքը, որուն հրաշափառ վերելքը կարճ շրջանի մը ընթաց

քին, անհերքելի փաստն է հայ ժողովուրդին արթուն իմացականութեան եւ անվատ կորովին:

Ահա, ուրեմն, աղղային զղացումի մշակման ու պահպանման իրրեւ անսպառ աղբիւրներ, — Մեր անցեալ պատմութիւնը եւ վերածնող Հայրենիքը:

Այս շինարար նպատակն է որ կը բխի Թիւրապեան տպարանէն լոյս տեսած Փրանսերէն գրքոյկէ մը, — «Վկայութիւններ Հայոց Մագման մասին»:

Հեղինակը՝ Պ. Ա. Աթանասեան որ հմուտ եւ ջանաւոր գրողի իր արժանիքին կը միացնէ առողջ հայրենասիրութեան մը տուրքը, յաջողած է յստակ ու սահուն Փրանսերէնով մը, պատմադիտական ցամաք նիւթ մը ներկայացնել հաճելի ընթերցումի տարադով մը: Բաղմաթիւ անհրաժեշտ յիշատակումներու խճողումին տակ, նիւթը ոչ միայն չէ կորսնցուցած իր շահեկանութիւնը, այլ ընդհակառակը զարգացած է հետաքրքրող գրուածքներու մէջըրումով:

Նոյնքան հմտալի նախարանի մը մէջ, Պ. Յ. Թիւրապեան որ պատուարեր յամուրութեամբ մը, միակ հայ հրատարակիչը ըլլալով կշարունակէ Հայոց վերաբերեալ Փրանսերէն հրատարակութիւններու իր շարքը երկարել, օտար վկայութիւններու բաղմբոսնդ փունջէ մը կը կերտէ Հայոց պատմական մեծ դերին նուիրուած փառապակ մը:

Կ'արժէ որ ամէն ծնողը իր զաւակին օրինակ մը նուիրէ այս գրքոյկէն՝ որ կուգայ մեծ պակաս մը լրացնել, Հայը՝ օտարին եւ մանաւանդ՝ նորահաս հայուն ծանօթացնելու ձեռնարկին մէջ:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՐԻՅԱՆՅ

ՄԱՅԻՍ ՄԷԿԻ ՑՈՅՑԸ ՊՈԼՍՈՅ ՄԷՋ

(1921 ԻՆ)

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԱԾ «ԵՐԿԻՐ» ՕՐԱԹԵՐԹԻ ԵՒ Ս. Դ. ՀՆԶԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՄԱՐՄՆԻ ԿՈՂՄԷՆ

Գում Գափուէ Պատրիարքարանի փողոցը անդամ մըն ալ թատր կը հանդիսանար Հնչակեան Կուսակցութեան կազմակերպած ժողովրդական հսկայ ցոյցին՝ տօնելու համար բանտրական Մեծ Օրը, Մայիս Մէկը :

Գում Գափու՛ւ . . . ո՞ր Հայը յուզումով եւ խանդավառութեամբ չի յիշեր այդ անունը եւ 1890 Յուլիս 15ի փառաւոր թուականը, երբ տեղի ունեցաւ Մեծ Դահճապետի մայրաքաղաքին մէջ խակ, Հնչակեան Կուսակցութեան կազմակերպած պատմական ցոյցը :

Արդարեւ, դարեւր չարունակ ստրկական կեանք վարած Հայու բերնէն չէր լսուեր բողոքի, ընդվզումի ո՛չ մի խօսք : Թուրքի անողորմ եաթաղանի սարսափին տակ ամէն ինչ տրորուած, ընկճուած էր : Իսկ, քրիստոնեայ պետութիւնները, հակառակ իրենց հանդիսաւոր խոստումներուն, ո՛չ միայն մեղսակից լուծիւն կը պահէին Հայաստանի մէջ դորձուած թրքական ոճիրներու մասին այլ եւ կը համբուրուէին Կարմիր Գաղանին հետ՝ այլեւաք ժենաշնորհներու փոխարէն :

Եւ ահա՛, համատարած այդ թշուառութեան մէջէն խրոխտաբար ոտքի կը կանգնէր Հնչակեան Կուսակցութիւնը՝ իր կազմակերպած Գում Գափուէ անդրանիկ ցոյցով :

Կենաց եւ մահու ժամը հնչած էր . . . Պէտք էր կամ ըմբոստանալ, պայքարել եւ մահը դրկել՝ ազատութեան համար եւ կամ՝ ստրկական կեանքը շարունակել՝ դանդաղորէն եւ անպատիւօրէն կորնչելու համար:

Եւ Գոմ Գափուի Մալք Եկեղեցիին մէջ հաւաքուած հաղարաւոր ժողովուրդը կեցցէ՛ն երու աղաղակներով եւ որոտընդոտ ծափահարութիւններով կ'ողջունէր Հնչակեան Կուսակցութեան ներկայացուցչին Պահանջ ճառը եւ ալդալիսով կը յայտնէր իր պատրաստակամութիւնը՝ հետեւելու Հնչակեանութեան դժած յեղափոխական ճանապարհին, ճանապարհ որ կ'առաջնորդէր դէպի նա՛ր կեանք, դէպի ազատ ու անկախ կեանք:

Երեսուն տարի ետքը, Գոմ Գափուն անդամ մ'ալ հանդիսավայրը կ'ըլլար հսկայ ցոյցի մը՝ կազմակերպուած Հնչակեան նոր սերունդի կողմէն՝ տօնելու համար համաշխարհային բանւորութեան Մեծ Օրը—Մայիս 1ը:

Պատրիարքարանի փողոցին մէջ դանւող բանւորական ակումբը եւ ու զեռի մէջ էր: Հեղահետի հոն կը հասնէին Մաքրի Գիւղի, Սամաթիոյ, Ենի Գափուի ընկերները. այս վերջիները իրենց հետ կը բերէին «Նոր Այդ» Փանֆառի խումբը:

Վեցական հոգի շարք կազմած թափօրը սկսաւ շարժիլ ժամը 8,30ին: Հոն էին հին եւ նոր ընկերներ եւ ընկերուհիներ: Մեղի հետ էր այժմ Հայաստան դանւող անմոռաց ընկ. Բ. Մատենճեան, որմէ կը բխէին բոլոր հրահանգները:

Կարգանդահոլթեան կը հսկէին Կովկասէն Պուլիս վերադարձած Հնչակեան կամաւորական ճրդ գունդի զինւորները. (այս գունդը կազմուած էր Կարսի Հնչակեաններէն, որոնց վիճակուած էր առաջին անգամ էրզրում մտնել՝ իրեւ յառաջապահ գունդ ուստական բանակին, եւ յաղթանակէ յաղթանակ սլանալով իրենց քաջագործութեանց համար ոռւս ժէնէրալ Պարաթոֆի կողմէ ար-

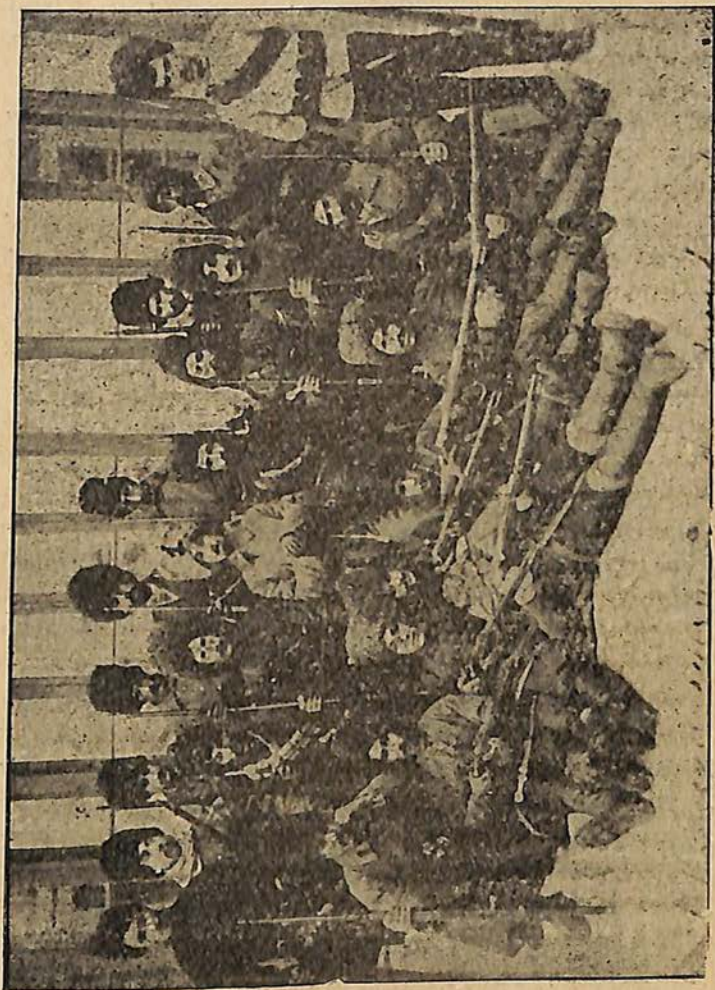
Ժանացած էին Կեօրկէվսի Քալալէր (Ս . Գէորգի խաչ)
պատուանշանին :

Երբ Թափօրը կը շարժէր , Ժողովուրդը պատուհան-
ները լեցուած մեզ կը դիտէր եւ շատեր կու գային միա-
նալու Թափօրին : Կը բարձրանայինք Ալի Պէյ զառիւմերէն
եւ կանգ կ'առնէինք Կէտիկ փաշայի անկիւնը : Թաղին
դպրոցին մէջ հաւաքուած Հնչակեան ընկերներն ու Ժո-
ղովուրդն ալ միատեղ առնելով , կ'ուղղուէինք դէպի Կա-
մուրջ : Կամուրջին գլուխը մեզ կ'սպասէին հանրակառքի
ւշաշտօնեայ Թուրք գաղափարակիցներ , նոյն ընկերու-
թեան կառավարիչ՝ Տոքթ . Շաքիր պէյի հետ , որ օրւան
բանախօսներէն մէկն էր եւ ի վերջոյ գործէն հանուեցաւ
սոյն ցոյցին մասնակցած ըլլալուն համար :

Կամուրջը անցնելով սկսանք յառաջանալ դէպի Բե-
րա : Նաւամատոյցներէն Թափօրին կը միանային Հայ ,
Յոյն , Թուրք եւ Հրեայ ընկերներ : Կ'անցնէինք Բերայի
Շիրակ փողոցէն եւ կանգ կ'առնէինք քովնոր փողոցնե-
րէն մէկուն անկիւնը՝ Յոյն Սահմանադիր Ակումբին
առջեւ , ուր ցուցարարները կը լուսանկարուէին : Այս Ա-
կումբի անդամները ընտրական պաշտարի ժամանակ ,
Հնչակեան Կուսակցութեան միանալով ճակատեցան Իթ-
թիհատի դէմ : Հազարներու հոսնող Թափօրը համբայ
ելաւ եւ հասաւ Շիրլի , ուր ՓանՓառը սկսաւ նուազել
« Հրաժարիմք ընկերներ » ր : Բայց անմիջապէս արդիւնե-
ցաւ Թուրք եւ Միջագային Ոստիկանութեան կողմէ՝
առարկուելով թէ՝ որոշուած վայրէն (Քեաղլու Խանէ-
էն) դուրս նուազը արդիւրուած է : Հոս հանդիպեցանք
« Կալուօշ » ի խմբադիր Թօլայեանի , որ քիչ մը ատեն մեզի
ընկերացաւ եւ համակրական խօսքեր ըսելէ վերջ բաժ-
նուեցաւ : Սոյն երկար ճանապարհը կտրելով եւ Խաադիւ-
ղի բարձունքէն իջնելով հասանք Քեաղլու Խանէ : Ընկեր
ընկերուհիներն յոգնած էին թէեւ , բայց ուրախ էին եւ
եփքելով ու կատակելով մարդագետնի վրայ նստած , բա-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ
ԿՈՒՈՂ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿԱՄԱԻՈՐԵՐ

ցին իրենց բանւորի ծրարները եւ ճաշեցին. ժամը 3ին սկսաւ հանդէսը: Հոն էին Գործադիր Մարմնի բոլոր անդամները: Բեմը զարդարուած էր կանաչ տերեւներով: Խօսք առին Հայ, Յոյն, Թուրք եւ Հրեայ ընկերներ՝ բացատրելով Մայիս Մէկի նշանակութիւնը եւ յորդորելով որ բոլոր բանւորներ սիրեն զիրար, աէր կանգնին իրենց դասակարգային շահերուն եւ ծառայեն սոցիալիստական Ս. Դատին:

Երկար պիտի ըլլայ բոլոր ընկերներու խօսածները թուել հոս: Միայն պիտի յիշեմ Տոբթ. Շաքիրէն վերջ խօսող ծերունի թուրքի մը (որուն անունը չեմ յիշեր) հետեւեալ խօսքերը. — «Մինչեւ այժմ Թուրքեր եւ Հայեր խայի՞ն կը նայէին իրարու, վերջ տուէք այդ անձիտ վերարեմունքին, սիրեցէք զիրար բանւորներու յատուկ տնկեղծ սիրով, թո՛ղ այս վեհ հաւաքոյթը ուխտի օր մը լինի ձեզ համար, աշուհհետեւ երբ կը վերադառնաք ձեր զործատեղին, պատմեցէք ձեր ընկերներու, ինչ որ հոս լսեցիք. եղէք ազնիւ, ունեցէք քաղցր լեզու, երբէք մի ունենաք վանողական բնաւորութիւն, եղէք կարդապահ եւ պաշտպանեցէք բանւորութեան շահերը:»

Հանդիսաւայր կը հասնէին, ժամը 5ին, Պոլսոյ «Երկիր» օրաթերթի չորս ընկերները, թերթին ծրարներն իրենց թեւերուն տակ՝ քրտնաթոր վիճակի մէջ, նման Սպարտացի այն հայդուկին, որ վաղելով Աթէնք կը հասնէր եւ աւետելով Թէքմոփիլի կիրճին յաղթական պատերազմը՝ քաջն Լէոնիտասի առաջնորդութեամբ, «յաղթեցինք» դոշելով շնչահեղձ կ'իյնար ու կը մեռնէր:

Բոլոր Ժողովուրդը կեցցէ՛նքով գիմաւորեց մեր ընկերները եւ ձեռքէ ձեռք խլուեցան թերթին բոլոր թիւերը, որուն առաջին էջին վրայ տպուած էր Սոցիալիզմը խորհրդանշող պատկեր մը: Աշխարհ շղթայուած վիճակի մը մէջ, իսկ բանւոր մը խոշոր մուրճով կ'սորտակէր այդ շղթան: Պատկերը կը կրէր հետեւեալ վերտա-

ռութիւնը—« Կեցցէ՛ Բանւորական Տօնը, կեցցէ՛ Մայիս Մէկը, կեցցէ՛ Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութիւնը » : Այդ պատկերը արտատպուած էր Պոլսոյ Ս. Դ. Հնչակ. Ուս. Միութեան «Կայծ» ամսագիրէն, որ իր բովանդակութեամբ բոլոր հայ ուսանողներու պարծանքը կը համարուի: Եթէ ուէ մէկը ունի «Կայծ»ի հաւաքածոն, կոչ կ'ընեմ, որ սրակ առ սրակ հրատարակութեան տայ Հայաստանի թերթերուն մէջ: Կասկած չունիմ, որ Հայաստանի աշխատաւորութիւնը սքանչացումով պիտի կարդայ անոր մէջ հրատարակուած յօդուածները:

«Կայծ»ի սերունդին պատկանող մտաւորական երիտասարդներէն շատերը 1914ի պատերազմին նահատակեցան. չեմ կրնար յիշատակել բոլորին անունները: Պիտի յիշեմ միկ քանին միայն: Անոնցմէ մէկը՝ Գում Գափուի դպրոցին երիտասարդ ուսուցիչ եւ բանաստեղծ Յովհաննէս Գմբէթեանն էր, ընկ. Աշուղ Բէսէնթիի որդին եւ եղբայրը կարող դերասան ընկ. Արտաշէս Գմբէթեանի, որ զխաւոր դերակատարներէն մին էր Մայիս 1ի ցոյցին եւ որուն հետ շարք մը կուսակցաչէն գործեր տարած է սոյն տողերը գրողը: Ուրիշ մը, Սամաթիոյ մասնաճիւղէն ընկ. Ժիրայր Նշանեանն է, նշանաւոր յեղափոխական Սերաստացի խոհարար ընկ. Նշանի որդին, որ Եւլսղի պոմպայի դէպքին առեն ձերբակալուած էր եւ որպէս զի տանջանքներու տակ բան մը չխոստովանի, օր մը երկու ռսախիւաններով երբ ճեմիչ կ'երթայ, հոն դանդաղ թիթեղէ ամանը բանալով, իր կոկորդն կ'կտրէ եւ կը նահատակուի: Ընկ. Նշանի քովէն կ'ելլայ Սերադտիոյ Հնչակեան մասնաճիւղէն տրուած վկայականը: Ընկ. Ժիրայր արժանաւոր դաւակն էր այս նշանաւոր յեղափոխականին եւ 1914էն առաջ «Կայծ»ի սերունդին եռանդուն մտաւորական անդամներէն ընկ. Վ. Զէյթունցեանի վերակազմած Սամաթիոյ Հնչակեան մասնաճիւղին պատասխանատու անդամներէն էր, հեղահամբոյր եւ

սակաւախօս : Այդ թուականին միեւնոյն մասնաճիւղին անդամներ էինք, ես իրրեւ ղինւորական փախստական արտասահման անցած էի . վերադարձիս չգտայ մեր սիրելի ժիրայրը . իր պատկանած բանակէն ղինք ղատելով սպաննած էին : Իր մեծ եղբայրը, ղարձեալ Սամաթիոյ Հնչակեան մասնաճիւղի եռանդուն եւ շէնչող անդամներէն Տրդատ Նշանեանն էր, որ այդ ատենէն նետուած էր ղերասանական ասպարէզը եւ առանց ակնկալութեան, իր սիրած կուսակցութեան համար ալ ներկայացցումներ կուտար : Լաւ կը յիշեմ իր անդրանիկ ներկայացումը՝ «Գինեմսլ Հայրը», որ ափ ի բերան ձգեց բոլոր ներկաները, թատերական քննադատները խոստովանեցան թէ ապագային կարող ղերասան մը պիտի ըլլայ : Եւ անոնք ձկին սխալած :

Շատերու կարգին յիշենք նաեւ Վասպուրականի Հերոսամարտի նախօրեակին, ողբացեալ Վոսմեանի եւ Իշխանի խժդոնժ սպանութիւններէն անմիջապէս յետոյ, Վանի բանտին մէջ հայակեր կուսակալ Զէվտէթի հրամանով խեղդամահ եղած մտաւորական Հնչակեաններէն ղլխաւորները՝ Տիգրան Օտեան (Ասօ), Երէմիշեան Հայկակ, Տանթօեան Կարասպետ, Աբրահամ Բրուտեան, Սօլաքեան Արտաշէս եւայլն :

«Կայծ»ի սերունդէն շատ ընկերներ, 1922ին մեկնեցան Խ . Հայաստան : Անոնց մէջ էին Պոլսոյ «Երկիր» օրաթերթի խմբագիր՝ Հրանդ Գալիկեան, Եղուարդ Զփուրեան, Լեւոն Կանտօեան (փաստարան), ժիրայր Միրզախանեան (փաստարան), Սօլաքեան, Բենիամին Աղօեան (բժիշկ) եւայլն :

«Կայծ»ի սերունդէն կան բազմաթիւ ընկերներ Պալքաններու, Սուրբիոյ, Սմերիկայի, Ֆրանսայի մէջ եւ այլուր : Անոնցմէ շատերուն ազդօգուտ յօդուածները հաճոյքով կը կարդացուին Հնչակեան թերթերու մէջ : Վերապրողներէն ոմանք, Ֆրանսայի մէջ, համեստ մանի-

չափներու պէս տեսակ մը քաջուած կեանք կ'ապրին: Անոնք կարծես թէ դժգոհ են տիրող խառնակ կացութեան: Մեր խելքին հասած չափով, ամէն օր կը հետեւինք դէպքերուն, որոնք ցարդ ունէ դրական արդիւնք չեն տուած, շնորհիւ ամէն դործի մէջ ինքզինքնին ցոյց տալ ուզող կէս—կէսներու, որոնց նպատակը միշտ երեւալու մարմանն է: Մենք շատ լաւ կը ճանչնանք «Կայծ»ի սերունդին ընկերները, անոնք մեզ խրախուսեցին երէկ, կը փափագինք, որ աշխատանքի այս օրերուն, անոնք նորէն դործի լծուին եւ օգնեն այն սակաւաթիւ եւ արժանաւոր դործիչներուն, որոնք երբեմն ինքզինքնին մենակ կ'զգան նորեկուկ «փոքրիկ քոսներ»ու դէմ:

Գում Գափուի 1921ի Մայիս Մէկի պատմական ցոյցէն դատ, 1923ին, Պոլսոյ մեր ընկերները գաղտնի գործունէութիւն ունեցած են Մայիս Մէկի առթիւ: Ընկերներ Կարապետ Յովհաննէսեան, Պետրոս Աշճեան՝ մականուանալ Ճանտարմա Պետրոս, Յակոբ Սուրէնեան եւ ուրիշներ, որոնք Սօփիայէն եկած Զիյա թուրքերէն համայնաւար թերթը եւ թոռցիկներ ցրուած ատեն ուտիկանութեան կողմէ ձերբակալուած եւ բանտարկուած են: անոնց դատաւարութիւնը եղած է կալանաւոր վիճակի մէջ: Այդ ընկերներէն այժմ Մարսէյլ գտնուող Կարապետ Յովհաննէսեան, վերոյիշեալ դէպքը մանրամասնօրէն պիտի ներկայացնէ մօտ ատենէն վերհրատարակելի մեր ամենուս սիրելի «Նոր Երկիր» օրաթերթին մէջ:

Կը սիրենք յուսալ, որ «Նոր Երկիր»ի մէջ հետզհետէ լոյս պիտի տեսնեն՝ մեր հաղարաւոր ընկերներու գործունէութեան շուրջ ընդարձակ յօդուածներ: Թոյլ չի պիտի տանք, որ այս պատուական Կուսակցութեան հոյակապ գործունէութիւնը փուշերու եւ տատասկներու տակ թաղուած մնան: անմիտ ուրացողներու կողմէն:

Մարսէյլ, 20 Մայիս 1946

ՊԱՆԴՈՒԽՏ

ՄԱՐՍԷՅԼ

ԵՒ ՄԱՐՍԻԼԱՀԱՅ ԿԵԱՆՔ

Մարտէյլը՝ Ֆրանսայի ամենահին ոստաններէն մին է, որուն պատմականը ընելու համար պէտք է ետ երթալ 600 տարի նախ քան Քս.

Այդ դարուն, Բօրէա թերակղզիէն Մասալիօթ ցեղին պատկանող Յոյներ, իրենց նաւերով կու գան Սէքօթրիճներու երկիրը՝ Լիկուրիա (Ֆրանսայի եւ Իտալիոյ սահմաններուն մօտ)։ Նոյն օրն իսկ տեղւոյն թագաւորը Նաննիւս, խնջոյք մը կուտայ, ուր՝ ըստ ընկալեալ սովորութեան, իր աղջիկը՝ Ժիրթիս, սեղանակիցներէն պարտ էր ամուսին մը ընտրել։

Գաղղիացիներու եւ Սէքօթրիճներու կարգին, Յոյներն ալ թեկնածու կը դասուին։ Ընթրիքէն վերջ Ժիրթիս իր բաժակը կը ներկայացընէ յոյն գաղթականներու առաջնորդ Բրօթիսին զայն իբր ամուսին ընտրելով իրեն։

Այս դէպքէն վերջ, յոյն գաղթականները կը պարտաւորուին այդ երկրին շրջակաները հաստատուիլ եւ իրենց ցեղին անունով հիմնել Մասիլիա քաղաքը, Քրիստոսէ առաջ, 599 թ.ին եւ Մասիլիական Հանրապետութիւնը։

Ուրեմն պատմութիւնը եւ հաճոյակատար աւանդավէպը միանալով կնոջ մը ժպիտին կը վերագրեն Մարտէյլի ծագումը։

Իր նաւահանգիստի ապահովութեան համար, Մասիլիա կ'ըլլայ ժամանակին ծովային քաղաքներէն մին եւ դարերու ընթացքին՝ շնոր-

հիւ իր բայցառիկ դիրքին հետզհետէ կը մեծնայ ու կ'ընդարձակուի:

Շարք մը սկանաւոր պատմաբաններ, Մար-
տինիոյ հիմնարկութեան ղովարանութիւնն ը-
րած են, ինչպէս լատին՝ Կիկերոն եւ Վալէր
Մաքսիմ, յունաղգի՝ Հերոդոտոս, Բլիւթարք,
Սթրապօն են:

Հիմնարկութենէն սկսեալ տասը դարերու
միջոցին, Մասիլիա կը դառնայ բոլոր ժողո-
վուրդներու սքանչացման առարկայ իր անսա-
սանութեամբ եւ ութեղութեամբ: Սթրապօն
կ'ըսէ, « Մասիլիա բարբարոսներու վարժա-
րանն է եւ պարտականութիւն ունի Կօլուացի-
ներուն յունական գրական ճաշակը հաղորդելու

Մասիլիան կ'անուանուի Յունաց աղջիկը,
իսկ Փիւնիկեցիներուն թոռնիկը:

ՄԱՐՍԻԼԱՆԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ

Մարսիլահայ գաղութը պատմական հնու-
թիւն ունի: Ֆրանսական թագաւորներ յարա-
բերուած են Ռուբրինեանց թագաւորներուն հետ
առաւելապէս՝ Խաչակրաց չքանին: Հայ իշխան-
ներու եւ Խաչակիրներու աղջկանց միջեւ կ'ըն-
քուած ամուսնութիւնները առանձնաշնորհում-
ներ տուին լատին վաճառականներուն հայկա-
կան թագաւորութեան մէջ: 13րդ եւ 14րդ դա-
րերուն Կիլիկեան Հարսուութեան նաւահան-
գիստն էր Այաս, որ եւրոպական քաղաք մը
դարձած էր Հնդկաստանի գծին վրայ, իբրեւ
կեդրոն Արեւելքի եւ Արեւմուտքի վաճառակա-
նութեան:

ԺՁ դարուն Հայ անունը ծանօթ կը դառնայ
Բրովանսի բովանդակ նահանգին մէջ, շնորհիւ

պարսկահայ եւ կովկասահայ վաճառականներու, որոնք Փրանսական առեւտուրի մէջ յատկանշական դեր խաղացած են եւ գտնուած են պետական անձեր մանաւանդ Գօլպէռի նման, որոնք ջանացած են Մարսիլիան դարձնել Հայ եւ Արեւելեան ճարտարարուեստի եւ առեւտուրի միջոցաւ միջազգային վաճառականութեան կեդրոն:

Համաշխարհային (1914) պատերազմէն առաջ Մարսիլահայերու թիւը հազիւ 400 էր, իսկ ներկայիս արուարձաններով կը ներկայացընէ 25,000 շունչ:

Կիլիկիոյ եւ Իգմիրի պարպումին, ստուար թիւով հայեր կը դիմեն Մասիլիա, կը հաստատուին Գան Օտտօ գաղթականներ 1923—1926, ու կը ցրուուին Ֆրանսայի ներսերը:

Մարսիլիոյ առաջին հայ վարժարանը հիմնուած է Գան Օտտօյի մէջ 500 երկսեռ աշակերտներով եւ 16 ուսուցիչներով: Վարժարանի տնօրէն ուսուցիչը եղած է տողերս գրողը 1923—1926 թւին մինչեւ Գաղթականի լիֆիտասիօնը: Քէմփի տնօրէն՝ Պ. Թ. Խաչիկեան եւ պարսկական հիւպատոս (մեռած) Պ. Տիգրան Միրզահանց, մեծ հոգածողութիւն ցոյց տուած են գաղթականի մեր առաջին կրթարանին վրայ, որ երկու յաջորդական սերունդներու՝ հայերէն եւ Փրանսերէն լեզուներով բարձրագոյն նախակրթարանի ուսում ջամբած է, Փրանսական Գիտական Կաճառի գնահատականներով:

Գաղթականէն յետոյ Մարսէյլ Սթանիսլան Թոռան Հայ մատրան մէջ գոյութիւն ունեցած է 1924—30 հայ ազգ. կեդր. նախակրթա-

րանը : նոյն թուականներէն սկսեալ Սէնթ Մարկրիթ, Սէնթ Անթուան, Սէն ժէրօմ եւ այլ արւարձաններու մէջ, գոյութիւն ունեցած են մանկապարտէզ—նախակրթարաններ, ինչպէս նաեւ Դպրոցասէր Տիկնանց Ընկերութեան վարժարանները, բայց տնտեսական եւ տեղական օրէնքներու արգելիչ պատճառներով 1922 թ. ինփակուած են, միայն Սէնթ Մարկրիթը եւ Սէն Լուն յամառօրէն շարունակած են պահել իրենց մանկապարտէզներու գոյութիւնը. իրենց կարգին Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ հոգ. հովիւ Պատուելի Ղազարոսեան Մարտէյլի եւ մէկ երկու արուարձաններու մէջ պահած է հայերէն լեզուի ուսուցման դասաւանդութիւնները:

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՆՈՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՒ ՄԱՐՍԷՅԸ

Տիեզերական արդի մարդախոշոր պատերազմի դրուագները գրի առնելու համար, ահագին մեջան եւ թուղթ պէտք է սպառել:

Պատմական Մասիլիան, իր մէկ միլիոն բնակչութեամբ, հինգ տարի անդադար, իր կարգին օդէն ու ցամաքէն մահացու հարուածներ ստացաւ: Մեռաւ եւ ողջնցաւ՝ սովի, զրկանքներու եւ մահուան ճիրաններուն մէջ գալարւելով: Եթէ 1945 օգոստոս ամսոյ դաշնակից յաղթական ուժերը քիչ մը եւս յապաղէին, Մասիլիոյ մէկ միլիոն բնակչութիւնը, Տեւտոն իժերէն հալածական, հայկական «Տէր Զօր»ի ըսպանդանոցը պիտի առաջնորդուէին:

Փրանսական Ռէզիսթանսը, որուն մաս կը կազմէին Ս. Դ. Հնչակեան բոլոր Մասնաճիւղերու ընկերները եւ Դաշնակից ուժերը մաքրեցին Հիթլերական հորդաները, Փրանսան գտաւ իր ազատութիւնը եւ «ծագեց նոր արեւ»:

Կազմուեցաւ Հայ Ազգային Ճակատ (ներկայ անունով Հայ Ազգ. Միութիւն), որունմիջոցաւ նոր թուիչք ստացան Հայ գեղարուեստն ու կրթական գործը:

Մարտէյլը ներկայիս ունի ուսումնական խորհուրդ, 20 կրթական յանձնախումբեր եւ կրթարաններ:

Ս. Դ. Հնչակեան «Փարամազ» թատերախումբը, որ հիմնուած է 1926 թուին, «Քսան Կախաղաններ»-ու բեմադրումներով Մարտիւհայտութեան հայրենասիրական եւ գաղափարական զգացումները թունդ հանող գովելի ազդակ մը դարձած է: «Փարամազ» թատերախումբը մինչեւ այժմ տուած է 60 ներկայացումներ, ժողովրդական բոլոն ծափերու արժանանալով: Իր հիմնական նպատակը եղած է նոր սերունդը հայ պահել եւ անոր ջամբել սօցիալիստական գիտական ուսումը, որպէս ապագայ Խ. Հայաստանի քաղաքացիներ:

«Փարամազ» թատերախումբէն զատ Մարտիւի մէջ գոյութիւն ունին «Նոր Սերունդ» եւ «Հայ Ազգ.» թատերախումբերը:

«Նորք» Մարզականը եւ Հ. Մ. Ը. Մ. ը յաղթական եւ պատուաբեր մրցումներ կը մղեն:

Պետական Հայ Կ. Խաչը եւ «Կապոյտ Խաչը եռանդունօրէն կը գործեն: Յաւալի է միայն դիտել, որ երկու խաչուհիներու նպատակը նոյնը ըլլալով հանդերձ, զատ զատ կը գործեն:

Ֆ. Ա. Մ. ի հրաւերով ընտրուած է Տաճկահայ Դատի Պաշտպան Յանձնախումբ: Պատի՛ւ մեր կօչկակար արհեստակիցներուն, դերձակներուն եւ բանւորներուն, որոնք առատաձեռնօրէն մասնակցեցան ընդ. հանդանակութեան:

Խանդավառութիւնը մեծ է ժողովուրդին:

Հայրենաքաղճ հայութիւնը՝ բուռն կերպով կը ցանկայ, որ փութով լուծուի մեր արիւնոտ արդար դատը, բացուին հայրենի դռները ու անիկա վերադառնայ «Աւետեաց Երկիր» — իր ին. Հայաստանը:

ԱՐԱՄ ՃԷՎԻԶ

ՄԱՀ ԸՆԿ. ՆՈՒՊԱՐ Ա. ԳԱԲԼԱՆԵԱՆԻ

Ընկ. Նուպար Գաբրանեան ծնած էր 1919 օգոստոս 17ին: Հայրը, ընկ. Աւետիս Գաբրանեան, 1915ին Շար-գըշլայի մէջ իբրեւ յեղափոխական կը ձերբակալուի եւ բանտ կը նետուի: Թուրք ոճրագործ ոստիկանութիւնը բանտին մէջ դժոխային տանջանքներու կ'ենթարկէր հայ բանտարկեալները՝ զանոնք խոտով անցնելու պատրուա

կին տակ : Ծեծի տակ դալարուող դժբախտ հայերու աղէտը մի ճիշեր կը բարձրանային ամէն անկիւնէ : Ոմանք խնդեցած են , ուրիշներ հողովարքի մէջ :

Ընկ . Աւետիս կ'սպասէ իր կարգին՝ ենթարկուելու դանակոծութեան : Գիշերը , ուշ ատեն , օտարական մը զինք կ'արթնցնէ եւ կը հրամայէ հետեւիլ իրեն : Մարդ դադանները չորս օր ընկ . Աւետիսը չարչարելէ յետոյ կ'նետեն բանտին մէկ նկուղը : Քանի մը օր վերջ ալ խումբ մը հայ բանտարկեալներու հետ կ'ուզեն քշել անձանօթ ուղղութեամբ : Բոլորին ձեռքերը կ'սկսին կապել : Բայց երբ կարգը կուգայ ընկ . Աւետիսին , չուանը կը հատնի եւ իր աքսորուիլը կը յետաձգեն ուրիշ օրուան :

Մինչ այդ տեղւոյն կառավարութիւնը պէտք կ'ունենայ պալատարի : Ընկ . Աւետիս արհեստով պալատար էր . եւ այդ հանդամանքի շնորհիւ բանտէն ազատ կ'արձակուի :

1918ին , զինադադարէն վերջ , կը փոխադրուի Սամսոն , ուր կը ծանօթանայ հայ հերոսախումբի պետ Հաճի սէկի հետ եւ կը դառնայ անոր աջակիցը : Օր մը , սակայն յոյն աւազակախումբէ մը յարձակման կ'ենթարկուին եւ մեր ընկերը կ'սպաննուի 13 հոկտ . 1919ին , իր ետին ձգելով կինը եւ 2 մանչ դաւակները՝ Յակոբը եւ Նուպարը :

Այրի Տիկ . Պէտթըրիս Գարլանտան , հոս հոն թափառելէ յետոյ , Ֆրանսա կը հաստատուի 1928ին եւ իր ամուսնոյն դադարումը տողորուած , մեզի այցելած էր եւ յայտնած իր ջերմ փափաղը , որ իր որդին Նուպարը դործէ Հնչակեան դրօշին տակ : Եւ Նուպար եղաւ Ս . Էթիէնի Ս . Դ . Հնչ . Մասնաճիւղին եռանդուն անդամներէն մին՝ կատարելով իր բոլոր պարտականութիւնները :

1939ին , երբ պայթեցաւ համաշխարհային Բ . մեծ պատերազմը , Ս . Էթիէնի Հնչ . ընկերներէն շատերը , որոնց մէջ նաեւ ընկ . Նուպար , պատերազմի դաշտը սլացան՝ իրենց երկրորդ հայրենիքին՝ Ֆրանսայի հանդէպ կատարելու համար իրենց պարտականութիւնը :

Ֆրանսայի պարտութենէն յետոյ ալ ընկ . Նուպար չարունակեց իր զինուորական ծառայութիւնը երբ 1945ին

դարձեալ կանչուեցաւ իր բանակին հրամանատարութե-
նէն: Քանի մը ամիս հազիւ անցած էր, երբ հրաման կը
ստանայ բանակին մթերք բերել՝ քանի մը զինուորներու
հետ: Բեռնակառքը ճանապարհին արկածի կը հանդիպի
և ընկ՝ Նուպար վիրաւոր դետին կ'իյնայ: Անմիջապէս
կը փոխադրուի Պղանսօնի հիւանդանոցը, ուր և կը մեռ-
նի 13 սեպտեմբեր 1945ին:

Ս. Էթիէնի ամբողջ հայութիւնը ողբաց մահը ընկ-
Նուպարի, որ սիրուած էր գրեթէ բոլորէն՝ իր համեստ
բնավորութեան շնորհիւ: Սիրուած էր նաեւ զինուորական
շրջանակին մէջ:

Զինուորականութեան կողմէն մեծ շուքով տեղի ու-
նեցաւ թաղման հանդէսը և մարմինը ամփոփուեցաւ
Պղանսօնի գերեզմանատան մէջ:

Հանդիստ սակորներուդ, սիրելի ընկեր Նուպար:
Ծիրմիդ առջեւ կը խոնարհին Ս. Էթիէնի բոլոր ընկեր-
ներդ, որոնց սրտին մէջ անմեռ պիտի մնայ քու քաղցր
յիշատակդ:

Ս. Էթիէն

ՍՈՒՐԷՆ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ԱՄԷՆ ԱՆՈՆՑ ՈՐՈՆՔ «ԱՆՊԷՏՔ» ԿԸ ՆԿԱՏԵՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Զանազան վայրերու մէջ առիթը ունեցած եմ ներկայ
գտնուելու, լսելու և վիճելու այնպիսի հարցերու շուրջ
որոնց լուծումը վիճողներու մաքի տարողութենէն վեր
կը մնայ:

Օր մը, սրճարանի մը մէջ մի խումբ հայեր կ'վիճա-
րանէին օրուան անցուղարձերուն մասին, և ի վերջոյ
խօսք կը բացուի հայ քաղաքական կուսակցութիւններու
վրայ, և մեր այս խիկարները կը դանհն որ կուսակցու-
թիւնները անպէտ են:

Այսպէս մտածողներուն մենք կուզանք հրապարա-
կաւ յայտարարել, որ հայրենիքի մը փրկիչները միշտ ե-
ղած են կուսակցութիւնները, ինչ հոսանքի ալ պատկա-

նին անոնք: Ոչ ոք կրնայ հակառակը պնդել. մտածեցէք որ եթէ ձեր այդ «անպէտ» նկատած կուսակցութիւնները գոյութիւն չունենային, ի՞նչ պիտի ըլլար Հայ Ժողովուրդին վիճակը: Հայութիւնը պիտի ձուլուէր իր ապրած երկրին բնիկ տարրին հետ եւ միանդամ ընդ միշտ սեւ գիծ մը պիտի քաշէինք Հայութեան վրայ: Եւ անվարան պիտի ըսեմ, որ մեր աշօրութեան փոքրիկ բայց սիրելի Ս. Հայաստանը եթէ կայ, չնորհիւ Հայ կուսակցութիւններուն և, որոնք իրենց լաւագոյն ընկերները դո՛ւ տուն հայրենիքի ազատութեան համար:

Եւ այդ Հայ կուսակցութիւններուն մէջ յեղափոխութեան ատաջին շնորհը հնչեցնողը եղած է Հնչակեան կուսակցութիւնը:

Այսօր ունինք հայրենիք մը: Ամէնքս ալ պէտք է մեր աչքերը հոն ուղղենք եւ վերադառնանք մեր պապերուն օճախը: Ասիկա չի նշանակեր թէ՛ կուսակցութիւն մը իրաւունք ունի իր խմբակցական շահերուն ստորադասելու հայրենիքի շահերը: Դժբախտաբար, մեր մէջ կան այնպիսի կուսակցութիւններ, որոնք իրենց կուսակցական շահը կը զերադասեն ազգի շահերուն եւ կուզեն առաջ տանիլ իրենց Նսր եւ ամէն ինչ իրենց սեփականութիւնը դարձնել: Մենք այդպիսիներուն կ'ըսենք. — ոչ, պարոններ, ազգ մը միայն մէկ կուսակցութեան չօրհանկանիք եւ ոչ ալ Ազգային Միութիւնը որեւէ կուսակցութեան մը սեփականութիւնը կրնայ դառնալ:

Այսքան լուսարանութիւններէ վերջ, մեր ջէպը հայրենակիցներուն կը մնայ՝ լաւ մտածել եւ չմնալ կուսակցական շարքերէ դուրս: Կուսակցութեան մը անդամակցելէ առաջ, սակայն, պէտք է լաւ ուսումնասիրել անոր ծրագիրը, որպէս զի ասպաղային, 20—30 տարի կուսակցութեան մը մէջ գործելէ յետոյ, չըսեն թէ սխալք եւ եւ շարունակ փոխեն իրենց գոյնը: Այդպիսիները քրքէք չեն կրնար ազգային լաւ գործ մը կատարել:

Հասկցողին շատ բարեւ:

Մարտէլ

Մ. ՅՈՒՇԱՐԱՐ

Մենք զինուորներն ենք Սոցիալիզմի,
Արթուն պահակներ Մայր Հայաստանի.
Զքէն ու ոխ չունինք ոչ մի այլ ազգի,
Խաղաղութիւն կ'ուզենք ողջ աշխարհի:

Հերիք է որքան համբերող եղանք,
Բաւական է մեր կրած չարչարանք.
Մերն է ապագան մերն է յաղթանակ
Բացագանչելով յառաջ ընթանանք:

Հայ կուսակցութեանց մէջ առաջնակարգ,
Բանորին առաջնորդ եղաւ Հնչակ,
Նա պայքարեցաւ երկար ժամանակ,
Մեծ գոհողութեամբ շահեց յաղթանակ:

Երէկ տօնեցինք ազատ, համարձակ,
Մայր Կուսակցութեան փառաց յաղթանակ,
Բարձր բռնելով կարմիր դրօշակ,
Հնչակեան անուն Հայութեան պարծանք:

Ուժ տանք ընկերներ՝ Մայր Հայաստանի
Վերջին հանգրուան մեր հոն պիտ'լինի.
Այնտեղ վախ չկայ ոչ մի վտանգի
Շընորհիւ հսկայ Կարմիր Բանակի:

Կարտան

ԳԵՈՐԳ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

Ընկ. Գ. Գալուստեան 1915ի ահեղ ջարդերու եւ տարագրութեան զոհերէն մէկն է, որ հրաշքով մը կ'ազատի ստոյգ մահէ եւ ուրիշ

չատ մը անուսում որբերու հետ կը ժամանէ Ծրանսա, ուր բանւորական տաժանելի աշխատանքէ վերջ, կը ջանայ դոհացում տալ իր ընթերցասիրութեան պապակին, եւ ինչպէս կը գրէ մեզ, «Նոր Երկիր»ը կը դառնայ իր ուսուցիչը: Այժմ, գրեթէ առանց տառասխալի նամակներ կը գրէ: Քաջալերելու համար իր գրասիրական ջանքերը, կը հրատարակենք իր սոյն ոտանաւորը, որ ձօնուած է Հնչ. Կուսեան Յիւնամեակին:

Խմբ.

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ

4,000Է ԱԻԵԼԻ ՀԱՅԵՐ ՆԵՐԿԱՅ Կ'ԸԼԼԱՆ ՔՍԱՆՆԵՐՈՒ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄՆԵՐՈՒՆ

Պատերազմին հետեւանքով մօտ եօթը տարիներէ ի վեր լուռ մնալէն վերջ, դարձեալ ասպարէզ լըջաւ Մարտէյլի Ս.Դ. Հնչ. «Փարամազ» թատեքստումբը՝ առաջին առթիւ ներկայացնելով ընկ. Ս. Շահէնի «Քսան կախաղաններ»ը, որ մեծ յաջողութիւն գտաւ: Ամէն տեղ ուր որ բեմադրուեցաւ, սրահը ծայրէ ի ծայր կը լեցուէր եւ շատերն ալ ոտքի վրայ կը մնային:

Ա. անգամ, 22 դեկտ. 1945ին Ս. Ժէնով, Պար Մանուկի մէջ բեմադրուեցաւ: 23 դեկտեմբերին Ս. Մարկըթ Աղղ. ձախտի սրահին մէջ, Գ. անգամ Պոմօնի Ծլօրիալ Սինէմային մէջ, որուն հաղարէն աւելի աթոռները բաւական չեղան խուռներամ բաղմութեան համար: Գ. անգամ 13 Յունի. 46ին Պուլլառ Օտտօյի Պար Էնթէրնաթիօնալին մէջ, ուր նոյնպէս խուռն բաղմութիւն ներկայ էր: Ե. անգամ Ս. Անթուանի Սինէմա Րիցին մէջ, որ շատ փոքր եկաւ թատերասէր ժողովուրդին համար: Զ. անգամ 18 փետր. 46ին, Մարտէյլի Կեդրոնը ըիւ Տ'Օպաներ Սալ Մաղընօի մէջ: Այսպէս,

մեծ յաջողութեամբ վերջացան «Քսան Կախաղաններ» ու ներկայացումներ, որոնց աւելի քան 4,000 հայեր ներկայ դտնուեցան եւ խիստ դուր տպաւորութեան տակ մեկնեցան: Մինչեւ այսօր ոչ մէկ կազմակերպութեան ներկայացումները նման յաջողութիւն չէին դտած:

Դերակատարներէն ընկ. Ե. Սարըպօղոսեան՝ փարամազի դերին մէջ ի յայտ բերաւ իսկապէս դերասանի մը բոլոր յատկութիւնները, ժողոնուրդը ջերմ ծափերով կը յայտնէր իր դնահատութիւնը: Ենգօի դերին մէջ ընկ. Ա. Մասեան եւ Արշակի դերին մէջ ընկ. Յ. Մեօեան շատ յաջող լին իրենց առողանութեամբ: Ժամկոչի դերին մէջ կը փայլէր ընկ. Յ. Տ. Յարութիւնեան որ խաղին ամբողջ տեւողութեանը խնդալէն կը մարեցնէր ներկաները իր միմոսական ձեւերով: Ընկ. Մ. Տէր Յարութիւնեան՝ Վանահօր դերին մէջ կատարեալ էր: Ընկ. Գ. Արդումանեան՝ Միաբանի եւ Հ«ճայի դերերուն մէջ ի յայտ բերաւ դերասանայան կարողութիւն եւ բոլորին դովասանքին արժանացաւ: Ընկերուհի Հ. Տէրտէրեան շատ յաջող էր Հօրմիկ Բօրօի դերին մէջ: Ընկ. Մ. Խրաբեան անթերի էր կզուկ Մարտէի դերին մէջ: Սաթենիկի պատասխանատու դերին մէջ փայլեցաւ ընկերուհի Զարուհի Պապօեան եւ արժանացաւ ժողովուրդի դնահատանքին: Օրդ. Հ. Կիւլէսէրեան՝ Սիրանի եւ Հայաստանի Ոգիի դերերուն մէջ ցոյց տուաւ լաւ դերակատարուհիի մը ձիրքերը՝ հակառակ առաջին անգամ ըլլալով բեմ բարձրանալուն: Տօքթ. Պնէնէի դերին մէջ շատ յաջող էր ընկ. Աւետիս: Նոյնպէս ընկ. Գասպար Ծիհանկիւլեանի դերին մէջ: Աչքեպաշեանի դերին մէջ ընկ. Ա. Գաբրիէլեան փայլեցաւ, թէեւ առաջին անգամ ըլլալով բեմ կ'ելլէր: Վանիկի դերին մէջ Նոյնպէս յաջող էր ընկ. Յ. Հալարեան՝ դաւակը ընկ. Ստեփան Հալարեանի, որ դուր գնաց Մարտէյի նաւահանգիստի առաջին ոմրակոծման՝ Ամերիկացիներու կողմէն: Մ. Ղազարեանի դերին տէրն էր ընկ. Յակոբ: Մարթայի դերը փառուն կերպով տարաւ

ընկերուհի Մ. Տէր Յարութիւնեան : Ընկ. Ա. Անդրէաս-
եան կատարեալ պատկերն էր Էնլէրի, իսկ Թալէաթի
դերին մէջ ընկ. Մ. Քէշիշեան կատարեալ թուրքի տի-
պար էր իր գոռովութեամբ եւ խտարարոյցութեամբ,
եւ ամենուրեք կ'արժանանար ժողովուրդի նախատին-
քին, ինչ որ ցոյց կուտայ թէ կատարեալապէս տիրացած
էր իր դերին : Ընկ. Մեւոեան՝ Ֆօն Սանդէքսի դերին
մէջ կատարեալ էր : Եասեանի (մատնիչի) դիւային դե-
րին մէջ ընկ. Խ. Տէրտէրեան անմրցելի էր, ժողովուր-
դը զինք կտոր կտոր պիտի ընէր եթէ իսկական մատնիչը
ըլլար : Ջինուրականի դերին մէջ ընկ. Ա. Աւագեան յա-
ջող էր : Յաջող լին նաեւ զինուորներն ու ոստիկանները :

Այս ներկայացումներուն յաջողութիւնը կը սղար-
տինք Շրջանիս Մասնաճիւղերուն եւ անհատ ընկերնե-
րու ջանքերուն : Ներկայացումներու ընթացքին երգուե-
ցան Հնչակեան խմբերգներ եւ բանախօսութիւններ : Ս.
Ժէոօմի, Ս. Մարկրիթի, Ս. Անթուանի ու Մարտէյի
մէջ բանախօսեց ընկ. Ա. Արագեան, իսկ Պօմօնի եւ
Պուլվառ Օտտօի մէջ ընկ. Արամ Զէվիդ : Ընկեր բանա-
խօսները բացատրելէ յետոյ Քսաններու կեանքն ու
դործունէութիւնը, յորդոր կարգացին սլաւորաստ դըտ-
նուիլ՝ վերադառնալու համար Խ. Հայաստան : Բանա-
խօսեցին նաեւ ընկերներ Ս. Իսրայէլեան եւ Արամ Գրի-
գորեան « Փարամաղ » թատերախումբի դաղութներու
մէջ կատարած ազգօգուտ դործունէութեան մասին եւ
ջերմապէս ծափահարուեցան :

Ժողովուրդը ամենուրեք թատերասրահներէն մեկ-
նեցաւ խիստ գոհ տպաւորութեան տակ :

Մարտէյի Ս. Դ. Հնչ. « Փարամաղ » թատերախում-
բը, փետրուարի վերջերը, Ս. Ժէոօմի մէջ ներկայացու-
ցած է « Թալաթի Անկումը » ի նպաստ Ս. Միթրիի Պ.
Կարմիր Խաչին եւ Կրթական Յանձնախումբին, որ դովե-
լի ջանքեր կ'ընէ տեղւոյն դպրոցին տարեկան 40,000 Փր.

պիւտոժէն ապահովելու համար, որպէսզի հայ մանկունքն չի զրկուի հայկական դաստիարակութենէ:

Այդ առթիւ, Կրթական Յանձնախումբին նախագահը ընկ. Կ. Ա. Պողոսեան խօսած է չահեկան ճառ մը որուն զլիաւոր մասերը կը ներկայացնենք «Նոր Երկիր»ի ընթերցողներուն. —

Յարգելի հայրենակիցներ,

Հայ Ազգ. Ընդ. Միութեան եւ Հայ Կար. Խաչի Սէն Միթիւրի վարչութիւնները ինձ վրայ պարտականութիւն դրին, որ վարագործը բացուելէն առաջ, այս բեմէն քանի մը խօսք ըսեմ ձեզ:

Այսօր, ամբողջ աշխարհի վրայ ցրուած հայութիւնը կը պահանջէ իր պատկենական իրաւունքը, որ ծանօթ է Հայկական Դատ անունին տակ: Եւրոպայի մէջ հասակ նետած հայ նոր սերունդը, դժբախտաբար, որոշ դադար փար չունի մեր ապրած երէկուայ դարհուրելի օրերուն մասին: Այս իսկ պատճառով, «Թալաւթի Անկումը»ի բեմադրութեամբ նպատակ ունինք հայ նոր սերունդին ներկայացնել մեր ցեղին կրած ահաւոր հալածանքներուն եւ սոսկալի տառապանքներուն մէկ փոքրիկ պատկերը ներկայացնել:

«Հայկական Դատը հայոց ոսկորներուն տակ պիտի թաղեմ» ըսած էր մեծ ոճրագործ Թալաւթ:

Հայ պատուական եւ աշխատասէր ժողովուրդը բնաջնջելու համար Իթթիհատի տուած դիւային որոշումն էր որ Թալաւթի բերնով այնքան շնականօրէն կը յայտարարուէր ամբողջ աշխարհին:

Իթթիհատ Թէրազը կողուած ոճրագործ խմբակը, օգտուելով Եւրոպական ընդհ. պատերազմի ներկայացուցած պատեհառիթէն, դործադրեց իր սպառնալիքը՝ մէկ միլիոնէ աւելի անմեղ հայեր կոտորելով եւ ջարդէն ազատուած իսլեակներն ալ Տէր Զօրի անապատները արքորելով:

Բայց մօխիրներու եւ աւերակներու տակէն ցցուեցաւ

Հայու վրէժխնդիր ողին եւ Թալաթի գիտադաստ ընկաւ
իր ոճիրները քաջաւերող Վիճէլմի մայրաքաղաքին փո-
ղոցներուն մէջ: Իսկ Հայութիւնը, զոր կը կարծէր բնա-
ջնջած ըլլալ, յարութիւն առաւ՝ արատութեան դրօշն ի
ձեռին, Խորհ. Հայաստանի ստեղծումով:

Յանուն Արդարութեան եւ Իրաւունքի յանուն բոլոր
բռնապետներու տապալման եւ փոքր ազգերու ազատա-
դրութեան մղուած վերջին մեծ պատերազմին մէջ մեր
Խորհ. հայրենիքը լիովն կատարեց իր պարտականու-
թիւնը եւ այժմ կը հետապնդէ Հայկական արդար Դա-
տին լուծումը՝ պահանջելով Թրքահայաստանի միացու-
մը Խորհ. Հայաստանին:

Հեռու չէ, ուրեմն, այն օրը, երբ արտասահմանի
մէջ ցիրուցան ապրող հայերս դունդադունդ պիտի եր-
թանք մեր սիրելի հայրենիքը՝ ալ աւելի ծագկեցնելու
համար դայն, որ արդէն հսկայաքայլ կը յառաջդիմէ իր-
բեւ մէկ հաւասարադօր անդամը Խորհ. Միութեան:

Կեցցէ՛ Խորհ. Հայաստանը եւ կեցցեն հայրենիքէն
դուրս ցարդ տքնած ու աշխատած մեր մտաւորականնե-
րը, որոնք սեւէ զոհողութեան առջեւ կանդ չառին Հայ
բազմաշարժար ժողովուրդի ազատադրութեան համար:

**

Ս. Դ. Հնչ. Մարտէլի «Փարամաղ» թատերախում-
բը, «Քսան Կախաղաններ»ու ներկայացումները մեծ յա-
ջողութեամբ լրացնելէ վերջ, ժողովուրդին բուռն փա-
փաղին դոհացում տալու համար ձեռնարկեց ընկ. Ս. Շա-
հէնի «Թալաթի Անկումը»ին: Մարտէլի ամէն կողմե-
րէն դանադան Միութիւններ կը խնդրէին որ ի նպաստ ի-
րենց ներկայացումներ տրուէին: Թատերախումբը այդ
խնդրանքները ներկայացուց Շրջանիս Վարիչ Մարմնին,
որը նկատի առնելով դիմող Միութիւններու ազդօգուտ
հանդամանքը, արտօնեց ընդառաջել անոնց սրահանջնե-
րուն, առանց նկատի առնելու մեր նիւթական շահը:

Ա. ներկայացումը տեղի ունեցաւ փետր. 23ին, շաբաթ իրիկուն, Սէն Ժէոսմ, Պար Մանուկի սրահին մէջ, ի նպատակ չ. Ա. Բ. Մ. եան եւ Պետ. Հայ Կարմիր Սաշի Մասնաճիւղին, որուն անդամ-անդամուհիները ոչ մէկ ջանք խնայած էին ներկայացման յաջողութեան համար. սրահը ծայրէ ի ծայր լի էր երկսեռ ընտրեալ բազմութեամբ: չ. Ա. Բ. Մ. եան ետանդուն անդամներէն ընկ. Կ. Պողոսեանի գեղեցիկ ուղերձէն յետոյ, սկսաւ ներկայացումը, որ անցաւ մեծ յաջողութեամբ:

Օր մը վերջ, նոյն թատերգութիւնը բեմադրուեցաւ Պոմօն՝ Ծօրիալ Սինէմային մէջ, նախաձեռնութեամբ տեղւոյն Ս. Դ. Հնչ. Մասնաճիւղին: Հայ հասարակութիւնը ժամանակէն առաջ արդէն լեցուած էր սինէմայի հակայ սրահին մէջ: Հոս բացման խօսքը ըրաւ ընկ. Ա. Արապեան՝ հրաւիրելով Ֆրանսահայութիւնը արձանագրուիլ ներգաղթին, որպէս զի ամէնքս միասին երթանք մեր Աւետեաց Երկիրը՝ Սօց. Խ. Հայաստան: Ներկանեւրը բոլորն ծափերով ընդունեցին ընկերոջ այս կոչը:

Յաջորդ շաբաթ, մարտ 3ին, խումբը փոխադրուեցաւ Սէնթ Մենթուան՝ պատասխանելով Պետ. Հայ Կարմիր Սաշի հրաւերին: Հակառակ աննպատակին, Պար Մագնուտի սրահը ծայրէ ի ծայր լեցուած էր: Տեղւոյն Սաշուհիներէն Տիկ. Սիրանոյշ իր բացման խօսքին մէջ շնորհակալութիւն յայտնեց «Փարամաղ» թատերախումբին, որ իր սիրալոյսով մասնակցութիւնը բերած էր այս բարի նպատակին համար: Կարմիր Սաշի Կեդրոնի անդամուհիներէն Տիկ. Հեղինէ նոյնպէս խօսեցաւ, յետոյ եղան հին եւ նոր կենցաղի խմբերգներ եւ մեներգներ փոքրիկներէ կազմուած «Նոր Քնար» երգչախումբի կողմէն՝ ղեկավարութեամբ Պ. Թօփալեանի:

Դ. րդ ներկայացումը տեղի ունեցաւ Ս. Մարկրիթ, մարտ 10ին, չ. Ա. Բ. Մ. եան երեկոյեան հայերէն դասընթացքի դպրոցին ի նպատակ, Աղղային Տան սրահին մէջ որ շատ փոքր եկաւ եւ շատ շատեր ստիպուեցան ոտքի

վրայ մնալ: Յաջորդ օր, Բշ. երեկոյ ներկայացուեցաւ Սալ Մաղընօի ծանօթ սրահին մէջ, նախաձեռնութեամբ քաղաքի Ս. Դ. Հնչ. Մասն.ի: Ի դարմանս շատերու, սրահը լեցուն էր ընտրեալ բաղմութեամբ՝ հակառակ աննըպաստ օդին: Սիջնարարներուն, դաշնակի վրայ գեղեցիկ կտորներ նուագեցին Օր. Պերճուհի Արապեան եւ ուրիշներ: Ընկ. Արապեան հոռի եւ խօսելով, թուեց «Փարամազ» թատերախումբին ազդօգուտ ձեռնարկները: Թատերախումբին 35 անդամները, ըսաւ ան, հաւաքուած Մարտէյի արուարձաններէն, իրենց գիշերուան քունը խանգարելով, նոյն իսկ իրենց երեխաները հետեւնին առած, գիշեր ցորեկ փորձեր ընելով, կրցան, մեծ զոհողութիւններէ վերջ, երեք ամսուան մէջ 11 տեղ ներկայացնել «Քսանները» եւ «Թալաթի Անկումը»: Ոսեցաւ նաեւ Պոլսոյ Հայ Տրամաթիք Թատերախումբի երիտասարդ անդամներէն Պ. Ռշտունի, որ այս պատերազմի ընթացքին տարագրուած էր Պերլին: Ան պատմեց թէ այցելած է Սոդոմոն Թէհլիրեանի բնակարանը եւ անոր գլխաւոր շէնքը, ուր բնակած էր ոճրագործ Թալաթ: Մեծ եղաւ դարմանքս, ըսաւ ան, երբ տեսայ որ ոմբակոծումէն քանդուած էր ամբողջ փողոցը երկու կողմէն, իսկ կանգուն մնացած էին միայն այդ երկու պատմական շէնքերը: Այս դարմանքիս տարուբերումին մէջ էի, երբ յանկարծ հնչեց ահազանգը եւ վաղեցիք ապաստարան: Ահազանգը լրանալէն յետոյ երբ դուրս ելայ, տեսայ որ Թալաթի բնակած շէնքն ալ քանդուած է, կանգուն չէր միայն Թէհլիրեանի շէնքը: Այն ատեն ըսի, որ պիտի կործանի Թուրքիան իսկ պիտի վերականգնի Հայաստանը:

Այդ երեկոյ «Փարամազ» թատերախումբը իր ամենափայլուն խաղարկութեամբ արժանացաւ բոլոր ներկաներու գովասանքին:

Յոտնկայս երգուեցաւ «Հեռաւոր Երկիր»ը եւ վերջացաւ այս յիշատակելի հանդէսը:

վերջին ներկայացումը տեղի ունեցաւ մարտ 1917-ին, կիրակի կէսօրէ վերջ ժամը 3ին, Պուլվար Օտտո Պարէնթէրնստիօնալի մէջ, նախաձեռնութեամբ տեղւոյն Ս. Դ. Հնչ. Մ. ին։ Ինչպէս ամէն տեղ, հոս ալ հոծ բազմութիւն մը ժամանակէն առաջ խուժած էր սրահ։ Խօսեցաւ ընկ Արամ Զէվիդ թուելով Հնչ. Կուսակցութեան 60 տարիներու մէջ ունեցած դործունէութիւնը հայ իրականութեան մէջ։

Թատերախումբիս ղեկավար ընկ. Եղեկէէլ Սարըպօղոսեան հրաշալիօրէն կատարեց Թէհլիբեանի դերը եւ մինչեւ վերջ լարուած պահեց բոլորին ուշադրութիւնը։ Բ. արարի ջարդի տեսարանին մէջ ան ոչ միայն արտաւանգ ալ եւ արտասուել տուաւ բոլոր ներկաները։ Հօրը՝ Հաճի Յակոբի դերին մէջ ընկ. Խ. Տէրտէրեան պատկանելի ծերունի մը եղած էր եւ խիստ պաղարիւն յեղափոխական։ Մօրը՝ Տիկ. Ոսկէկի դերին մէջ ընկ. հի. Հ. Տէրտէրեան Հաճի Յակոբի արժանի ծեր կինն էր իր շարժում ձեւովը եւ ձայնի յարմարութեամբը։ Քրոջը՝ Վարսենիկի դերին մէջն էր ընկ. հի. Մ. Տէր Յարութիւնեան, նոյնպէս Մերճան հանրմի (Թալաթի կնոջ) դերին մէջ։ Փոքրիկ եղբօրը դերը յաջողապէս կատարեց փոքրիկն ժանս։

Շատ յաջող էին ընկ. Հ. Մելիօեան Թալաթի դերին մէջ եւ ընկ. Ս. Անդրէասեան Էնվէրի դերին մէջ։ Զաւէն Պատրիարքի դերը այնքան լաւ կատարեց ընկ. Մ. Տէր Յարութիւնեան, որ կարծես նպատակ ունի վերջ ի վերջոյ Տէրտէր ըլլալու։ Ընկ. Ա. Մասօեան ոստիկանապետ Համտիի դերը կատարեց իսկական թուրքի մը պէս։ Ընկ. Յ. Տէր Յարութիւնեան Բիճայի եւ Կարսօնի դերերուն մէջ կը փայլէր եւ ժողովուրդին տրամութեան բոլորները դուարթութեան կ'փոխէր։ Հայկուհիի եւ Լօլայի դերերուն մէջ փայլեցաւ ընկ. հի. Զարուհի Պապօեան իր լաւ առողջանութեամբ։ Ոգիներու դերերը յաջողութեամբ

կատարեցին Օր. Հ. Կիւլէսէրեան՝ Մայր Հայաստանի, ընկ.Հի Մ. Գարրիէլեան՝ Աստղիկի, ընկ.Հի Արղումանեան՝ Յաւակի, Օր. Սիմոնեան՝ Մեղմունիի: Արամ ԷՓ.ի դերին տէրն էր ընկ. Ա. Գարրիէլեան: Ընկ. Յակոբ Հաղարեան՝ Արեւեանի դերով: Աւելածուի դերին մէջ շատ լաւ էր ընկ. Գ. Արղումանեան: Ոստիկաններու եւ թերթավաճառներու դերերը յաջողապէս կատարեցին մեր երիտասարդ ընկերներ՝ Մահտեսեան եղբայրները: Ներկարարի դերը՝ փոքրիկն Կ. Արղումանեան: Ամէնքն ալ յաջող էին իրենց դերերուն մէջ. ժողովուրդը խիստ զոհ տպաւորութեան առկա մեկնեցաւ թատերասրահէն:

«Փարամաղ» թատերախումբը իր խորին շնորհակալութիւնները կը յայտնէ այն բոլոր ընկերներուն, ընկերուհիներուն եւ բարեկամներուն, որոնք իրենց սիրայօթար մասնակցութեամբ սատար հանդիսացան ներկայացումներու յաջողութեան համար. մասնաւոր շնորհակալութիւններ Պ. Ռշտունիին, որ իր սիրայօթար մասնակցութիւնը բերաւ դիմադարձաբարութեան գործին:

Մ. ՅՈՒՇԱՐԱՐ

« ԹԱԼԷԱԹԻ ԱՆԿՈՒՄԸ » ՓԱՐԻՋԻ ՄԷՋ

Ապրիլ 7ին, կերակի կէսօրէ վերջ, ժամը 3ին, Փարիզի չքեղազոյն սրահներէն Միւթիւալիթէի պալատին մէջ ներկայացուեցաւ ընկ. Ս. Շահէնի « Թալէաթի Անկումը » եղերերգութիւնը Փարիզահայ լաւագոյն դերասաններու կողմէն՝ հովանաւորութեամբ Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան: Ներկայ էին հազարի մօտ հանդիսականներ, որոնց մէջ կը նշմարուէին բոլոր կուսակցութիւններու պատկանող մտաւորական ղեմքեր: Կարգապահութիւնը կատարեալ էր, եւ բոլոր ներկաները խոստովանեցան, որ ներկայացումը շատ յաջող անցաւ եւ մեծ եղաւ բարոյական յաղթանակը: Դերասանական

խումբին կողմէն՝ անուանի դերասան Սարիմ Մազսուտեան ջերմ շնորհակալութիւններ յայտնեց Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան, ինչպէս նաեւ ընկ. Վարդապետին որ ամէն ջանք ի գործ դրած էր սոյն ներկայացման յաջողութեան համար: Ներկաները բոլուն ծափերով ողջունեցին Մազսուտեանի խօսքերը:

«Թալէաթի Անկումը» չորս արարներէ բաղկացած եղերերգութիւն մ'է: Ա. արարը կ'անցնի Պոլիս՝ ոճրագործ Թալէաթի գրասենեակին մէջ, ուրիշ գաւառի կուսակալներուն հաղորդուեցաւ՝ Հայերը տարադրելու եւ ջարդելու որոշումը: Էնվէր համաձայն է այդ որոշումին եւ Զաւէն Պատրիարքին թախանձանքները անզոր կ'ըլլան այդ որոշումին գործադրութիւնը կատեցնել:

Բ. արարը կ'անցնի Երզնկա, ուր սկսած են հայ երիտասարդները զինւորադրել եւ մնացեալ ժողովուրդը տեսահանել: Ոստիկաններ կը ներկայանան Թէհլիրեան ընտանիքի տունը եւ լրբենի վարժունք կ'ունենան Սողոմոնի քրոջ եւ նշանածին հետ՝ փորձելով բռնի համբուրել այս վերջինը: Սողոմոն տուն վերադարձին կ'իմանայ իր նշանածին հանդէպ կատարուած անպատուութիւնը եւ կը վազէ ոստիկանատուն՝ իր ձեռքով պատժելու լիբը ոստիկանապետը: Բայց ջարդը սկսած է արդէն եւ Թէհլիրեանի տունն ալ յարձակումի կ'ենթարկուի, ուր կ'սպանուին Սողոմոնի հայրն ու մայրը եւ կ'առեւանդուին իր քոյրն ու նշանածը: Սողոմոն միայն կ'ազատի քիւրտի տարազ հագած ուսուցիչ Արամի միջոցով:

Գ. արարը կ'անցնի Պէրլինի մէջ, ուր Թէհլիրեան «ուսանող» է, միշտ մտադրազ, միշտ խռովայոյզ վիճակի մէջ: Իր տանտիրուհին Լօլան, որ սիրահարած է Սողոմոնին, եւ տան ծառան ի զուր ամէն միջոց կը գործածեն զայն զգաստացնելու եւ մխրթարելու համար:

Դ. արարին, Պէրլինի փողոցներէն մէկուն մէջ, Սողոմոն հանդիպելով Թալէաթին, ատրճանակի հարուածով դետին կը տապալէ զայն:

Ծանօթ դերասաններ Ա. Գաբելթեան (Սաղաւոն9, Վ. Ալթունեան (Թալէաթ9, Յ. Լաթիֆեան (Հանի Յակար), Լ. Յակոբ (Կարսօն) անդամ մ'ալ փայլեցողքին իրենց դերասանական տաղանդը: Գրիգոր Վահան Բիցաի, այլ մասնաւոր Աւելածուի դերին մէջ մեծ բնականութիւն ցոյց տուաւ: Սարիմ Մազսուտեան Արամ Էֆէնտիի եւ Աբէլեանի փոքր դերերուն մէջ խիստ յաջող էր: Գազջէին Ջաւէն Պատրիարք եւ Հայկուհի: Տիկ. Սօֆի (Ուկեկ) եւ Օր. Մինասեան (Վարսնիկ) տաղանդով պատկերացողքին իրենց վերադրուած անձերը: Գ. Բարիլոյսեան (Էնվէր) բնական եւ ինքնավստահ էր: Խ. Մաքինեան բերտ ու լսիրչ Ոստիկանապետ մը ներկայացաւ: Տիկ. Յ. Յուլիէ յաջող էր Օր. Լօլայի փոքր դերերին մէջ, ինչպէս եւ քերթավաճառ Կ. Պապահան:

Պէտք է շնորհակտորել բոլոր դերակատարները, ինչպէս նաեւ դերասան Խորէն Փափաղեանը, որ անձնուիրաբար ստանձնած բեմադիրի իր դժուարին պաշտօնը յաջողութեամբ կատարեց:

Ա. ԺԱՄԿՈԶԵԱՆ

«ՄՈՒՐԱՏ» ԹԱՏԵՐԱԽՈՒՄԲԸ

Ա. Դ. Հնչակեան Կուս. եան Իսի լէ Մուլինայի «Մուրաթ» թատերախմբի ներկայացումներու մասին Փարիզեան շրջանի թատերասէր հայ հասարակութիւնը մինչեւ այսօր գովեստով կը խօսի եւ բուն վաւառկ կը յայտնէ, որ այդ ներկայացումները կրկին բեմադրուին:

Արդարեւ մեր ժողովուրդին սրտին կը խօսին ընկ. Շահէնի «Թալէաթի Անկումը», Բոսան Կախաղանները», «Զէյթունի Ապստամբութիւնը» եւ «Հայաստանի Հարսանիքն», ինչպէս նաեւ ընկ. Լեւոն Մարտիրոսեանի «Յակոբ — Յարեթ» թատերգութիւնները, որոնք յաջո-

կոնթեմք ներկայացուցան պատերազմէն առաջ, իսկի
եւ Պուա Գօլօմպի քաղաքապետարաններու մեծ թատե-
րասրահներուն մէջ:

Այդ ներկայացումներու յաջողութեան համար ամէն
ջանք ի գործ կը դնէին Հնչակեան բոլոր ընկերները, իսկ
թատերական մասը կը ղեկավարէր գերասան ընկեր Ն.
Պշտիկեան: Այդ ներկայացումները իրենց դաստիարակիչ
դերը կատարեցին՝ ոչ միայն վերջիւնեցնելով մեր մօտիկ
անցեալը, այլ եւ մեզ յաւադրելով վաղուան սոցիալիս-
տական յաղթանակներու մասին:

ՈՒՆԵՑԻ

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԸ ԼԻՕՆԻ ՄԷՋ

Լիօնի մէջ ազգային կեանքը երբէք չդադրեցաւ պա-
տերազմի սկիզբէն մինչեւ վերջը: Գաղութիւ մէջ գոյու-
թիւն ունեցող երեք յարանուանութիւններն ալ շարունա-
կեցին իրենց դպրոցները: Բողոքականներու ժողովարա-
նին մէջ կը պաշտօնավարէր փրոֆ. Գ. Խայիկեան: Լու-
սաւորչական դպրոցին մէջ կը պաշտօնավարէին Տիկին-
ներ Մարի Շահինեան եւ Գիլէրմեան: Կաթոլիկներուն՝
իրենց Հովուապետը:

Եկաւ ազատագրումը: Քաղ. կուսակցութիւնները—
Ս. Ի. Հնչակեան եւ Դաշնակցական— (Ռամկավար գո-
յութիւն չունի հոս) որոնք գերման տիրապետութեան
ժամանակ լուծ էին եւ կղզուշանային հայերու վրայ հը-
րաւիրելէ գերմաններու ուշադրութիւնը, սկսան կամաց
կամաց շարժիլ: Միւս կողմէն, անոնք որոնք մինչեւ այդ
ատեն կը հայհոյէին ազգային բոլոր սրբութիւններուն,
եւ ոչ միայն չէին հետաքրքրուեր ազգային դատով, այլ

եւ ազգին գոյութիւնն իսկ կ'ուրանային, այս անգամ հրապարակ իջան տարրեր չափիկ հագած, եւ դարձան «սղլտակ լներ», «հերոսապաշտներ», հայ լեզուին աւգրականութեան «պաշտպաններ»:

Մեղի համար ուրախալի էր, անշուշտ, այդ մոլորեալներու վերադարձը դէպի հայրենի տուն. բայց անոնք սկսան դադութիս դեկավարի հովեր ալ առնել եւ արհամարհական վերք բռնել քաղաքական կուսակցութիւններու հանդէպ, առանց անդրադառնալու այն հանգամանքի վրայ որ առանց այդ կուսակցութիւններու, իրենց գոյութիւնը շատ կարճատեւ պիտի ըլլար:

Ազգային դարձօնքը այսօր աւելի քան երբէք զօրաւոր է: Հրապարակ իջած են դանազան Միութիւններ, Կարմիր եւ Կապույտ Խաչեր, Բարձր Հայքի, Պէհէսնէյի, Խարրերդի, Արարիկի եւ Մալաթիոյ Հայր. Միութիւնները: Կ'իմանանք որ մօտ առնէն հրապարակ պիտի դայ նաեւ Բալուէի Հայր. Միութիւնը: Հայ Երիտ. Միութիւնը եւ Կարմիր Խաչը պարբերաբար ներկայացումներ կը կազմակերպեն: «Շիրվանդատէ» թատերախումբը ներկայացուց «Մեծածախա Մուրացկանները»: Երիտաս. Միութիւնը՝ «Անուշը», Աղղ. Միութիւնը կազմակերպած էր դպրոցական հանդէս մը: Խարրերդի, Արարիկի, Պէհէսնէի եւ Բարձր Հայքի Միութիւնները սարքեցին խնջոյքներ: Դաշնակցութիւնը ներկայացուց «Վարդանանցը»: Իսկ Ս. Դ. Հնչակեան տեղւոյս Մասնաճիւղը ապրիլ 6ին, շաբաթ իրիկուն բեմադրեց ընկ. Ս. Շահէնի «Քսան Կախապանները», որ անցաւ մեծ յաջողութեամբ: «Նոր Երկիր»-ի սուղ էջերը թոյլ չեն տար բոլոր դերակատարներու մասին խօսիլ ընդարձակօրէն: Բաւականանանք միայն ըսելով, որ Փարամաղի դերը սքանչելիօրէն կատարեց Մարտէյի «Փարամաղ» թատերախումբի դեկավար ընկ. Ե. Սարըպօղոսեան եւ Ժամկոչի դերը՝ նոյնպէս Մարտէյէն ընկ. Յ. Տէր Յարութիւնեան: Իսկ

ծայտումի ծանր դործը ստանձնած էր դադութիւս սիրւած
եւ լաւադոյն դերասաններէն Աղապաղ Հաղադործեան :
Դերակատարները, քաղի մէկ երկուքէն, բոլորն ալ լաւ
ըմբռնած էին իրենց ստանձնած դերին իմաստը եւ ազ-
պատճառաւ ներկայացումը փայլուն անցաւ :

Այս յաջողութիւնը եւ Հնչակեան Կուսակցութեան
հանդէպ ժողովուրդին ցոյց տուած ջերմ համակրութիւ-
նը շատաչուն ապտակներ եղան սեննց երեսին, որոնք մեր
ընկերներու շնորհիւ բուռներ շահեցաւ իրենց գործերուն
վրայ հաստատուելու համար, բայց չորհեցին մէկ մէկ
ստոմ ստանել՝ չքաջարեւելու համար մեր ձեռնարկը, ո-
րովհետեւ Հնչակեանութեան դոյութիւնը չեն ճանչնար
եղեր . . . : Շատ կը ցաւինք ու կ'արդահատինք իրենց
վրայ Անոնք միամտութիւնը ունին հաւատարմ, որ ի-
րենց հաւու կոտուցներով սլիախ կրնան . . . յետը բանդել :

Լիօն

ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԸ ԿԱՐՏԱՆԻ ՄԷՋ

Կարտան բանւորական քաղաք մըն է՝ 10,000 բնակ-
չութիւնով. ունի երկու ամխոհանքեր եւ ակումբներով
դործարան մը : Հայերու թիւն է 1,000, որոնց մեծ մասը
բանւորներ են. կան նաեւ առեւտրականներ եւ ագահա-
տաւորներ : Պատերազմէն առաջ, քաղաքական հայկու-
սակցութիւններէն դատ, դադութիւս ունէր հայրենակցա-
կան, վերաշինաց եւ ուսումնասիրաց զանազան միու-
թիւններ :

Պատերազմի հետեւանքով, բոլոր կաղմակերպու-
թիւնները դադրեցան դործելէ, բացի Ս. Դ. Հնչակեան
Կուս. Մասնաճիւղէն, որը ոչ միայն պահեց իր դոյու-
թիւնը, այլ եւ յեղափոխական ըմբռնումով աւելի հրա-

մայական սեպեց կատարել իր պարտականութիւնը: Բո-
լոր ընկերները, մէկ սիրտ մէկ հոգի, կատարեալ գաղտ-
նապահութեամբ, յաճախ ժողովներ գումարած են եւ ո-
րոշած՝ կանոն յառնել ոեւէ դժուարութեան առջեւ եւ ա-
մէն կերպ աջակցիլ տեղական ներքին դիմադրական ու-
ժերուն: Այդ մասին Կարտանի Հնչակեան Մասնաճիւղին
բոլոր անդամները իրաւունք ունին հպարտանալու: Ա-
նոնք իրենց նիւթական եւ բարոյական պարտականութիւ-
նը անթերի կատարեցին մինչեւ յաղթանակ:

Ազատութենէն յետոյ, գաղութիս մէջ անիշխանա-
կան պզտիկ փոթորիկ մը շրջան ըրաւ կարգ մը անծանօթ-
ներու կողմէ: Այն ժամանակ դարձեալ Ս. Դ. Հնչ. Կար-
տանի Մասն. էջ որ պաշտօնապէս բողոքեց գործուած
անիրաւութեան դէմ եւ աշխատեցաւ պատահած թիւրի-
մացութիւնները հարթելու եւ յաջողեցաւ ծայրայեղու-
թեանց առաջը առնել:

Գաղութիս մէջ ներկայիս գոյութիւն ունի նաեւ Հ.
Ա. Ը. Մ. Ը, որ իր հովանաւորութեան տակ ունի 3 հայ
դպրոցներ, կազմուած է նաեւ Թրքահայ Դատի ենթա-
յանձնախումբ մը, ինչպէս նաեւ «Երեւան» թատերա-
խումբը: Չպիտք է ուրանալ, որ Հ. Ա. Մ. եան Կարտանի
Մասնաճիւղը թէեւ կը ջանայ հայ գաղութը ի մի բերել
եւ համերաշխութիւն ստեղծել, ինչ որ բոլորիս ջերմ
բաղձանքն է, բայց պէտք է ընդունի իր թերութիւնը,
ան կ'անգիտանայ հայ ժողովուրդի ազատագրութեան
համար զոհող կազմակերպութեանց գոյութիւնը: Թէեւ
եւ ալ անդամ եմ Հ. Ա. Ը. Մ. ի, նոյն իսկ հիմնադիրնե-
րէն եմ, բայց անվերապահօրէն պէտք է ըսել որ պէտք է
զանազանութիւն դնել բարեկամի եւ թշնամիի միջեւ: Այն
ատեն կը ստեղծուի իրական համերաշխութիւնը:

Կարտան

Գ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

«Ե. ՀԱՅԱՍՏԱՆ»Ի ՔԱՌԱՍՆԱՄԵԱԿԸ

Հայ լրագրական պատմութեան եւ իրակա-
նութեան մէջ, բացառիկ պարագայ մը կը ներ-
կայացնէ թերթի մը քառասնամեակը, երբ մա-
նաւանդ, ան կը պատկանի գաղափարական
հոսանքի մը՝ իր շուրջ աղմկող յեղափոխական
համակրանքի եւ յետադիմական քինախնդրու-
թեան ելեւէջներով:

«Երիտասարդ Հայաստան» որուն քա-
ռասնամեակին՝ Ս. Դ. Հնչակեան Ամբրիկայի
Շրջանը կը նուիրէ գեղատիպ, ստուար հատոր
մը, հայ լրագրութեան պատուանդանին վրայ
կը դրաւէ՝ ամենէն արժանաւոր տեղերէն մէ-
կը՝ իր առաքելութեամբ — առաքելութիւն որ
իւր սպասարկուններէն կը պահանջէ այնքան ա-
ւելի յամառ անձնուիրութիւն եւ աննկուն կո-
րով, որքան յետամնաց միջավայրի մը եւ ա-
ւանդապահ հանրութեան մը կը բերէր անհրա-
ժեշտ յեղափոխութեան սարսող շունչին հետ՝
նոր դաւանանքի մը ցնցող խօսքն ու գործը:

Իրաւամբ, դիտել կը տրուի նախարանին
մէջ «Երիտասարդ Հայաստան» հայկական յե-
ղափոխութեան հին եւ առաջաւոր մարտիկնե-
րէն մին՝ եղած է աննահանջ պայքարող մը հա-
յութեան քաղաքական եւ տնտեսական ազա-
տութեան ի նպաստ, եղած է հայ լեզուի, հայ
մշակոյթի եւ հայ ընտանեկան սրբութեանց եւ
գեղեցիկ աւանդութեանց ուժեղագոյն պաշտ-
պանը, լայն մտածողութեան եւ ջինջ հայրե-

նասիրութեան շտեմարանը, ձշմարտութեան
եւ Արդարութեան ասոյեանը: Ան եղած է կեղ-
ծիքը ատող. գիմակազերծած է մամոնային
երկրպագող եւ Հայութեան իրաւանց դաւա-
դրողները՝ ինքզինքին վնասելու գինով:

« Անիկա քայլեց 1887 պատմական լուսա-
շող թուականին գծուած ուղիէն անշեղօրէն եւ
աներկիւղ, առանց նահանջի, արհամարհելով
աջէն ու ձախէն խուժող փոթորիկները ու ա-
պահովեց յաղթանակը մարտնչող հայութեան:

« Հայաստանի խորհրդայնացումը՝ Երի-
տասարդ Հայաստանի քարոզած, հետապնդած
քաղաքական եւ տնտեսական սկզբունքներուն
իրականացումն է »:

Հատորը կը բացուի «Երիտասարդ Հա-
յաստանի առաջին թիւին խմբագրականովը,
անմիջապէս յետոյ Սիրվարդ՝ իրեն յատուկ
հաճելի եւ սահուն ոճով՝ կը ցուցադրէ ծնուն-
դէն մինչեւ Հայաստանի խորհրդայնացումը,
թերթին յեղափոխական ու գաղափարական
անշեղ ու անսայթայք ուղղութեան վաւերա-
թուղթը՝ կը քոտ՝ բայց, այնքան պերճախօս:

Լեւոն Մարտիրոսեան՝ ուժեղ տրամաբա-
նութեամբ եւ անժխտելի փաստերու լոյսին
տակ, իրաւունքով կը տարփողէ յօրելեար թեր-
թին քաղաքական հեռատեսութեան հետ, խոր
ու անկեղծ հաւատքը որ երբէք չխախտեցաւ
հանդէպ խորհրդային յեղափոխութեան, եւ
հայ ժողովուրդին համար անկէ բխող բարիք-
ներուն, նոյն իսկ այն օրերուն, երբ դաշնակ-
ներու ժամանակաւոր մէկ յաջողութիւնը մինչ
մէկ կողմէ կը հրճուեցնէր ազգայնամոլները,
միւս կողմէ վհատութեան կը մատնէր ուրիշ-
ները:

Պ. Պոնտացի կուռ ուսումնասիրութեան մը մէջ, կը ներկայացնէ «Երիտասարդ Հայաստան»-ի եւ զայն վարող կուսակցութեան դերը՝ հայ կիներու իրաւանց տաշտպանութեան եւ անոնց վերազարթնումին մէջ:

Վահան Չուքասրգեան կը ծանրանայ «Ե. Հ.»-ի դերին վրայ. — «Կուսակցական փառաբանութիւն կամ սնապարծութիւն չէ, կը գրէ, երբ քսենք թէ Հնչակեան Կուսակցութեան քաղաքական ու տնտեսական թէգր հայ կեանքին մէջ, ամենէն կատարելատիւն է եղեր եւ համապատասխան մեր արդար ու իսկական իրաւապահանջին, որուն ամբողջ ծանրութիւնը, ժամանակ առ ժամանակ, կեդրոնացեր է Երիտասարդ Հայաստանի ուսերուն վրայ եւ ան միակ սոցիալիստ ուժեղ օրկանն է, որ կը գլուխուի այսօր Հայրենիքէն դուրս:

Իսկ Ս. Շահէն՝ իր հետ մեզ կը քայեցնէ Հնչակեան անցեալ ուղիներէն՝ մեզ պատմելով հետաքրքրական դրուագներ՝ որոնց շատերը կրնան նորութիւն ըլլայ բազմաթիւ Դաշնակցականներու համար իսկ...

Ա. Շամյեանի «Դասեր մօտիկ անցեալէն»-ը կրնայ այսօր դեռ, շատերուն՝ մանաւանդ հայ քաղաքական ասպարէզի կամաւոր կոյրերուն՝ իմաստութեան գասեր տալ՝ վաղուան համար... դոնէ:

Ջովէժ ձեռնհասութեամբ կը բացատրէ խոռհոդալին հայրենասիրութեան գաղտնիքը, իսկ Վարդան Տիրատի «Յետ պատերազմի»-ն կը կառդագուի հաճոյքով:

Ճոխ է նաեւ գրական բաժինը, մասնաւորաբար Ս. Սիմոնեանի «Անտիպ էջեր»-ով, Ար-

դարձնի «Մարգար աղայի տեւօր»ով եւ Յակոբ Գուլումճեանի «Յիշողութիւն անհաւատալի դպրոցի մը մասին» յօդուածով եւ Արամ Ճէվիզի բանաստեղծութիւնով:

Շահեկան յօդուածներ ունին նաեւ Ե. Պահլաւունի, Կար. քահ. Գալֆաեան, Վարդան Տիրատ, Մ. Ժամկոչեան, Գեղամ Վարդեան, Ա. Մելտօնեան եւ Արսէն Տէպաղեան:

«ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԻՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ».— Պետրոս Քէնյ. Գառարճեանի այս գործը, որ հակառակ Փարիզի Եկեղ. Վարչութեան յարուցած բազմաթիւ խոչնդոտներուն, նախապէս լոյս ընծայուած էր Փրանսերէն լեզուով, կուգայ պակաս մը լրացնել, լիովին դոհացնելու համար եկեղեցաւէր հառաքակութեան եւ նոր սերունդին հետաքրքրութիւնը՝ հանդէպ հայ եկեղեցիին:

Գրուած սահուն եւ պարզ լեզուով մը, հաճելի ընթերցում մը կը ներկայացնէ բոլոր անոնց համար որ կը շահագրգռուին հայ եկեղեցիին անցեալ պատմութեան գլխաւոր դրուագներովն ու մանաւանդ, անոր դաւանական տարբերութիւններովը: Եւ ինչպէս հանդուցեալ Եր. Տէր Անդրէասեան իրաւամբ դիտել կուտայ իր Յառաջաբան—Նամակին մէջ, հեղինակը յաջողութեամբ եւ հրմտութեամբ պարզած է, «ինչ որ բնիկ հայ թէ այլ ոք օտար պէտք է գիտնայ մեր ցեղին, մեր լեզուին եւ մեր եկեղեցիին նկատմամբ, լուրջ ու համառօտ»:

«ԶՕՐ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿԸ ՊԱՏԱՍԽԱՆԷ ԻՐ ՀԱԿԱՌԱԿՈՐԴՆԵՐՈՒՆ».— Մեր նորագոյն պատմութեան խառ-

նարանէն ցայտող միակ դէմքն է Անդրանիկ, որուն հըմայքը՝ հակառակ վարկաբեկման քսու փորձերու, կը մնայ նոյնքան թարմ որքան իր կենդանութեանը՝ արեւափառ լուսապսակի մը պարծառութեամբ:

Սերունդներ առաջնորդեց ան՝ իր անձին վարակիչ ու հրահրող օրինակովը՝ հայրենիքի ծառայութեան արիւնոտ ճամբաներուն վրայ: Ու պիտի շարունակէ սերունդներ— ազգային հպարտութիւնն ու հայրենասիրութիւնը հրահրել, առասպելական գերմարդու մը դիւթանքովը: Ցաւալի է անշուշտ, հաստատել որ հայ պատմական գրականութիւնը տակաւին չօժտուեցաւ այս մեծ Հայուն կեանքին նուիրուած արժանաւոր երկով մը: Կան բազմաթիւ հրատարակութիւններ, մեծ մասամբ անձնական յուշագրութիւններ, զանազան գրքերու եւ պարբերականներու մէջ ցրուած դրուագներ: Կայ եւ վէճ անոր դործին զանազան պահերուն մասին, վէճ որ չի յանդգնիր հրապարակ գալ, անհերքելի փաստերու լոյսին տակ մը թագնել փորձելու համար փառքը, որուն փայլը կը շաղնէ նախանձոտ աչքերը:

Այս կարգի վատ ու վախկոտ փափսուքներուն՝ հատու եւ վճռական պատասխան մըն է որ կը բերէ՝ Բ. Վաթղգատի յառաջարանով՝ Արակն Ժամկոչեանի այս երկը, որ ի մի կը հաւաքէ ինչ որ Անդրանիկ եւ իր Պործը պատասխանած են իրենց դէմ ուղղուած մեղադրանքներուն: Պատմական ուսումնասիրական յաւակնութիւններ չունի այս երկը: Բայց կուգայ Անդրանիկի վերաբերեալ գրականութեան մէջ՝ կարեւոր պակաս մը լրացնել:

**

«Հ. Մ. Ը. Մ. — ՀԱՅ ՍԿԱՌԻՏ» — Պատկերազարդ, ճոխ բովանդակութիւն, 48 էջ. Հ. Մ. Ը. Մ. ի Կեդ. Վարչութեան ամսաթերթը կուգայ անհրաժեշտ պէտքի մը

զոհացում տալ, պայմանաւ որ ասպահովէ իր տեւական
ու կանոնաւոր հրատարակութիւնը:

Ա. թիւին ընթերցումը մեզ կը դնէ կարգ մը խոս-
տումներու առջեւ, որոնց իրազործումը կոչուած է մեծ
ծառայութիւն մատուցանել Սփիւռքի հայութեան: Թեր-
թին հրատարակիչ Առժմ. Կեդր. Վարչութիւնը ծրա-
դրած է Հ. Մ. Ը. Մ. ի կերակարմութեան աշխատանք մը
որ զերծ չէ դժուարութիւններէ. — կապ հաստատել շր-
ջաններու միջեւ, վերակազմել կազմալուծ շրջանները,
մասնաւորաբար Պալքանները, Հայրենիքի եւ Սփիւռքի
մարդիկներուն միջեւ հաղորդակցութեան ամուր կա-
մուրջ մը, նոյն դրօշին տակ համախմբել հայ մարդական
ամբողջ շարժումը, մանաւանդ զարկ տալ սկստութեան
կազմին, եւայլն:

Հ. Մ. Ը. Մ. ը իր մարդիկ երիտասարդներու եւ
սկստութեան բաղմութեամբ, կը դառնայ դադթահայ
կեանքին ողնայարը, եթէ Կեդր. Առժմ. Վարչութիւնը
յաջողի ի կատար ածել ծրագրուած գործունէութիւնը,
որուն դժուարութիւնները չանգլիտանար:

Յաւալի է սակայն հաստատել թէ, ինչպէս կը տես-
նուի առաջնորդող յօդուածէն, Պր. Գ. Շահինեանի զը-
րութենէն եւ խմբագրական ծանօթագրութենէ մը, քայ-
քայիչ խլրտումներ չեն պակսիր: Գաղթահայ կեանքի
քայքայիչ որդը՝ անճատական եւ ինքնագլուխ գործու-
նէութեան ախտաւոր սէրը, հոն եւս աւեր կը գործէ:
Յաւալի է մանաւանդ որ ամենէն աւելի սկստութեան
շարժումն է որ կը ծառայէ կարգ մը փառամուր ու ան-
կարգ տարրերու խլրտումին իբր մարդարան: Կը թուի
սակայն թէ Հ. Մ. Ը. Մ. ի Կեդր. Վարչութիւնը վճռա-
պէս որոշած է տաճարը մաքրել ամէն կարգի վաճառորդ-
ներէ: Այդ է անշուշտ առաջին պայմանը Հ. Մ. Ը. Մ. ի
վերադարձնելու համար իր նախկին հմայքը:

«ԶԵՅԹՈՒՆ» (Սանտոխ) — Գրեց Գ. Տէօփլէթ

1895ի Զէյթունի հերոսական կռիւներուն պատմութիւնն է: Քանի օտար միջափառներու մէջ՝ մեր բնակութիւնը կ'երկարի, այնքան հայկական անցեալի հմայքը կ'աղօտի եւ հեռաւոր յիշատակի մը դեղնած գիծերովը միայն՝ դրեթէ պատահաբար, մերթ կը ներկայանայ հիներէն քիչերուն յիշողութեան: Այդ պարագան չէ խուսափած հեղինակին՝ Գ. Տէօփլէթի՝ դիտողութենէն, որ հարց կուտայ ինքն իրեն—«իսկապէս օգտակա՞ր է պատմութեամբ զրաղիլ»— քիչ անդին տալու համար իմաստուն պատասխան մը: — «Անցեալն է միայն որ կը կադմէ՛ անսպառ չտեմարանը մեր յոյրերուն ու խանդավառութեանց, մեր բարոյական արժէքներուն ու փառքերուն, որով տկար աղբերն ալ կրնան բարձր ի դուրս պարծիլ հզօրներու կողքին: Անցեալն է որ կը կադմէ՛ հիմը ներկային ալ ապագային ալ»:

Եւ այս խոր համոզումով է որ հեղինակը մեզ կը ներկայացնէ քաջարի Զէյթունի, մասնաւորաբար 1895ի կռիւները՝ թրքական հորդաներուն դէմ:

Հեղինակը որ իր անձնական յուշերուն կը միացնէ նախընթաց ուսումնասիրութիւններու բերքը, ժուժկալ ալ հաճելի ոճով մը մեզ կը պատկերացնէ Սանտոխի կռիւները:

Հատորը ճոխացած է նաեւ Զէյթունի բարքերուն ու տեղական պայմաններուն վրայ հակիրճ տեղեկագրութիւններով, որոնք նոյնպէս հաճոյքով կը կարդացուին:

Մաղթելի է որ հեղինակը յաջողի իրագործել իր սիրական նպատակը.— մանրամասն ուսումնասիրութիւն մը՝ ամբողջական Զէյթունի մասին:

Ա. Ն.

ՎԵՐՋԻՆ ՊԱՀՈՒՆ

ԶԷՅԹՈՒՆԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԵԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԸ ԳԱՀԻՐԷԻ ՄԷՋ

Ստացուած « Արարատ »-ի Ապրիլ 18 թիւին մէջ կը
կարդանք .

Մարտ 24ին Հայկական Ընթերցասրահին մէջ խորո-
նեւրամ հասարակութեան մը ներկայութեան տեղի ունե-
ցաւ յիշատակի հանդիսութիւն մը՝ Զէյթունի Ապստամ-
բութեան Յիսնամեակին առթիւ, կազմակերպուած Ս . Դ .
Հնչ . Կուս . Եղիպտոսի Վարիչ Մարմնի կողմէն :

Կը նախագահէր ընկ . Խ . Իսկէնեան : Գեղարուեստա-
կան բաժինը կ'ընդգրկէր արտասանութիւններ — Օրդք .
Մայտա Կարապետեան եւ Անայիս Իսկէնեան օրւան խոր-
հուրդը պատկերացնող քերթուածներ արտասանեցին :
Տիկ . Ժապլին Պալայեան, Օր . Ս . Ասլանեան եւ Պ . Հա-
սէշեան ու Զիթեան մեծ յաջողութեամբ երգեցին :

Պ . Մասիս Պետրոսեան՝ — որդի Զէյթունի ապստամ-
բութիւնը կազմակերպող ղեկավարներէն Ապահի — Ա .
բանախօսն էր, որ իր նիւթին խորապէս տիրացած եւ
ուղղակի իր հօրմէն լսած ըլլալով ապստամբութենէն ա-
տուջ եւ ընթացքին տեղի ունեցած ղէպքերը, շատ հե-
տաքրքրական եւ ճշգրիտ տեղեկութիւններ տուաւ մեզի :
Ան իր զեղեցիկ հայերէնով եւ խանդավառ շեշտով կըրցաւ
իրեն կապել ունկնդիրները եւ խանդավառելէ դատ, ապ-
րիւ տալ այն ժամանակը, ուր հայը իր ազատութիւնը
կը փնտռէր : Ան ըսաւ թէ այդ ապստամբութիւնը, Սա-
սունի հերոսամարտէն վերջ միակ լաւ կազմակերպուած

եւ Օսմանեան կառավարութիւնը ցնցած եւ մտահոգութեան մատնած շարժումն էր: Մէկ ու կէս ժամ տեւած այս բանախօսութիւնը իր մէջ կը խտացնէր մեր հերոսական ժողովուրդին ժամանակակից պատմութեան ամենէն փայլուն յիշերէն մէկը:

Բ. բանախօսն էր ընկ. Աղարիկ Գոլոյեան, որ հետաքրքրական դէպքեր յիշեց ժամանակակից Պատմութեանէն, ցոյց տալով որ Հայերը գերիվեր եղած են տիրող բռնակալ ժողովուրդէն:

Երկու բանախօսներն ալ ներկաներու ջերմ գնահատանքին արժանացան իրաւամբ:

Հանդիսութեան վերջին մասը կ'ընդգրկէր Թատերախան կոտոր մը, խաղարկութեամբ «Արծիւ» Թատերախումբին: Հոն մենք աւանատես եղանք այն ժողովին, որուն մէջ ի ներկայութեան Զէյթունի եւ չրջակայքի մեծամեծներուն եւ վարիչներուն որոշուեցաւ կազմակերպել եւ իրականացնել այն ապստամբութիւնը որ պիտի կոչուէր «Զէյթունի Ապստամբութիւն»:

Գնահատելի է Հնչակեան Կուսակցութեան Վարիչ Մարմինը, որ այսպէս շատ գեղեցիկ գաղափարը ունեցած է յիսնամեայ հանդիսութիւն մը կազմակերպելու, որ անհրաժեշտ պահանջ մ'է մեր գաղութին համար, երբ նկատի ունենանք որ այնքան քիչ են այն երխտասարդները, որոնք ծանօթ են մեր պատմութեան նմանօրինակ դէպքերուն եւ հերոսներուն:

ՏՕՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԶԷՅԹՈՒՆԻ ՅԱՂԹԱԿԱՆ ՀԱԿԱՏԱՄԱՐՏԻ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻՒ

Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Մարտչ-
լի Մասնաճիւղը, 1946 Յունիս 22ին, չաբաթ ի-
րիկուն, ժամը 8ին, Թէաթրը բիւ տ'Ալթէի մէջ,
(նախկին Գազա տ'Իթալի) կը ներկայացնէ

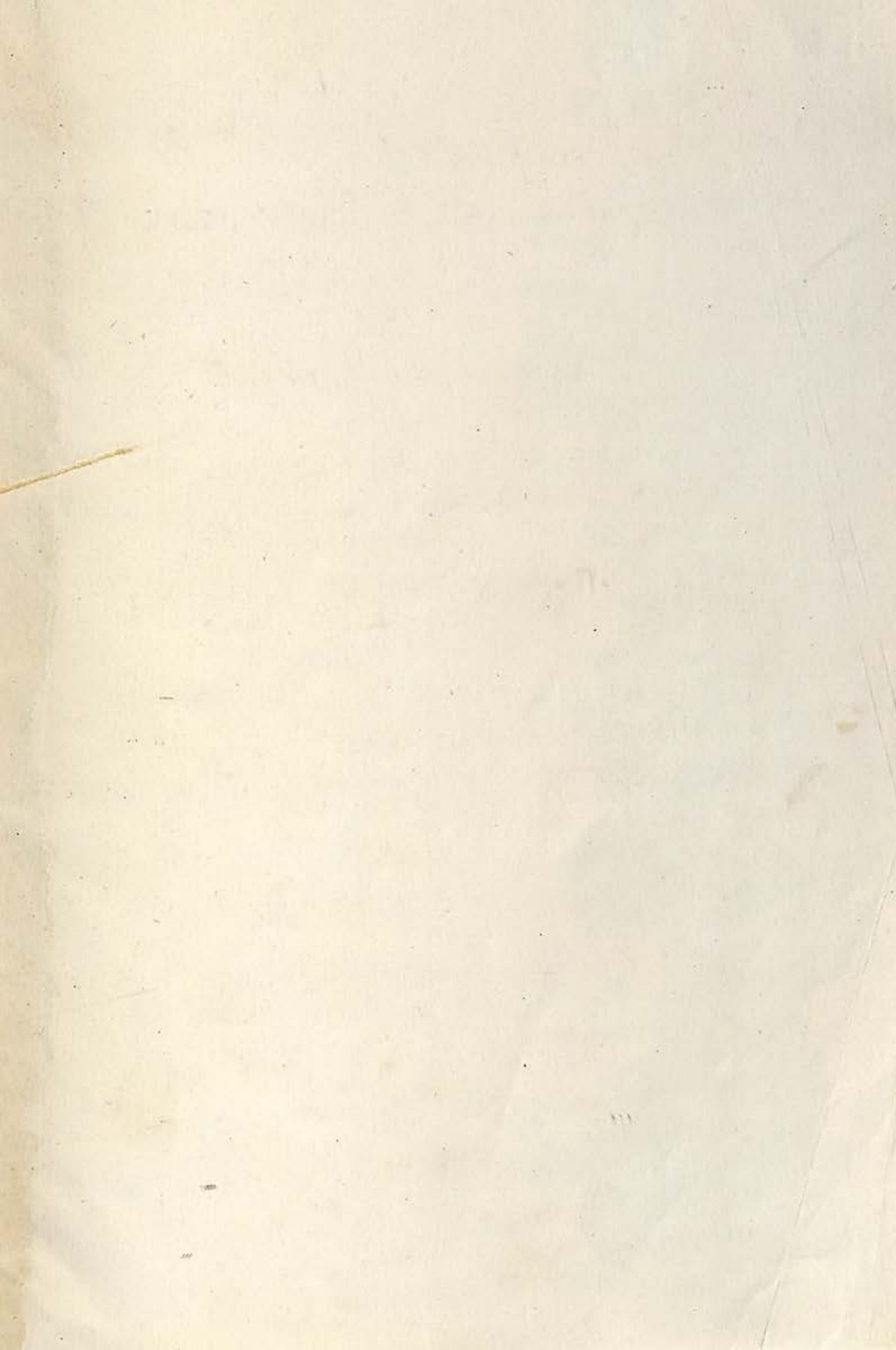
ԶԷՅԹՈՒՆԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

ԻՍԿԿԷՍ ԳԻՇԵՐԷՆ ՄԻՆՁԵՒ ԱՌԱՌՕՏ
ՏԵՂԻ ՊԻՏԻ ՈՒՆԵՆԱՆ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՊԱՐԵՐ
ԶԱՆԱԶԱՆ ԱՆԱԿՆԿԱԼՆԵՐ, ԵՒԱՅԼՆ

Ս. Դ. Հնչակեան Կարտանի Մասնաճիւղին ներկա-
յացուցած «Բաճն Կախաղաններու» եւ սարքած խնջոյքի
մասին Վերջին պահուն ստացանք երկու թղթակցութիւն-
ներ, զոր կը հրատարակենք օրաթերթին մէջ:

~~1750~~ [42]

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0207041

A $\frac{\pi}{7.9403}$